อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ

นายประเสริฐ รัศดาวัลย์ บ.ม.

ณ ฌาปนสถานวัดบางขวาง

อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

วันอาทิตย์ ที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายประเสริฐ รัศดาวัลย์ บ.ม.

ณ ฌาปนสถาน วัดบางขวาง

วันอาทิตย์ที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๕

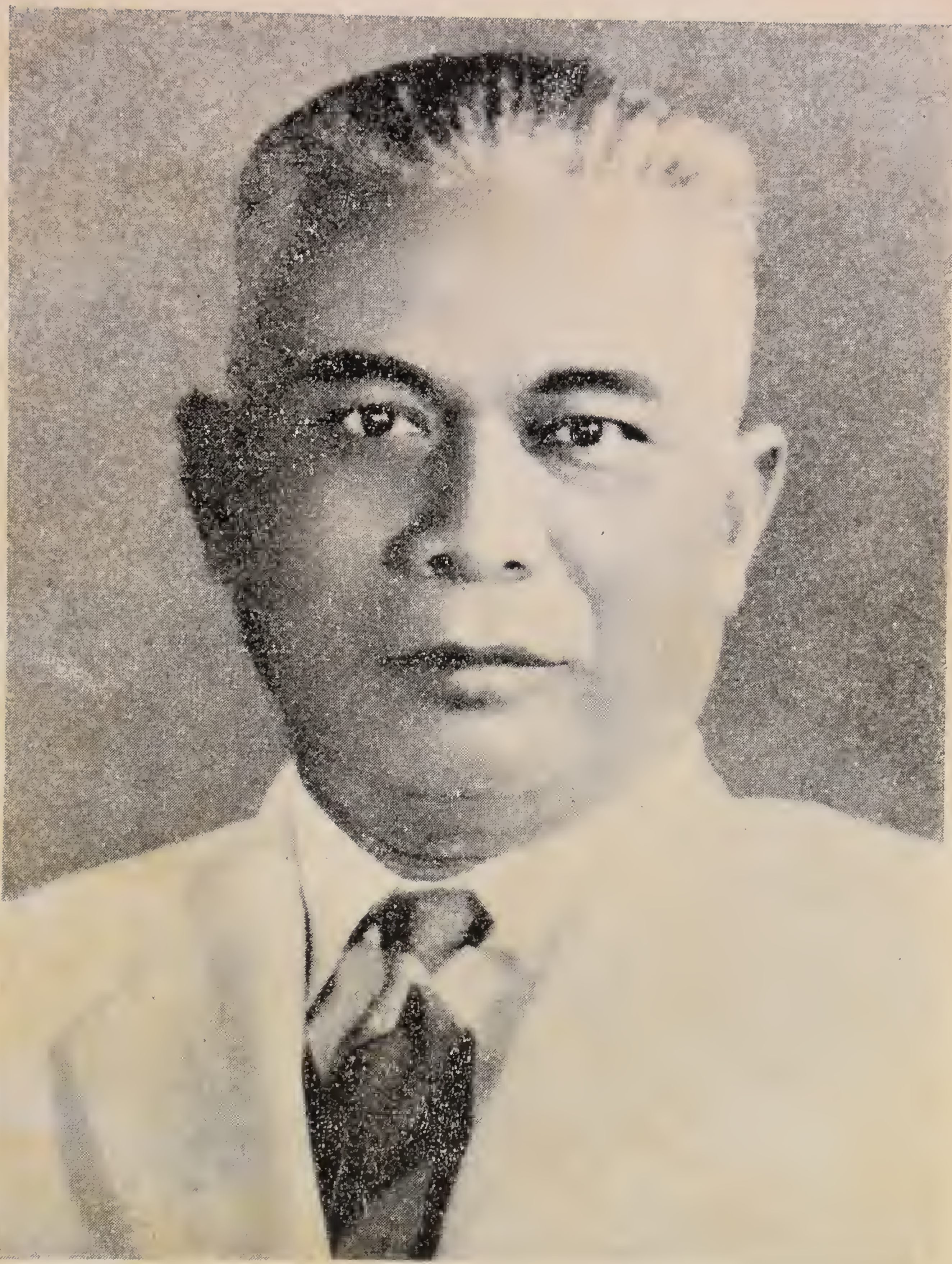
เจ้าภาพขอขอบพระคุณทุกท่าน

ที่ให้เกียรติมาในงานพระราชทานเพลิงศพ

อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์

ไว้ ณ. โอกาสนี้ด้วย หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง

ขอได้โปรดอภัยด้วย.

ชาตะ ๑๙ ธันวาคม ๒๔๔๔

มตะ ๒๖ เมษายน ๒๕๑๕

ประวัติส่วนตัวและการรับราชการ

นาม ประเสริฐ รัศดาวัลย์

สัญชาติไทย เชื้อชาติไทย ศาสนาพุทธ เกิดวันที่ ๑๙ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ตำบล วัดมหรรณพาราม อำเภอพระนคร จังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี

นามบิดา ขุนภักดีโอสถ (วาศ รัศดาวัลย์)

นามมารดา นางภักดีโอสถ (เย็น รัศดาวัลย์)

นามภริยา นางมณี รัศดาวัลย์

อุปสมบท ณ วัดบางขวาง เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ .

เริ่มเข้ารับราชการ ชั้นจัตวา ตำแหน่งครูน้อย กรมสามัญศึกษา กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ อายุ ๑๘ ปี ๕ เดือน ๑๓ วัน เริ่มรับราชการที่โรงเรียนรัตนาธิเบศร

วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ดำรงตำแหน่ง

ครูน้อย โรงเรียน นนทบุรี ศรีบุณยานนท์ ถึงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งผู้รักษาการแทนครูใหญ่ โรงเรียนวิสามัญเกษตรกรรม (วัดแคนอก) ถึงวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๘

วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ดำรงตำแหน่งครูน้อย โรงเรียนนนทบุรี ศรีบุณยานนท์ ถึงวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ดำรงตำแหน่งเป็นผู้รักษาการตำแหน่งครูใหญ่ โรงเรียนรัตนาธิเบศร ถึงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้รั้งตำแหน่งครูใหญ่ โรงเรียนรัตนาธิเบศร ถึงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒

วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ ดำรงตำแหน่งครูใหญ่ โรงเรียนรัตนาธิเบศร จนถึงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้ลาออกจากราชการ เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ

อาลัยถึงคุณครูที่เคารพรัก

คุณครูที่ผมเคารพและนับถือมากที่สุดคนหนึ่ง ในชีวิตนี้ คือ คุณครูประเสริฐ รัศดาวัลย์ท่านพร่ำสอนผมมาตั้งแต่ผมอายุได้เพียง ๘-๙ ขวบ สอนอยู่ถึง ๓ ชั้น คือตั้งแต่ ม. ๑ถึง ม. ๓ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนรัตนาธิ-เบศร์ในสมัยนั้น ผมจากท่านไปเรียนที่โรงเรียนวัดเขมาฯ แล้วไปต่อที่โรงเรียนในกรุงเทพฯ อีก ๖-๗ ปีในระยะนี้ผมกลับบ้านได้เฉพาะวันเดียวในหนึ่งสัปดาห์ แต่ผมก็ยังมีโอกาสได้พบและพูดคุยกับท่านบ้างเป็นครั้งคราว เพราะบ้านท่านกับบ้านผมอยู่ไม่ห่างกันนักประกอบกับคุณน้าผมเป็นเพื่อนครูอยู่โรงเรียนเดียวกันกับท่าน เมื่อไปมาหาสู่กันก็เลยทำให้ผมได้พบกับท่านอยู่บ้างเป็นมือเป็นคราว

ผมใช้เวลาส่วนใหญ่ ไปรับราชการอยู่ตามบ้านนอกเสียหลายปี ไม่ค่อยจะมีโอกาสได้พบกับคุณครูนัก จนกระทั่งผมกลับมารับราชการที่จังหวัดนนทบุรี เมื่อระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๕๐๓ นี่เอง ที่ทำให้ผมได้ใกล้ชิดกับคุณ

ครูอีกครั้งหนึ่ง ในตอนนี้คุณครูเป็นครูใหญ่โรงเรียนรัตนาธิเบศร์แล้วนับว่าเป็นตำแหน่งที่ไม่ใช่เป็นเพียงครูผู้สอน แต่ต้องรับหน้าที่เป็นผู้ปกครองโรงเรียนและรับผิดชอบการดำเนินเรียนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปอีกด้วย

วันหนึ่งคุณครูได้มาพบกับผมที่บ้านพัก ซึ่งความจริงแล้วผมควรจะต้องไปพบคุณครูที่โรงเรียน หรือไม่ก็ไปที่บ้านของท่าน ผมจึงต้องขอโทษขอโพยท่านที่ทำให้ท่านต้องลำบาก แต่ท่านไม่มีความรู้สึกสนใจในคำขอโทษของผมเท่าไรนัก กลับแสดงกิริยาวาจาที่น่าชื่นใจอย่างครูกับศิษย์เหมือนเดิม ๆ มา ทำให้ความรักเคารพที่มีอยู่แล้วเพิ่มมากยิ่งขึ้น เมื่อสนทนากันแล้วผมก็จับความสนใจของท่านได้ว่า ท่านเป็นห่วงการศึกษาของเด็ก ๆ ลูกหลานชาวเมืองนนท์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นห่วงโรงเรียนรัตนาธิเบศร์ อยู่เป็นอันมาก ท่านอยากให้โรงเรียนนี้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไปไม่หยุดยั้ง โดยให้มีชั้นเรียนมากขึ้น สถานที่กว้างขวางยิ่งขึ้น พร้อมทั้งขยายห้องเรียนให้เพิ่มมากห้องขึ้น ท่านปรารภว่า "โรงเรียนนี้มีอยู่ ๔ ห้องเรียน มาแต่เดิมอย่างไร เดี๋ยวนี้ก็มีอยู่เพียงแค่นั้น เมื่อตัดชั้นประถมออกไป ก็คงสอนแต่ชั้นมัธยม

คงจัดได้เพียงแค่ ม. ๔ (หรือ มศ. ๑ ปัจจุบัน) มันคาบลูกคาบดอกขึ้นต้นลงท้ายไม่ได้ อยากขยายให้ถึง ม. ๖ แต่ห้องเรียนก็ไม่มี ที่ดินของวัดพอจะขยับขยายต่อได้ แต่ว่าเงินค่าก่อสร้างอาคารนี่ซิไม่รู้จะขอได้อย่างไร โรงเรียนนี้อยู่ใกล้ศาลากลางจังหวัดที่สุดคือตั้งอยู่ในศูนย์กลางของส่วนการปกครอง ย่อมมีบุตรหลานของข้าราชการทุกชั้นมาเรียน แต่เมื่อไม่มีที่เรียนก็ต้องส่งลูกไปเรียนโรงเรียนอื่น อันที่จริงโรงเรียนศรีบุณยา ฯ ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด หรือโรงเรียนวัดเขมา ฯ ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำอำเภอ หรือโรงเรียนสตรีวัดพลับพลา (โรงเรียนประจำจังหวัดหญิง) จะตั้งอยู่ไม่ไกลมากนัก แต่เด็ก ๆ ก็ต้องเดินทางไกลขึ้น เสียค่ารถค่าเรือเพิ่มขึ้น หากเปิดชั้นเรียนให้แก่โรงเรียนรัตนา ฯ ถึง ม. ๖ แล้ว จะช่วยเด็กและผู้ปกครองในย่านชุมชนนี้ได้ดียิ่งขึ้น"

จากคำปรารภที่กล่าวมาข้างต้นนี่เอง ที่ทำให้ผมสำนึกตนขึ้นมาจึงสนองคำของท่านว่า "ในฐานะที่ผมเป็นศิษย์ของคุณครูและศิษย์เก่าของโรงเรียนรัตนา ฯ ถ้าผมจะสนองตอบพระคุณโรงเรียนหรือคุณครูได้ด้วยวิธีใด ๆ เพื่อ

ให้สมความมุ่งมาดปรารถนาของคุณครูแล้ว ผมจะดำเนินการโดยเต็มสติปัญญาทีเดียว" สังเกตคุณครูแช่มชื่นขึ้นโดยทันที ใบหน้ายิ้ม โดยพูดว่า "นี่แหละที่ครูอยากมารบกวนในวันนี้" เสียงที่พูดมีกังวาลแสดงความพอใจ จากนั้นผมกับครูพร้อมกันไปหาท่านพระครูศีลาภิรมย์ เจ้าอาวาสวัดบางขวาง (วัดที่ตั้งโรงเรียนรัตนา ฯ) เพื่อตกลงขอใช้ที่ดินของวัดตรงหลังโรงเรียนเดิมที่เคยเป็นสวนละมุดมาก่อน ท่านพระครูยินยอมโดยเต็มใจ ทั้งนี้ ทราบในภายหลังว่าคุณครูได้แผ้วถางวางแนวล่วงหน้าไว้ก่อนไปเจรจาแล้ว เรื่องทั้งหลายจึงง่ายขึ้น ต่อมาผมก็ดำเนินการขอเงินไปยังกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อเอามาปลูกสร้างอาคารหลังใหม่ขึ้นอีกหลังหนึ่ง แต่ยังไม่เต็มที่ตามรูปแบบ เพราะได้เงินมาน้อย และขอเพิ่มอีกครั้งหนึ่งในปีต่อมา จึงได้อาคารเรียนเพิ่มจากเดิมขึ้นอีก ๖ ห้องเรียน แล้วผมก็จากจังหวัดนนทบุรีไปอยู่ที่อื่น ขณะที่กำลังวิ่งเต้นของเงินปลูกสร้างอาคารนั้น ผมได้ขอเปิดชั้นเรียนในแต่ละปี ม. ๕ และ ม. ๖ ตามลำดับ เมื่อโรง-เรียนรัตนา ฯ มีการสอนถึง ม. ๖ แล้ว ครูใหญ่ก็มีสิทธิ์ที่จะขอเลื่อนชั้นจากชั้นตรีเป็นชั้นโทได้ ผมขอร้องให้ท่าน

อยู่ต่อไปจนกระทั่งโรงเรียน ได้รับอนุญาตให้เปิดเรียนถึงชั้น ม. ๖ เพื่อจะมีโอกาสขอเลื่อนคุณครูขึ้นเป็นข้าราชการชั้นโท ในคราวเดียวกันนั้นด้วย คุณครูพูดว่าอย่างไร ท่านทราบไหม ? ท่านพูดว่า "ครูตั้งใจจะลาออกอยู่แล้ว ที่ยังรั้งรออยู่ก็เพื่อให้โรงเรียนได้เปิดสอนถึง ม. ๖ จะได้เป็นการกุศลแก่เด็กและผู้ปกครอง เมื่อได้รับอนุญาตเรียบร้อยเป็นการสมกับความตั้งใจแล้ว ก็จะขอลาออกเสียที เพราะแก่เต็มทีแล้ว เด็ก ๆ รุ่นหลังเขาคงจะทำความรุ่งเรืองให้โรงเรียนได้รวดเร็วดีกว่าครูมาก" ผมเรียนท่านว่า "ครูยัง Active ดีอยู่ ชั่วระยะ ๒ – ๓ ปีก่อนครบเกษียณ ผมเชื่อว่าคุณครูยังทำงานได้ดีอยู่ต่อไปอีกหน่อยเถิด เป็นชั้นโทแล้วจะสร้างเกียรติคุณให้แก่สกุลวงศ์ได้มากยิ่งกว่าเดิม คุณครูตอบผมว่าถ้าครูอยู่ต่อไปก็เท่ากับว่าครูเห็นแก่ตัว โดยหาทางที่จะเลื่อนชั้นตนเองให้สูงขึ้น มิได้มุ่งหวังจะสร้างกุศลให้เด็กหรือเพื่อให้การศึกษาในโรงเรียนนี้เจริญจริงจังอย่างปากพูด ครูน้อยและเด็กรุ่นหลัง ๆ จะมองครูในแง่ไหน ขอให้ประกอบฯ ลองคิดดู ขอให้ครูได้ลาออกตามความตั้งใจเดิมเถอะ" ผมงัน งันเพราะวาทะศิลป์ของคุณครูที่ได้ยกเอาเหตุผลทุกแง่

ทุกมุมมาเจรจากับผม ท่านปฏิบัติตนสมเป็นครูจริง ๆ ใช่ไหมท่านที่รัก

ผมอยากจะให้คนอื่น ๆ ได้เล่า ให้ท่านฟังบ้างว่าครูมีวาทะศิลป์ดีอย่างไร เพื่อนผมคนหนึ่งบอกว่า "คุยกับคุณครูเกิดความสนุกและไม่รู้สึกเบื่อที่จะฟัง" ครูเป็นทั้งนักพูดและนักฟัง พูดเรื่องธรรมดา ๆ ให้เป็นเรื่องตลกขบขัน พูดเรื่องคับขันจะเป็นจะตายให้เราได้ฮากันลั่น ทำให้พวกเราผู้ฟังได้รับความสบายใจ คุณครูสอนผมทุกคราวที่คุยกันแต่ไม่ได้บอกให้ทราบโดยตรงว่า "สอน" ไม่ได้พูดให้ชอกช้ำที่ว่า "ครูอาบน้ำร้อนมาก่อน" หรืออะไร ๆ ทำนองนั้นแต่ผมจับคำได้ในตอนสนทนาว่าผมควรจะทำอย่างไรกับเรื่องนั้น ปัญหานั้น นับเป็นพระคุณที่คุณครูได้มีแก่ผมและครอบครัวเป็นอันมาก

คุณครูสอนผมไม่ใช่เฉพาะวิชาในห้องเรียน ในตอนเย็นที่บ้านครูเองครูยังสอนภาษาอังกฤษให้พวกผมอีก ก่อนจะเรียนภาษาเรามีเวลาว่างอยู่บ้าง ตอนนี้แหละที่ครูสอนวิชา

มวยให้พวกเรา ให้เรารู้จักต่อสู้ป้องกันตัว คุณครูเป็นนักกีฬาเต็มตัว รักษาอนามัยเป็นอย่างดี คุณครูไม่ใคร่เจ็บไข้ได้ป่วย แต่กีฬาคุณครูโปรดมากกลับกลายเป็นกีฬาในร่มที่ต้องนั่งจ้องกระดานอยู่ตลอดเวลา "หมากรุก" หมากรุกนี่แหละเป็นกีฬาที่คุณครูเคยเป็นแชมป์ของประเทศไทย ในคราวที่กรมพละศึกษา ได้จัดแข่งขันขึ้นที่ท้องสนามหลวงในงานวันชาติหรืองานปีใหม่อะไรนี่แหละ ผมจำได้ว่าคุณครูได้รับถ้วยรางวัลชนะเลิศดูเหมือนว่าจะเป็นปี พ.ศ. ๒๔๘๐ หรือกว่านั้นนิดหน่อย แต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะลามมาถึงประเทศไทย นั่นแหละแน่นอนละ

เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๕ ตอนเย็น พอผมกลับจากงานถึงบ้านได้สักประเดี๋ยวหลานคุณครูคน หนึ่งนำจดหมายมาส่งให้ผม บอกว่าเป็นจดหมายของคุณครู ซองไม่ได้ปิดผนึก แสดงว่าอยากจะให้ผู้รับได้รู้เรื่องโดยด่วน ผมรีบดึงจดหมายออกอ่าน ได้ความตามที่ปรากฏในจดหมายซึ่งได้ถ่ายลงพิมพ์ไว้ข้างใต้นี้ ผมตกใจ เพราะผมทราบว่าคุณครู

เป็นผู้ที่เกรงใจคนทุกคน แม้จะสั่งให้ผมไปในวันรุ่งขึ้น ผมรู้ว่าผมจะต้องไปในวันนี้และเดี๋ยวนี้ ผมจึงสั่งหลานคนที่นำจดหมายมาว่า ให้ไปเรียนคุณครูว่า เดี๋ยวผมจะไป ไม่รอถึงพรุ่งนี้ละ ผมรีบอาบน้ำแต่งตัวแล้วไปเยี่ยมคุณครูที่โรงพยาบาลทันที เมื่อถามอาการและความรู้สึกเจ็บป่วยแล้ว ก็ทราบว่าหมอยังไม่สั่งรักษา ขอเวลาตรวจเลือด และอื่น ๆ ก่อน ยังบอกไม่ถูกว่าเป็นอะไร แต่ตัวคุณครูเองบอกว่าเมื่อตัดสินใจจะมาอยู่โรงพยาบาลนั้นมันเจ็บ ๆ ปวด ๆ ในท้อง ท่านพูดด้วยเสียงอันแจ่มใส กำลังใจดี แต่ผมดูคุณครูในวันนั้น รู้สึกว่ามีอาการเจ็บปวดเป็นริ้วรอยปรากฏอยู่บนใบหน้า ไม่นานนักคุณครูก็พูดจาสนุกสนานตลกขบขันอย่างเคยอีกได้ ตอนนี้ไม่มีอาการของคนเจ็บอยู่บนใบหน้าแล้ว

ประกอบ ทรัพย์มณีศริก

ครูป่วยมาก ขณะนี้ไปพักอยู่-
ที่โรงพยาบาลนนทบุรี เพื่อรอการรักษา
ของนายแพทย์ ครูมั่นใจว่าจะช่วย-
เหลือครูได้ในบางประการเป็นมั่นคง
ขอให้เธอไปหาครูที่โรงพยาบาลนนทบุรี
ตึกศัลยกรรม ชั้นพิเศษ ในวันพรุ่งนี้
เวลาระหว่าง 18.00-21.00 น.

ป. อินทรปาลิต
๑๕ มี.ค. ๒๕๑๕

ในที่สุดคุณครูบอกผมว่า "ช่วยฝากฝั่งท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลให้ด้วย เขาจะได้สนใจดีขึ้นหน่อย" ก่อนกลับผมก็ได้ไปขอความกรุณาจากคุณหมอวิรัช โรจนวงศ์ ผู้อำนวยการ ซึ่งคุณหมอก็รับรองแข็งขัน คุณครูเจ็บในครั้งนี้ผมได้ไปเยี่ยม ๒-๓ ครั้ง ๆ หลังสุดท่านบอกกับผมว่าอยากจะกลับบ้าน ไม่ผ่าตัดละ ตอนที่คุณครูกลับมาอยู่บ้าน ผมก็พยายามติดตามข่าวของท่านอยู่ตลอดเวลา ได้ทราบว่าท่านสบายดี และกำลังออกเดินทุก ๆ เย็น เพื่อออกกำลังขา วันหนึ่งท่านมาหาผมที่บ้าน คุยกันสักพักใหญ่คุณครูก็บอกผมว่า "เดินจากที่บ้านกว่าจะถึงที่นี่เหนื่อยหน่อย ขักกะย่องกะแย่ง ซึ่งผมเห็นกับตาว่าเป็นตามที่ท่านพูดจริง ๆ แต่ก็อดเย้าท่านไม่ได้ว่า "คุณครูยังแข็งแรงดีอยู่ แต่ถึงอย่างไรก็ขอให้ผมเอารถไปส่งที่บ้านดีกว่า เพราะมันมืดแล้ว ดีไม่ดีสดุดก้อนหินล้มลงไปจะทำให้คุณครูได้รับความเจ็บปวดมากไปเปล่า ๆ" ท่านไม่ยอม ขอเดินกลับไปเองโดยกล่าวว่า "เดินมาได้มันก็เดินกลับได้" ผมก็ต่อคำของท่านว่า "ตอนนั้นมันหนุ่มมากไม่ใช่หนุ่มน้อยอย่างเดี๋ยวนี้" เลยได้ฮากันนิดหน่อย แล้วท่านก็จากผมไป

อนิจจาคุณครูได้จากผมไปจริง ๆ เพราะต่อมาอีก ๒ วัน ผมได้ทราบจากหลานชายของท่านมาส่งข่าวให้ผมทราบว่า คุณครูเสีย เสียแล้ว เพราะปวดและระบมในท้อง เป็นอยู่ชั่วเวลาไม่นานเท่าไรนัก โดยบ่นว่าปวด ๆ ปวดที่ท้อง ในคืนวันที่ ๒๔ เม.ย. พอถึงเช้าวันที่ ๒๖ เวลา ๘.๒๐ น. ก็ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ

ขอวิญญาณของคุณครูที่เคารพรัก จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพโน้นเทอญ.

ป. ทรัพย์

(ประกอบ ทรัพย์มณี)

คำไว้อาลัย

ของ

อาจารย์ชื่น นิวาศะบุตร

อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนนนทบุรี ศรีบุณยานนท์

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ ได้รับราชการเป็นครูอยู่ร่วมกับข้าพเจ้าเป็นเวลานาน จึงเข้าใจนิสัยซึ่งกันและกัน คุณประเสริฐเป็นคนทำงานจริง ละเอียดละออ การงานจึงดำเนินไปด้วยดีตลอดมา ข้าพเจ้าเต็มใจสนับสนุนและส่งเสริมต่อทางราชการ จนได้รับการแต่งตั้งเป็นครูใหญ่โรงเรียนรัตนาธิเบศร และอยู่ในตำแหน่งนั้นมาด้วยดีและเรียบร้อย

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ เมื่อลาออกจากราชการแล้ว ได้รับการแต่งตั้งและเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาจังหวัดนนทบุรี และสมาชิกสภาเทศบาลเมืองนนทบุรี และต่อมาได้รับการคัดเลือกเป็นประธานสภาทั้งสองสภาและปฏิบัติงานมาด้วยดีตลอดสมัย นี่แสดงว่าคุณประเสริฐเป็นบุคคลที่มีผู้เคารพนับถือ

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ เป็นนักกีฬาและมีความชำนาญในแผนกนี้หลายประเภท เป็นหัวแรงฝึกนักกีฬาของโรงเรียนศรีบุณยานนท์คนหนึ่ง เฉพาะมวยไทยมีความรอบรู้พอสมควรทีเดียว ได้ถ่ายทอดวิชานี้ให้แก่ลูกศิษย์ทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียนไปมิใช่น้อย

หมากรุกไทยอีกอย่างหนึ่ง ที่คุณประเสริฐมีความรู้ความชำนาญมาก มีความรู้ในชั้นครูทีเดียวมีข้อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักในเชิงหมากรุกของคนเป็นส่วนมาก มิใช่แต่เฉพาะแต่ภายในจังหวัดนนทบุรีเท่านั้น เคยเข้าแข่งขันเดินหมากรุกคนในงานฉลองรัฐธรรมนูญ กับท่านผู้มีชื่อเสียงดีท่านหนึ่งที่สนามหลวง จนได้รับถ้วยไว้เป็นเกียรติยศ

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ เป็นคนช่างจดช่างจำ อ่านหนังสือพิมพ์ก็ดี หนังสือทั่ว ๆ ไปก็ดี หรือได้ข่าวคราวอะไรที่น่ารู้น่าจำก็ดี เป็นต้องบันทึกข่าวนั้น ๆ ได้เป็นหลักฐานและเป็นประจำ ทำให้เป็นหลักความทรงจำ มีความรู้แม่นยำ และมีความรู้ทั่ว ๆ ไปดีมาก พูดและคุยอะไรไม่มีจน จึงเป็นนักพูดที่เก่งคนหนึ่ง บันทึกที่กล่าวแล้วเคยเอามาให้ข้าพเจ้าดูบ่อย ๆ

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ มีนิสัยเป็นนักเลงอยู่ในตัว จึงมีความรู้ในเล่ห์เหลี่ยมของนักเลง เป็นคนกล้าพูดกล้าทำในทางที่ถูกที่ควร โดยไม่เกรงกลัวอะไร นับเป็นคนจริงคนหนึ่ง

คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ เคยเป็นครูทำงานร่วมกับข้าพเจ้าอยู่นาน เป็นผู้ทำงานจริงและดีดังกล่าวแล้ว จึงสนิทสนมกับข้าพเจ้ามาก แม้ต่างคนต่างออกจากราชการแล้ว ก็ยังไปมาหาสู่กับข้าพเจ้าอยู่เสมอ มีเรื่องอะไรก็ได้ปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ นับว่าคุณประเสริฐเป็นมิตรที่ดีของข้าพเจ้าคนหนึ่ง เมื่อมาถึงแก่กรรมลงไปเช่นนี้ข้าพเจ้ารู้สึกเสียดายและอาลัยเป็นอันมาก เมื่อคุณประเสริฐยังมีชีวิตอยู่ได้ประกอบคุณงามความดีไว้มาก เป็นที่เคารพนับถือของบรรดามิตร สานุศิษย์ และบุคคลทั่วไป คงจะนำทางให้ดวงวิญญาณ ของคุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ไปในทางที่ดี ด้วยอำนาจกุศลทั้งหลาย ที่เจ้าภาพ ญาติมิตรและศิษย์ได้กระทำและอุทิศไปให้แล้วก็ดี ที่กำลังได้กระทำอยู่ในขณะนี้ก็ดี และที่จะทำอุทิศให้ต่อ ๆ ไปก็ดี ขอจงเป็น

พละปัจจัยบันดาลให้ คุณประเสริฐ รัศดาวัลย์ ผู้วายชนม์ไปแล้ว ประสบแต่อิฏฐคุณมนูญผลตามควรแก่คติวิสัย ในในสัมปรายภพ สมดังมโนปธานจงทุกประการเทอญ

ช. นิวาศะบุตร
(นายชื่น นิวาศะบุตร)

คำไว้อาลัย

ของ

อาจารย์ฉัตร อินทรลักษณ์

อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนนนทบุรีศรีบุณยานนท์

"ผู้มาสว่างและไปสว่าง"

อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ เป็นผู้ที่ข้าพเจ้ารักเคารพนับถือเหมือนญาติสนิท ได้ติดต่อใกล้ชิดกันมาตั้งแต่ข้าพเจ้าเริ่มเข้ารับราชการใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ซึ่งในเวลานั้นอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ รับราชการเป็นครูอยู่ก่อนข้าพเจ้าแล้ว กล่าวคือคบหากันมาตั้งแต่หนุ่มจนแก่ชราไปด้วยกัน ตามปรกติข้าพเจ้าชอบไปมาหาสู่อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ อยู่เสมอ เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าการพบปะสังสรรค์กับอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ นั้นคือการคบหากับบัณฑิตย์อันมีแต่ประโยชน์ปราศจากโทษ ครั้งสุดท้ายข้าพเจ้าไปเยี่ยมเยียนอาการป่วยของอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ที่บ้าน สังเกตเห็นยังแข็งแรงร่ายกายไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนักและ

ยังคุยสนุกตามเคย ข้าพเจ้าคิดว่าการป่วยครั้งนี้คงจะพอเยียวยารักษาได้ แต่ต่อมาเพียงไม่กี่วันอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ก็ถึงแก่กรรมข้าพเจ้ารู้สึกเศร้าอาลัยมาก

อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ประพฤติตัวประเสริฐสมชื่อบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และผู้อื่นอยู่ตลอดมาจนตราบเท่าชีวิตหาไม่ รักษาความดีเสมอต้นเสมอปลายมิได้ผันแปรเหหันไปในทางเสื่อมเสียแต่ประการใดเลย

สมัยเป็นเด็กเล่าเรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี ปรากฏว่าเป็นนักเรียนที่สนใจในทางพลศึกษามากมีชื่อเสียงในการเล่นฟุตบอลเข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่นเสมอ นอกจากนั้นยังมีความสามารถในการแสดงละครอีกด้วยเคยแสดงในงานต่าง ๆ ของโรงเรียนทุกครั้ง

เมื่อสำเร็จการศึกษาออกมารับราชการเป็นครูโรงเรียนรัตนาธิเบศร์ โรงเรียนศรีบุณยานนท์ และโรงเรียนเกษตรกรรมวัดแค (โรงเรียนนี้ยุบเลิกนานแล้ว) วนเวียนอยู่ ๓ โรงเรียน ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการทั้งที่เป็นหน้าที่ประจำและหน้าที่พิเศษสนองความต้องการของโรงเรียน และของ

จังหวัดได้เป็นอย่างดี เป็นประโยชน์แก่ทางราชการมาก ดังจะกล่าวย่อ ๆ พอเป็นสังเขป ต่อไปนี้

๑. ดำรงตำแหน่งครูประจำชั้นมัธยมปีที่ ๑ มัธยมปีที่ ๒ และมัธยมปีที่ ๓ (ชื่อชั้นเรียนในสมัยนั้น) รวม ๑ ชั้นในขณะเดียวกันติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี ตอนที่เป็นครูประจำชั้นรวม ๓ ชั้นนี้เป็นระยะตอนต้น ๆ ที่เข้าเป็นครูโรงเรียนรัตนาธิเบศร ต้องทำการสอนทุกวิชาทั้งวิชาสามัญ ศิลปศึกษาและพลศึกษา นับว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่ราชการที่ต้องใช้ความสามารถ และการเสียสละประโยชน์สุขส่วนตัวอุทิศเวลาทั้งหมดให้แก่ราชการอย่างจริงจังทีเดียว

๒. รักษาการแทนครูใหญ่โรงเรียนเกษตรกรรมวัดแค โรงเรียนนี้ เป็นโรงเรียนเกษตรกรรมชั้นสูงของจังหวัดนนทบุรีสมัยนั้น นักเรียนเป็นเด็กวัยรุ่นแทบทั้งสิ้นและอยู่ประจำกินนอนในโรงเรียนเสร็จ ครูที่จะปกครองโรงเรียนนี้ได้ต้องเป็นผู้มีความสามารถสูง อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ สามารถปกครองควบคุมให้การสอนการเรียนดำเนินไป ด้วยความเรียบร้อยราบรื่นทั้ง ๆ ที่อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ มิได้เรียนวิชาเกษตรกรรมมาก่อนเลย

๓. ธรรมศึกษาเอก อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ เป็นผู้ฝักใฝ่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากมีศรัทธาเข้าอุป - สมบทในสำนักวัดบางขวางเป็นเวลา ๑ พรรษา มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาระดับประกาศนียบัตร ธรรมศึกษาเอก เป็นครูที่ใส่ใจในการอบรมสั่งสอนศีลธรรม แก่นักเรียนอยู่ทุกโอกาสที่พบเห็นข้อผิดพลาดเสื่อมเสียอันเป็นปรกติวิสัยของครูที่ดีทั่วไป วัดต่าง ๆ บางครั้ง ก็เชิญอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ไปแสดงปาฐกถาธรรมในงานของวัดเป็นพิเศษด้วย

๔. ครูมวย เมื่อเป็นครูใหญ่ในโรงเรียนศรีบุณ - ยานนท์ ได้เปิดสอนวิชามวยให้แก่นักเรียนเป็นพิเศษทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน มีนักเรียนสมัครเข้ารับการฝึกสอนกันมาก อาจารย์ปิ่น วิริยาภรณ์ อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนช่างกลนนทบุรีซึ่งสมัยนั้นกำลังเล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนศรีบุณยานนท์ ก็สมัครเข้ารับการฝึกสอนด้วย เป็นผู้มีฝีมือดีเป็นศิษย์เอกของอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ทีเดียว

๕, ลำตัด อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ มีความสามารถในการแต่งบทร้องลำตัดและเจนจัดในการร้องพอตัว เมื่อโรงเรียนงานพิเศษเช่นมีงานแห่ถ้วยกรีฑา งานรื่นเริง

ประจำปีก็จะต้องได้ฟังลำตัดที่อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ จัดแสดงด้วยเสมอ

๖. แสดงละคร อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ มีพรสวรรค์ในการละคร เคยเป็นผู้ฝึกหัดและเข้าร่วมแสดงละครที่โรงเรียนหรือจังหวัดขึ้นเป็นพิเศษแทบทุกครั้ง เช่น เคยแสดงละครของจังหวัดเก็บเงิน สร้างอาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

๗. การแข่งขันกรีฑานักเรียนประจำปีของจังหวัดนนทบุรี เดิมยังไม่มีท่านขุนการัญสิกขรกรศึกษาธิการจังหวัดในสมัยนั้นเป็นผู้ริเริ่มจัดให้มีขึ้นเป็นครั้งแรกแล้วถือปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาเป็นลำดับอยู่เป็นเวลาช้านาน การจัดการแข่งขันครั้งแรกนั้น เต็มไปด้วยอุปสรรคนานานับประการ เพราะผิดเคืองขาดแคลนไปแทบทุกสิ่งทุกอย่าง แต่อาศัยความตั้งใจจริงของท่านศึกษาธิการจังหวัด และคณะครูผู้ร่วมงานจึงสามารถดำเนินการได้สำเร็จ อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ เป็นกำลังสำคัญร่วมอยู่ด้วยคนหนึ่ง เพราะเป็นผู้สนใจและมีความรู้ในการแข่งขันกรีฑาดี

๘. หมากรุก อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ มีชื่อเสียงโด่งดังมากในการเล่นหมากรุกยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ ช่วยฝึกหัดนักเรียนให้สามารถเล่นหมากรุกชนะมามาก ได้รับเชิญ ให้เป็นกรรมการจัดการแข่งขันหมากรุกในงานต่าง ๆ อยู่เสมอทั้งในสมัยที่ยังรับราชการอยู่และเมื่อออกจากราชการแล้ว ครั้งสุดท้ายได้รับเชิญให้เป็นกรรมการจัดการแข่งขันหมากรุก ในงานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุวัดเขมาภิรตาราม ประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๙ นับเป็นครั้งสุดท้ายในชีวิต

เมื่ออาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ รับราชการอยู่จนอายุล่วงเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ ก็ลาออกจากราชการเพื่อพักผ่อนร่างกายและสะดวกในการสร้างสมบุญกุศล เวลาที่ลาออกนั้นอยู่ในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนรัตนาธิเบศร เมื่อลาออกจากราชการแล้ว ก็มุ่งหน้าเข้าหาวัดมากขึ้นบำเพ็ญตนอยู่ในกองการกุศล ตามนิสัยของอุบาสกผู้เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาและในโอกาสเดียวกันก็ยังบำเพ็ญตน สงเคราะห์สังคมอยู่ดุจเดิม เช่นรับเป็นกรรมการของสมาคมศิษย์เก่าศรีบุณยานนท์ บริจาคเงินให้เป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียนศรี-

บุญยานนท์และโรงเรียนรัตนาธิเบศร เคยเป็นสมาชิกสภาเทศบาลเมืองนนทบุรีบางขวางได้ปฏิบัติหน้าที่ เพื่อประโยชน์แก่ท้องถิ่นตรงไปตรงมาโดยไม่เกรงต่ออุปสรรคใดใดจนเป็นที่ทราบกันทั่วไป การบริจาคครั้งสุดท้ายได้บริจาคดวงตาให้ศูนย์ดวงตา สภากาชาดไทย เจ้าหน้าที่มารับดวงตาวันที่ถึงแก่กรรมนำไปใส่ให้คนตาบอดกลาย เป็นคนตาดีเรียบร้อยไปนานแล้ว นับเป็นกุศลส่งท้ายเมื่อวายชนม์ไปแล้ว ควรถือเป็นแบบอย่างอันดีที่เราทั้งหลายจักได้พลีดวงตาให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ตาบอดทั่วไปดีกว่าที่จะทิ้งให้เปื่อยเน่าเสีย โดยเปล่าประโยชน์

อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์มีกำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์เพียบพร้อมด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา กำลังทรัพย์-สินและสิ่งแวดล้อมอันดีงามต่าง ๆ เป็นที่น่าพึงพอใจ ถือได้ว่าเมื่อชาติปางก่อนสร้างสมบุญกุศลไว้มากจึงส่งผลให้ได้ประสบผลดี สมดังที่กล่าวว่าสมเป็นผู้มาสว่าง คือว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยความดีหรือกุศลชักนำ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์เช่นนี้แล้วก็ยังทำความดีเพิ่มทวีขึ้นในชาตินี้แล้วก็ย่อมจะส่งผลให้ดียิ่งขึ้นเป็นลำดับเท่ากับเป็นผู้ไปสว่าง คือละจากโลกมนุษย์นี้

ไปพร้อมนำความดี คือบุญกุศลอันจะส่งผลให้ไปสู่ที่ดีติดตามไปด้วย มีพุทธศาสนาสุภาษิตกล่าวยืนยันไว้ว่า "ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสงฺขยมฺหิ บุญนำสุขมาให้ในเวลาสิ้นชีวิต" และ บุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า" การมาสว่างและไปสว่างของอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ขอยุติลงอย่างย่นย่อพอสังเขปด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติที่อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ได้บำเพ็ญไว้ด้วยตนเองเมื่อยังดำรงชีพอยู่และด้วยอำนาจกุศลบุญราศีที่ญาติมิตรได้ร่วมกันบำเพ็ญ เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพอาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์นี้ จงเป็นพลวปัจจัยเสริมส่งให้อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ผู้ล่วงลับไปแล้วประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัม – ปรายภพนั้น เทอญ

ฉัตร อินทรลักษณ์

อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนศรีบุณยานนท์

คำไว้อาลัย

ของ

อาจารย์ ปิ่น วิริยาภรณ์

อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนช่างกลเพรชเกษม

เมื่อ พ,ศ. ๒๔๖๙ ตัวผู้เขียนเรียนอยู่โรงเรียนวัดท้ายเมือง ในชั้นมัธยมปีที่ ๕ คุณครูเครือวัลย์ สุวรรณสิงห์ เป็นครูประจำชั้น ตัวอาคารเรียนอยู่ที่เมรุเผาศพ ของวัดท้ายเมืองขณะนี้ ในปีนั้นคุณครูประเสริฐ รัศดาวัลย์ ก็ย้ายจากโรงเรียนรัตนาธิเบศร มาทำการสอนที่โรงเรียนวัดท้ายเมือง ตัวผู้เขียนเองขณะนั้น เป็นคนค่อนหัวใจน้อย ไม่หนักแน่นและเป็นศิษย์วัดอยู่กับสมภารรอง ชื่อหลวงลุงเกษมีศิษย์ร่วมคณะหลายคน ต่อมาทราบว่าคุณครูประเสริฐ ท่านมีวิชาความรู้วิชามวยและยิวยิตสู ต่างก็สมัครเป็นศิษย์ให้ท่านช่วยฝึก ท่านก็เมตตารับฝึกให้สมความตั้งใจ ลูกศิษย์พอมีความรู้จากท่านไม่อายคณะอื่นได้ นี่เป็นสาเหตุแห่งความใกล้ชิดระหว่างตัวท่านกับผู้เขียน

อาจารย์ประเสริฐท่านเป็นครู เมื่อท่านเห็นศิษย์ย่อท้อไม่ขยันต่อการเรียน ท่านก็ชี้แจง แสดงเหตุผลเมื่อใครไม่รักตัว ท่านมักกล่าวว่า เราขยันเรียน เราเรียนดี เราประพฤติดี เราทำดีให้ใคร เมื่อพิจารณาให้ถ้วนทั่ว ก็จะเห็นได้ว่า เราทำดี ประพฤติดีเพื่อตัวเราเอง ฉะนั้นเราจะมัวเกียจคร้านทำไม เราไม่รักตัวเองดอกหรือ เหตุนี้แหละพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระศาสดา ของเรา ท่านจึงให้ปรัชญาชีวิตไว้ว่า **"ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน"** ท่านอาจารย์ท่านเป็นนักกลอน บางครั้งท่านจะกล่าวว่า

ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ทำดีดีดล
ทำชั่ว ชั่วตามสนอง
ธรรมะย่อมตามคุ้มครอง ผู้ปฏิบัติธรรมผอง
ปกป้องในที่ทุกสถาน

ท่านทำหน้าที่เป็นมิตรแท้ เมื่อนักเรียนมีการประมาทท่านก็หาทางแนะชักชวนให้หลีก ชวนฝึกทางพลศึกษาเพื่อก่อให้เกิดความเพลิดเพลินในสมัยนั้นอย่าว่าแต่ครูพลศึกษาจะมีสอนเลย แม้ครูประจำชั้นก็ยังมีไม่พอ ครูคนหนึ่งต้องสอนนักเรียนสองชั้น แต่ท่านอาจารย์ประเสริฐ ก็ปลีก

เวลาในเวลาเย็นช่วยให้นักเรียนเกิดความเพลินได้ผู้ที่สามารถ เพราะท่านช่วยฝึกให้มีหลายคนด้วยกัน

ในด้านทางราชการช่วยให้นักเรียน รู้จักการกระเหม็ดกระแหม่ ด้วยวิธีเวลานักเรียนเข้าเรียนตอนบ่าย สตางค์เหลือจากกินขนมเท่าไร ท่านเรียกเก็บเอาไว้คนละ ๑ สตางค์ ๒ สตางค์ พอครบบาทท่านอาจารย์ใหญ่ชื่น นิวาศะบุตร ก็นำไปฝากออมสินนี่เป็นข้อริเริ่มแรกของท่าน

ด้านการแข่งขันกีฬาของโรงเรียนวัดท้ายเมือง หรือศรีบุญยานนท์ในเวลาต่อมา ทุกท่านจะเห็นว่าด้วยกีฬาชนิดต่าง ๆ โล่ห์หลายโล่ห์ ก็ได้จากการแนะนำของท่าน

ด้านความรู้ทางศาสนา ท่านมีความรู้ ความเข้าใจอย่างที่ว่าเป็นที่ปรึกษาให้ความแจ้งชัดได้ สมัยหนึ่งตัวของผู้เขียนเองได้สนทนาเพื่อค้นคว้ากันว่า สาวกองค์ใดของพระศาสดา เป็นผู้ไม่โกรธใคร ก็ได้ความรู้จากท่านว่า พระสารีบุตรเถระเจ้า เป็นผู้ไม่โกรธใคร ถ้ารู้ว่าใครไม่ชอบท่าน ก็มักจะไปขออภัยเขาก่อนเสมอ แม้ผู้นั้นจะเป็นผู้น้อยกว่าท่าน คนโกรธง่าย ย่อมมีหน้านิ่วคิ้วขมวดบึ้งตึงอยู่เสมอ แม้เป็นคนงามก็สิ้นงาม ไม่มีใครปรารถนาเข้าใกล้เพราะไม่

รู้แน่ว่า ผู้นั้นจะมีจิตใจแปรปรวนไปอย่างใดบ้าง ที่ใดมีคนมักโกรธอยู่ ที่นั้นย่อมทำให้แม้จะสงบลมโชยก็กลายเป็นที่อบอ้าว เร่าร้อนไม่น่าอยู่ ทำให้ผู้อยู่ใกล้พลอยเดือดร้อนกระวนกระวายไปด้วย ตัวผู้เขียนเองเป็นคนใจน้อย โกรธง่ายได้ฟังคำบอกเล่าของท่าน จึงค่อยประพฤติตัว ฝึกตัวให้หนักแน่นขึ้นได้

ขณะนี้อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ ท่านได้ถึงแก่กรรม ซึ่งเป็นไปตามความจริงของมนุษย์ เมื่อเกิดแล้วก็ต้องตาย ใครจะหนีความจริงข้อนี้ไปหาได้ไม่ เว้นแต่องค์อริยเจ้า ท่านคิดได้ แม้ท่านจะมีแก้วสารพัดนึกอย่างเดียวกับเรา ของท่านได้เจียรนัย จนหมดไฝฝ้า หมดมลทินในจิตของท่านไม่มีทั้งบวก และลบท่านฝึกตัวท่านให้สะอาดสว่าง สงบ หนีจากความเอ็ดอึง อาจารย์ประเสริฐท่านได้ฝึกตัวของท่านให้หนีความจริง เท่าที่แก้วสารพัดนึกของท่านจะได้คิดได้ฝึกได้ขณะมีชีวิตอยู่ ท่านได้ละชั่วประพฤติชอบทำความดีไว้แม้สายตาของมนุษย์จะมองไม่เห็น แต่ความจริงท่านก็ได้ทำแล้ว ความจริงเป็นการตัดสิน

ในฐานะศิษย์ ผู้เขียนอยากกล่าวถึงความดีของท่านแก่นแท้ แต่ก็ไม่อาจกล่าวได้ละเอียดอย่างจริงใจ แม้ท่านได้ไปสู่โลกอีกโลกหนึ่งซึ่งศิษย์ของท่าน เมื่อมีโอกาสถึงก็จะได้ติดตามท่านไป

ท่านรู้ตัวว่าท่านป่วยหนัก ก็ไม่ได้แสดงอาการหนักใจให้ศิษย์เห็น เป็นการอดทน มีขันติดีเลิศ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ยังมี จาคะทิ้งท้ายไว้ให้บุคคลอื่นคิดด้วยการเสียสละดวงตาให้เกิดประโยชน์ เหมือนภาษิตที่ท่านเคยกล่าวไว้แก่ผู้เขียนว่า ก่อนตาย เธออย่าลืมทำความดีให้ "ประดับไว้ในโลก" คุณครูได้ทำดีแล้วขอคุณครูจงไปสู่แดนแห่งความสุขยิ่ง

ด้วยความอาลัยจากศิษย์ของคุณครู
"ครอบครัว วริยาภรณ์"

คำไว้อาลัย

ของ

อาจารย์สกล สุภาพร

อาจารย์ใหญ่ ร.ร. รัตนาธิเบศร

ไว้อาลัยแด่อาจารย์ที่เคารพรัก

อาจารย์ประเสริฐ รัศดาวัลย์ เคยเป็นครูน้อยที่โรงเรียนรัตนาธิเบศร จังหวัดนนทบุรี พ.ศ. ๒๔๖๘-๖๙ และต่อมาได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งครูใหญ่อีกเมื่อพ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงได้ลาออกจากราชการ เนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์เพราะอายุมากขึ้น รวมเวลาราชการในตำแหน่งครูใหญ่ในโรงเรียนนี้ ๑๘ ปีเศษ นับว่าเป็นครูใหญ่ที่ประจำอยู่ในโรงเรียนนี้นานที่สุดที่ปรากฏมา สมัยที่ข้าพเจ้าเป็นเด็กเรียนอยู่ในโรงเรียนประชาบาล อายุราว๘ขวบ เคยได้ยินกิติศัพท์ของท่านจากพี่ชายของข้าพเจ้าเล่าว่า ท่านเป็นครูประจำชั้นที่ศิษย์ทั้งรักและเกรงกลัว เวลาเรียนท่านสอนอย่างจริงจังไม่เห็นแก่เหน็จแก่เหนื่อยและได้ผล จะดุเฆี่ยนตีเอาพร้อมกับพร่ำอบรมสั่งสอนเมื่อศิษย์กระทำผิด โดยไม่ยอมให้

ผ่านไปแม้แต่น้อย แต่เมื่อถึงเวลาเล่นท่านจะลงมาเล่นคลุกคลีด้วย เช่นเล่นตี่ปล้ำ สอนวิธีต่อยมวย การต่อสู้ป้องกันตัว ฯลฯ ท่านเคยนำลูกศิษย์ของท่านออกแสดงวิธีการต่อสู้ป้องกันตัวด้วยมือเปล่าในงานศพวัดบางขวาง ข้าพเจ้าเคยได้ชมครั้งหนึ่งในสมัยนั้น จากคำบอกเล่าของพี่ชายข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสท่านมาตั้งแต่ยังไม่ได้เข้าโรงเรียนรัตนาธิเบศร ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้เข้าเล่าเรียนในโรงเรียนนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ – ๒๔๗๗ ในชั้น ม. ๑ ความหวังที่จะได้เป็นศิษย์ของท่านก็สิ้นไป เพราะท่านย้ายไปเป็นครูที่โรงเรียนศรีบุณยานนท์เสียก่อน ต่อมา พ.ศ ๒๔๗๘–๒๔๗๙ ข้าพเจ้าออกจากโรงเรียนรัตนาธิเบศรเพราะไม่มีชั้นเรียนไปศึกษาต่อ ม. ๕-๖ ที่โรงเรียนศรีบุณยานนท์จึงได้ไปพบท่านที่นั่น แต่ท่านเป็นครูประจำชั้นม.๔ แม้ท่านจะไม่ได้สอนวิชาสามัญแก่ข้าพเจ้าก็ตาม ท่านก็ให้ความรู้พิเศษในบางครั้งบางคราวแก่ข้าพเจ้า เช่นการแสดงเบ็ดเตล็ดในการไปแรมคืนลูกเสือ หมากรุกไทย กีฬาชักคะเย่อ หัดมวย ฯลฯ การเล่นหมากรุกท่านมีฝีมือยอดเยี่ยมที่สุดคนหนึ่ง และท่านถือเป็นกีฬาประจำตัวของท่านจนสิ้นอายุขัย เพราะฝึกความคิดความรอบคอบถี่ถ้วน เป็นอย่างดีท่านเป็นผู้มีความจำดีมาก

หลังจากที่ท่านได้ลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ครูใหญ่โรงเรียนรัตนาธิเบศรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ แล้ว ข้าพเจ้าย้ายมาจากโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม มารับตำแหน่งแทนท่าน ข้าพเจ้าได้เรียนรู้วิชาการเป็นครูใหญ่จากงานที่ท่านทำไว้เป็นแบบอย่างอย่างดีที่สุด และบางอย่างมีข้อสงสัยท่านก็แนะนำชี้แจงให้อย่างแจ่มแจ้ง จึงนับได้ว่า ท่านเป็นครูของข้าพเจ้าตลอดกาล ตั้งแต่เล็กจนเป็นครูใหญ่ แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้วข้าพเจ้าก็ยังรำลึกถึงความรู้ที่ท่าน ประสิทธิประศาสน์ให้อยู่อย่างมิรู้ลืม

บัดนี้ท่านจากทุกสิ่งทุกอย่างไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ แต่พระคุณและคุณงามความดีของท่านที่มีแก่บรรดาศิษยานุ - ศิษย์ยังฝังจารึกอยู่ในใจของศิษย์ทุกคน ฉะนั้นจึงขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้ดวงวิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด

สกล ศุภาพร

อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนรัตนาธิเบศร

นนทบุรี

"แด่อาจารย์ผู้จากไป"

ข้าพเจ้านั่งทำงานอยู่ที่อำเภอ รู้สึกแปลกใจที่จิตใจของข้าพเจ้ามีความรู้สึกผิดปรกติซึ่งไม่เคยเป็นเลย นั่งนึกว่าวันนี้เราเป็นอะไรไปหนอ จะไม่สบายกระมัง ขณะที่นึกสงสัยตัวเองก็พอดีได้รับโทรเลข จากสมศรี จารุวรรณ ซึ่งเป็นหลานสาว และลูกสาวคนเดียว ของอาจารย์ประเสริฐ บอกว่า อาจารย์ประเสริฐ ถึงแก่กรรม รดน้ำศพวันที่ ๑๗.๐๐ น. ข้าพเจ้าเสียใจมาก นึกถึงแต่พระคุณของอาจารย์ตลอดเวลา อาจารย์ได้ให้ความอุปการะข้าพเจ้า เปรียบเหมือนเสาเข็ม ที่รองรับอาคาร อาคารที่สร้างอย่างใหญ่โตสวยงาม ถ้าปราศจากเสาเข็ม หรือเสาเข็มไม่ได้ขนาด ไม่ครบจำนวนที่ถูกต้อง อาคารนั้นก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ อาจารย์ไม่มีบุตร มีแต่หลาน (ลูกของพี่สาว) จึงได้ให้ความอุปการะเลี้ยงดูข้าพเจ้า และผู้อื่นอีกหลายคนให้ได้รับการศึกษาให้ความเมตตาปรานี อบรมสั่งสอน บางครั้งก็ดุว่าอย่างขนาดหนัก จนบางคนอดทนไม่ได้ อาจารย์เปรียบคนเราเหมือนบัว ๔ อย่าง คือ

๑. ดอกบัวที่พ้นน้ำจะบานในเวลาเช้า

๒. ดอกบัวที่กำลังจะบานในเวลาต่อไป

๓. ดอกบัวที่ยังอยู่ใต้น้ำแต่มีหวังจะชูโผล่ขึ้นพ้นน้ำและจะบานต่อไป

๔. ดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ไม่มีทางจะโผล่ขึ้นพ้นน้ำและเป็นอาหารของเต่าปลา หรือจมโคลนตมไป

ทุกคนเลือกที่เกิดไม่ได้ ต้องเกิดมาตามกรรม แต่ทุกคนมีทางที่จะเป็นคนดีได้ ศิษย์บางคนเป็นดอกบัว ๓อย่างข้างต้น แต่ศิษย์บางคนก็เป็นดอกบัวอย่างที่ ๔ อาจารย์ประเสริฐ "ประเสริฐ" สมชื่อ มีความยุติธรรม เที่ยงตรงต่อผู้อยู่ในความอุปการะ สมศรี เป็นหลานสาวที่อาจารย์รักมาก ทุกคนจะรู้จักสมศรี ในฐาน "หลานอาจารย์เสริฐ" แต่ถ้าสมศรีจะทำเป็น "ลูกท่านหลานเธอ" กับข้าพเจ้าหรือคนอื่นที่อยู่บ้านเดียวกันแล้วที่ อาจารย์เสริฐ จะต้อง เรียก สมศรีและเด็กทุกคนในบ้าน ไปนั่งฟังคำตักเตือน เราเรียกกันว่า "ฟังเทศน์" และตั้งฉายาบ้านอาจารย์เสริฐว่า "วิทยาลัยการศึกษาแห่งตักศิลา" เพราะมีเด็กชายเด็กหญิงจากถิ่นต่าง ๆ

มาอยู่รวมกันหลายคน ซึ่งในจำนวนหลายคนนี้ ต่างคนก็ประพฤติตนตามคำอบรมสั่งสอนของอาจารย์เสริฐจนได้ดี มีสุข และบางคนก็รู้จักระลึกถึงพระคุณ บางคนก็ลืมบุญคุณตามแต่จิตสำนึกของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน สำหรับข้าพ-เจ้าได้ดี มีสุข อยู่ทุกวันนี้ก็เพราะอาจารย์เสริฐ ซึ่งเปรียบเหมือนเสาเข็มของข้าพเจ้า ขอให้อาจารย์ที่เคารพจึงเป็นสุขในสัมปรายภพตลอดกาลเทอญ.

สมบูรณ์ นนท์ธะสิริ

นายอำเภอเมืองสมุทรสงคราม

"พ่อจ๋า พ่อจากลูกไปแล้ว"

"น้าเสริฐ" เป็นน้องชายคนเล็กของคุณแม่ (นางชาญพลเสข สมถวิล รัมยะรังสิ) จึงเป็นน้องภรรยาของคุณพ่อ (ขุนชาญพลเสข แสง รัมยะรังสิ) เราอยู่บ้านเดียวกัน "น้าเสริฐ" ต้องช่วยเลี้ยงหลาน ๆ ๕ คน อาบน้ำ ป้อนข้าว ไกวเปล ฯลฯ ในจำนวนหลาน ๕ คน หลายชายคนหัวปี ถึงแก่กรรมเสีย ๑ คน ชาย ๔ หญิง ๑ "น้าเสริฐ" รักหลานชายคนที่ ๒ มากกว่าหลานทุกคน หลานหญิง ๑ คน "น้าเสริฐ" ไม่ใคร่รัก เพราะดื้อมาก งอนเก่ง ไม่กลัวใคร ถือตัวว่าเป็นลูกผู้หญิงคนเดียว เป็นที่รักของพ่อแม่และญาติทุกคน นอกจากนี้ยังกำพร้าแม่อายุ ๔ ปี กำพร้าพ่อเมื่ออายุ ๑๒ ปี ขณะที่กำลังเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๕ โรงเรียนศึกษานารี "น้าเสริฐ" ต้องรับหน้าที่อุปการะหลาน ๆ หลานชายไปอยู่กับญาติ หลานหญิงเอามาเลี้ยงเอง ให้เรียนต่อจนสอบชั้นมัธยมปีที่ ๕ ได้พยายาม อบรมสั่งสอนให้เป็น "คนดี" โดยยึดหลัก "กตัญญู กตเวที" "พยายามสร้างชื่อเสียง" ฯลฯ พระคุณของ "น้าเสริฐ" เสมือนพ่อ จึง

!รียก "พ่อ" และ "น้าเสริฐ" ก็ไม่มีบุตร จึงให้ความรักเมตตากรุณาหลานเหมือนบุตร

ครั้งแรกพ่อไปป่วยอยู่ โรงพยาบาลบำราศนราดูร ลูกก็ไปอยู่ดูแลตลอดเวลาจนหายป่วย เมื่อป่วยครั้งที่สองไปอยู่โรงพยาบาลนนทบุรี ลูกก็ไปอยู่ดูแล เมื่อป่วยมากอยู่บ้าน ลูกก็พยาบาล อยู่จนวาระสุดท้าย พ่อสิ้นใจอย่างสงบสติดีสวดมนต์พึมพำตลอดเวลา พ่อจากไปแล้ว แต่คุณความดีของพ่อ จะยังฝังแน่นอยู่ในความทรงจำของลูกหลานทุกคนไม่มีวันลืม

สมศรี จารุวรรณ

"น้าของหลาน"

ในจำนวนหลานของน้าเสริฐ ชาย ๔ หญิง ๑ชาย คนโตถึงแก่กรรมะ ข้าพเจ้าเป็นหลานชายคนที่ ๒ ซึ่งน้าเสริฐ รักมากที่สุด ตั้งแต่เล็กน้าเลี้ยงมาทุกคน จนน้าจากมาเป็น ครูที่จังหวัดนนทบุรี ก็ยังเอาข้าพเจ้ามาอยู่ด้วย ให้เรียน หนังสือที่โรงเรียนรัตนาธิเบศร แต่ความเป็นเด็กและซุกซน เป็นเหตุให้ไม่ถูกกับชะนีของหลวงพ่อวัดบางขวาง ไป ร.ร. ทีไรชะนีไล่ตกน้ำ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าต้องกลับไปอยู่กับคุณ พ่อตามเดิม พวกเรากำพร้าแม่แต่อายุน้อย น้องชายคนเล็ก อายุได้ ๖ เดือนเท่านั้น จึงเป็นเหตุให้น้ารักและเอ็นดู หลาน ๆ มาก วันหยุดน้ามักจะกลับไปบ้าน ซื้อขนมไปฝาก หลาน พาข้าพเจ้าไปเที่ยว เวลากลับจะให้สตางค์หลาน ๆ ซึ่งวันหยุดหลาน ๆ จะคอยดูว่าน้าจะมาบ้านเมื่อไร ถ้าเห็น มา ข้าพเจ้าจะเป็นหัวโจกร้องตะโกนด้วยความดีใจว่า "น้า เสริฐ มาแล้ว ๆ ๆ ๆ หลาน ๔ คนจะล้อมหน้า ล้อมหลัง ดีใจยิ่งนัก เพราะจะได้กินขนม ได้ไปเที่ยว ถ้าวันหยุดน้า มีงานไม่ไปบ้านจะคอยเก้อ และจะเก็บไว้ตั้งปัญหาถามว่า

วันก่อนทำไมน้าไม่มา วันก่อนน้าไปไหน กว่าจะตอบคำถามได้ความทุกคนก็เหนื่อย

เมื่อโตน้าก็ยังอบรม สั่งสอน ตักเตือน ดุว่า แม้แต่จะแต่งงานมีภรรยา น้าก็จัดแจงไปสู่ขอ จัดงานให้ น้าไม่เคยทวงบุญคุณ น้าทำความดีโดยไม่หวังผลตอบแทน ไม่นึกว่าน้าจะจากไปอย่างกระทันหัน สมศรี ไปบอกว่าน้าจากเราไปแล้ว ข้าพเจ้าใจหายวาบ รู้สึกว่าได้สูญเสียญาติผู้ใหญ่ที่หาไม่ได้แล้ว ขอให้วิญญาณของน้าจนเป็นสุข ชาติหน้ามีจริงเราจะเป็นน้าหลานกันทุก ๆ ชาติไป

จากหลาน

พันตรี สุเทพ รัมยะรังสิ

กองบัญชาการกองพลที่ ๑.

การสูญเสียครั้งใหญ่ ในชีวิตของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้รับโทรเลขจากพี่ศรีว่า น้าเสริฐ ถึงแก่กรรม เมื่อ ๑๖ เม.ย. ๑๕ มือที่ถือโทรเลขสั่นใจสั่น เป็นไปได้หรือน้าเสริฐยังแข็งแรง ไปไหนไปได้ จะถึงแก่กรรมหลังจากป่วยเพียง ๒ วัน โอ้ ! น้าที่เคารพรัก พระคุณของน้ามีต่อหลาน ๆ สุดจะพรรณา ข้าพเจ้าเป็นหลานคนเล็กกำพร้าแม่เมื่ออายุได้ ๖ เดือน น้าจึงเอ็นดู สงสารมาก น้าอบรมสั่งสอนหลานทุกคนให้เป็นคนดี อย่าทำร้ายชื่อเสียงอย่าประพฤติชั่ว จงทำตนให้เป็นหลักชัยของครอบครัว จงอบรมสั่งสอนลูกของเราให้เป็นพลเมืองดีข้าพเจ้าได้ประพฤติปฏิบัติตามทุกอย่าง น้าเกลียดคนกินเหล้า โดยให้เหตุผลว่าคนเราไม่กินเหล้ามันก็เมาอยู่แล้ว คือเมาลาภ เมายศ เมาสรรเสริญ เมาสุข เป็นเหตุให้ลืมตัว ประพฤติชั่ว น้าเกลียดคนเนรคุณ คนอกตัญญู เคยยกตัวอย่างคนที่ต้องตก

ต่ำจากฐานะความเป็นอยู่ร่ำรวยมั่งมี กลับยากจน ต้องอาศัยคนอื่นอยู่ เพราะผลแห่งความ "ไม่รู้จักคุณคน" "ลบหลู่ดูหมิ่นผู้มีคุณ"

ขอกุศลแห่งความดีของน้า จงดลบันดาลให้วิญญาณของน้า ไปสถิตย์ณสรวงสวรรค์ในแดนสุขาวดีหลานจะขอทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปถึง

จากหลานคนเล็ก

สมประสงค์ รัมยะรังสิ

โรงเรียนประจำอำเภอสีชัง ชลบุรี

แด่ คุณตา

คุณตาขา....๒๖ เมษายน ๒๕๑๕ เป็นวันที่หลานทั้งสามต้องสูญเสียบุคคลที่สุดเคารพรักและบูชา เป็นวันที่หลานทั้งสามต้องเสียน้ำตา และพบความเศร้าโศกอาลัยสุดที่จะหาสิ่งใดเปรียบได้ หลานต้องสูญเสียคุณตาไป ถึงแม้จะทราบดีอยู่แล้วว่าการจากในสภาพเช่นนี้เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่การจากไปของคุณตาในครั้งนี้ เป็นการจากที่หลานไม่เคยคิด ไม่เคยนึกมาก่อนว่าคุณตาจะจากหลานไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้.... นับแต่นี้ไป หลานไม่มีวันได้พบคุณตาอีกแล้ว คุณตาผู้มีพระคุณอย่างใหญ่หลวง ต่อนี้ไปหลานจะได้ใครเล่าเป็นผู้อบรมสั่งสอนคุณงามความดีต่าง ๆ ดังเช่นที่หลานเคยได้รับจากคุณตา หลานทั้งสามเติบโตมาด้วยไออุ่นของความรัก ความเมตตาที่คุณตามอบให้ คุณตาเป็นผู้ที่ให้การอบรมสั่งสอนตักเตือน ให้ประพฤติแต่สิ่งที่ถูกต้องและดีงาม มีความกตัญญูรู้คุณคน มีความอดทน เข้มแข็ง

มีมานะ ไม่ทำบาปอกุศล ให้มุ่งบำเพ็ญแต่ความดี และทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ให้ตั้งใจศึกษาและให้รู้ค่าของเงิน คุณตาได้ปลูกฝังนิสัยเก็บออมแก่หลานตั้งแต่เยาว์วัย โดยมอบเงินให้หลานทั้งสามนำไปฝากธนาคารออมสินเป็นประจำ จนเจ้าหน้าที่ของธนาคารรู้จักหลานดีทุกคน หลานได้ประจักษ์ดีว่าคุณตาเป็นผู้มีพรหมวิหารธรรมหลานภูมิใจเหลือเกิน ที่ได้เกิดมาภายในไออุ่นของความรักความเมตตาของคุณตา

คุณตาขา.... คุณตาเปรียบประดุจร่มโพธิ์ ที่หลานทั้งสามได้อาศัยหลบทุกข์ หลบร้อน หลบหนาว และพักผ่อนอย่างสุขสำราญมาจนเติบใหญ่ บัดนี้ ร่มโพธิ์ที่เคยให้ความอบอุ่น ก็ได้จากหลานไปแล้ว.... ... ไปอย่างไม่มีวันกลับ คิดถึงร่มโพธิ์ครั้งใดหลานต้องร้องไห้....คุณตาขา........ ต่อไปนี้หลานไม่มีคุณตาที่จะคอยตักเตือนและให้ความสุข ให้กำลังใจ ให้ความรักความอบอุ่นอีกแล้ว หลานยังไม่มีโอกาสได้ทดแทนพระคุณ คุณตาได้จากหลานไปเสียแล้ว คุณตาขา ... หลานทั้งสามขอสัญญาว่าจะประพฤติปฏิบัติตน

ตามความหวังดีของคุณตา และไม่ว่าจะเกิดในชาติใด ภพใด หลานทั้งสามขอเกิดเป็นหลานคุณตาตลอดไป....

ด้วยเดชะแห่งบุญกุศล และคุณความดีที่คุณตาได้ทำไว้ หลานขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณตา จงประสบความสุขในสัมปรายภพนั้นเทอญ

กราบคุณตาด้วยความรักเคารพสูงสุด

ศรีสกุล จารุวรรณ ตุ๊กตา
ทัศนีย์ จารุวรรณ ตั๊กแตน
สุขใส จารุวรรณ ตุ๊ดตู่

มรณานุสรณ์

พระธรรมโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

นายประเสริฐ รัศดาวัลย์ ได้เป็นครูอยู่โรงเรียนรัตนาธิเบศรมาเป็นเวลานาน เมื่อสำเร็จจากนักเรียนฝึกหัดครูแล้ว ทางการได้ส่งไปทำการสอนอยู่ที่โรงเรียนรัตนาธิเบศร ในเวลานั้น บ้านสำหรับพักครูก็ไม่มี ต้องไปอาศัยอยู่ที่กุฎีพระหลายปี เป็นผู้อดทนมาก แม้ได้รับความลำบากด้วยที่อยู่อาศัยไม่สู้จะสะดวก ก็อดทน ต่อมาได้ทำการสมรสกับนางสมบูรณ์ บ้านบางไผ่ แล้วจึงย้ายไปอยู่กับภรรยา เมื่อภรรยาถึงแก่กรรมแล้ว จึงได้มาทำการสมรสกับนางมณี บ้านสวนใหญ่และได้อยู่กันมาด้วยความสงบสุข และได้ย้ายไปสอนอยู่โรงเรียนศรีบุณยานนท์ วัดท้ายเมือง ประจำอยู่อีกประมาณ ๑๐ กว่าปี จึงย้ายมาอยู่โรงเรียนรัตนาธิเบศรอีก ต่อจากนั้นก็ไม่ได้ไปไหน จนกระทั่งได้เป็นครูใหญ่ด้วยอาศัยความตั้งใจดีในการทำความดีความชอบ จึงได้รับ

พระราชทานตรา เบญจมาภรณ์ มงกุฎไทย เป็นเครื่องหมายแห่งความดี

การสอนนับว่าเอาใจใส่ดี ทั้งในด้านให้วิชาความรู้และในด้านอบรมศิษย์ เป็นที่เคารพนับถือของบรรดาศิษย์เป็นอันมากเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้เข้าทำการอุปสมบท ณ วัดบางขวาง จังหวัดนนท์นั้นเอง มีท่านพระครูศีลาภิรม (ท้วม) เป็นพระอุปัชฌายะ ในระหว่างบวช มีความหมั่นขยันในด้านการศึกษา จนสอบไล่ได้ชั้นนวกะภูมิ ในสำนักวัดบางขวางนั้น แต่ไม่ได้เข้าสอบในสนามหลวง ได้ลาสิกขาเสียก่อน เพราะจะอยู่ต่อไป วันที่ลาทางราชการไม่พอ แต่เมื่อลาสิกขาแล้ว ได้เข้าสอบธรรมศึกษาได้ถึงชั้นเอก

การบวชของนายประเสริฐ เท่าที่สังเกตดู ไม่ใช่เป็นการบวชตามประเพณี บวชเพื่อศึกษาหาความรู้ในด้านการพระศาสนา และในด้านธรรมปฏิบัติ ได้ตั้งใจปฏิบัติพระธรรมวินัย สมควรแก่ความเป็นสมณะที่ดี

ครั้นเมื่อลาสิกขาแล้ว ก็ได้ไปเป็นครูสอนอยู่ตาม

เดิม ในตอนนี้การสอน ก็ได้อาศัยธรรมที่ได้ศึกษามานั้นเป็นเครื่องมือสำหรับอบรมนักเรียน ไม่กระทำความรู้ที่ได้ศึกษามาให้เป็นหมัน รู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ ชื่อว่าได้ทั้งประโยชน์ส่วนตน และแผ่ประโยชน์ถึงผู้อื่นด้วย

เมื่อทำการสอนอยู่ถึงปี ๒๔๙๙ ได้ลาออกมาอยู่กับบ้าน ได้มีโอกาสช่วยกิจการของวัดบางขวางในบางครั้ง เช่นเป็นกรรมการจัดงานของวัด เป็นต้น ทั้งได้ตั้งใจประ-พฤติธรรมยิ่งขึ้น ได้ตั้งใจสมาทานรักษาอุโบสถ ฟังธรรมในวันอุโบสถและวันธัมมสวนะอยู่ ณ วัดบางขวางนั้น

นายประเสริฐ ได้ทำราชการอยู่ ได้รับเงินเดือนก็ไม่สู้มากมาย แต่อาศัยเป็นผู้รู้จักในการใช้จ่าย รู้จักได้รู้จักเสีย ไม่สุรุ่ยสุร่าย จึงเป็นผู้มีฐานะพอสมควร เมื่อได้มาถึงแก่กรรมไป จึงเป็นเหตุให้เกิดความอาลัยแก่บรรดาผู้ที่รักใคร่ แต่จะช่วยด้วยประการใดนั้น ก็เป็นสิ่งสุดวิสัย เพราะเป็นเรื่องของสังขารที่จะต้องเป็นเช่นนั้น รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ รูปของผู้มีอันจะต้องตาย

ย่อมสิ้นไป ส่วนชื่อและโคตรหาสิ้นไปไม่ คือจะต้องปรากฏอยู่แก่โลก

ขออำนาจแห่งพระรัตนตรัย และด้วยเดชแห่งกุศลที่บรรดาญาติมิตร และผู้นับถือได้บำเพ็ญ จงเป็นผลสำเร็จอันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แก่นายประเสริฐ รัศดาวัลย์ ตามสมควรแก่ฐานะตลอดกาลนาน.

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ นายประเสริฐ รัศดาวัลย์ อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนรัตนาธิเบศร์ ณ เมรุวัดบางขวางจังหวัดนนทบุรี ในวันที่ ๑๗กันยายน ๒๕๑๕ นี้ เจ้าภาพได้ติดต่อขอพิมพ์ เรื่อง ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า เฉพาะพรรษาที่ ๑ แจกเป็นธรรมบรรณาการแก่ญาติมิตร และผู้มาร่วมงาน ได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์

เรื่อง ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านี้ กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ได้ทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระพุทธศาสนา จนถึงได้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ท่านแสดงไว้ว่าเป็นเวลา ๔๕ พรรษา แต่ในชั้นบาลีไม่ได้แสดงไว้โดยตรงว่า พรรษาไหนประทับที่ไหน ทรงแสดงธรรมเรื่องอะไร แต่ความมุ่งหมายที่สำคัญ คือต้องการแสดงธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อ

ประโยชน์แก่ความรู้ความเข้าใจในพระธรรม อันจะเกื้อกูลแก่สัมมาปฏิบัติ ทั้งแสดงถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ไปพร้อมกันด้วย เฉพาะในพรรษาที่ ๑๘ ก็ได้กล่าวถึงธรรมอันเป็นหลักสำคัญ ของพระพุทธศาสนาหลายประการ จึงหวังว่าคงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจอ่านศึกษาตามควรสมตามกุศลเจตนาของผู้จัดพิมพ์

ขออำนาจบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาตลอด ถึงได้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมทาน เป็นการสนองคุณและอุทิศส่วนกุศล จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลิตวิบากสุขสมบัติแก่ นายประเสริฐ รัศดาวัลล์ โดยฐานนิยม

พระสาสนโสภณ

วัดบวรนิเวศวิหาร
กันยายน ๒๕๑๕

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พรรษาที่ ๑

สารบาญ

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

บทนำ

เรื่องการบวช

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้ประทานพระโอวาทแก่พวกภิกษุมาโดยลำดับศก ดังที่ได้บันทึกทำเป็นเล่มแล้ว ได้ทรงแสดงตั้งแต่เบื้องต้น เช่นเรื่องการบวชพระพุทธคุณ พระ-ธรรมคุณ พระสังฆคุณ และได้ทรงแสดงธรรมะในนวโอวาทไปตามลำดับหมวด กับในธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ธรรมะที่จะพึงจัดเป็นหมวดกันได้ก็ทรงแสดงเป็นหมวด คือ ธรรมะในโพธิปักขิยธรรม กับธรรมะที่เป็นหมวดสิริยนต์ เมื่อได้สนใจอ่านพระโอวาทให้เข้าใจโดยตลอดแล้วก็จะได้ความรู้พระพุทธศาสนา พอสมควรทีเดียว ส่วนที่จะแสดงในที่นี้ ก็จะแสดงในเรื่องเดียวกันกับพระโอวาทนั้นบ้าง ต่างไปบ้าง แต่ก็พึงทราบว่าอาศัยอยู่ในแนวของพระโอวาทนั้น เป็นพื้น

เพราะก็ได้ฝึกหัดและศึกษาธรรมะมาจากพระองค์ท่านเป็นส่วนมาก และแม้จะแสดงในเรื่องเดียวกัน แต่มีแนวความอธิบายต่างกันออกไป ก็พึงถือว่า ก็เป็นการที่ขยายความออกไปอีกบ้างเท่านั้น

เรื่องการบวช คำนี้ ออกมาจากคำว่า **บัพพัชชา** มีคำแปลอย่างหนึ่งว่า การออก การออกที่เป็นการบวชหรือบัพพัชชานี้ ในเบื้องต้นก็เป็นการออกทางกาย คือออกจากเคหะสถานบ้านเรือน มาเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกนักบวชว่า อนาคาริยะ ที่แปลว่า *คนไม่มีบ้าน คนไม่มีเรือน* เพราะว่า ได้ออกจากบ้านเรือนมาแล้ว เมื่อออกมาเป็นอนาคาริยะ คือคนไม่มีบ้าน คนไม่มีเรือน ดังนี้แล้วจึงต้องมีความเป็นอยู่เกี่ยวพันกับนิสสัย ๔ ของบรรพชิต คือผู้บวช

คำว่านิสสัยนั้นก็มีอยู่๒อย่างหนึ่ง คือนิสสัยที่เป็นภายนอกอย่างหนึ่ง นิสสัยที่เป็นภายในอย่าง นิสสัยที่เป็นภายนอก ได้แก่ปัจจัยเป็นเครื่องอาศัยซึ่งนับว่าจำต้องอาศัยขาดไม่ได้ นิสสัยที่เป็นภายใน ได้แก่นิสสัยจิตใจ ก็หมายถึง

พ้นเพของจิตใจ แต่ว่านิสสัยจิตใจนั้น จะยกไว้ จะกล่าวเฉพาะนิสสัยภายนอก คือปัจจัยเป็นเครื่องอาศัยที่จำเป็นสำหรับผู้บวช ก็คือ เที่ยวบิณฑบาต นุ่งห่มผ้าบังสุกุล อยู่โคนต้นไม้ ใช้ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ดังที่ได้บอกกันเมื่ออุปสมบทเสร็จใหม่ ๆ นั้นแล้ว

ทำไมจึงต้องบอกนิสสัย ๔ นี้ ก็เพราะว่าเมื่อออกจากบ้านจากเรือนมาเป็นอนาคาริยะ คือคนไม่มีบ้านไม่มีเรือนจะทำอย่างไร ? ครอบครัวก็ไม่มี ก็ต้องเที่ยวขอเขา คือเที่ยวบิณฑบาต ผ้านุ่งห่มจะได้ที่ไหนก็เที่ยวเก็บเอาผ้าที่เขาทิ้ง เขาไม่ต้องการ มาทำเป็นผ้านุ่งห่มสำหรับตน ที่อยู่อาศัยจะอยู่ที่ไหน บ้านก็ไม่มี โดยที่สุดก็ต้องอยู่ตามโคนไม้ เมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น จะได้หยูกยาที่ไหน เมื่ออยู่ตามโคนไม้ก็ต้องเก็บเอาผลไม้ที่เป็นยา มาทำเป็นยากันแก้ไข้ตามมีตามได้เพราะฉะนั้น นิสสัย ๔ นี้ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ สำหรับผู้ที่บวชตามความหมายดั้งเดิมนั้น คือว่าออกมาเป็นคนไม่มีบ้านไม่มีเรือนก็ต้องอาศัยนิสสัย ๔ นี้เท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อนักบวชได้มาเกี่ยวข้องกับชาวบ้านชาวเมืองในฐานะที่มาเที่ยวสั่งสอนอบรมเขา มาเป็น บุญเขต

คือ นาบุญของเขา เมื่อเขามีศรัทธาเขาก็สร้างวัดให้อยู่ก็กลายมาเป็นนักบวชที่อยู่วัด เมื่อมาอยู่วัดเข้า ชาวบ้านชาวเมืองมีศรัทธามากขึ้น เขาก็มาบำรุงด้วยอดิเรกลาภต่าง ๆ จนมากมายด้วยกำลังศรัทธาของเขา ดังที่ปรากฏอยู่นี้ เพราะฉะนั้น ในบัดนี้มักจะลืมเลือนไปถึงความหมายเดิมของการบวช ลืมเลือนนิสสัย ๔ ของการบวช ชักให้ประมาท ลืมความเป็นนักบวช คือความเป็นผู้ออกดังกล่าวของตน แล้วก็ประพฤติตนไม่สมควร ก็กลายเป็นก่อบาป ก่อกุศลขึ้น ฉะนั้น จึงควรที่จะระลึกถึงความหมายของการบวช ระลึกถึงนิส-สัย ๔ ของการบวชที่มีความหมายเกี่ยวพันกันดังกล่าวมานั้น แล้วก็ไม่ประมาทตั้งใจบวชปฏิบัติพระธรรมวินัยตามกำลังสามารถ.

ทำไมเขาจึงบำรุงด้วยอดิเรกลาภต่าง ๆ มากมาย ? *ก็เพราะเขามุ่งจะให้ผู้บวชเป็นสมณะที่ดี จะได้มีสัปปายะ คือความสะดวกสบายในการที่จะเล่าเรียนปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงควรทำสติ คือความระลึก สัมปชัญญะความรู้ตัวอยู่เสมอว่า เขายิ่งบำรุงเท่าไร ก็จำเป็นที่จะต้อง*

ยิ่งทำความดีให้มากขึ้นเท่านั้น เพราะเขามุ่งเช่นนั้นเขาจึงทำนุบำรุง เมื่อมีสติเช่นนี้แล้วก็จะได้เกิดความไม่ประมาท

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการออกบวชทางกาย และยังต้องมีลัทธิวิธีในการบวช ดังออกบวชเป็นภิกษุ เป็นสามเณร ก็จะต้องปฏิบัติพิธีการบวช เมื่อบวชแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องรักษาปฏิบัติในสิกขาตามหน้าที่ของผู้บวช ในการนี้ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกบวชอีกอย่างหนึ่ง คือการออกบวชทางใจ ได้แก่การปฏิบัติทางจิตใจ ให้เกิดความสงบระงับตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

การออกบวชทางจิตใจเป็นข้อสำคัญ ถ้าจิตใจไม่ออก ดังเช่นจิตใจยังฟุ้งซ่านไปในเรื่องของโลก ในเรื่องของบ้านที่ได้ออกมาแล้ว หรือในทางใดทางหนึ่งในภายนอก ก็จะพาให้ร่างกายกระสับกระส่ายไปด้วย ไม่สามารถจะปฏิบัติในสิกขาของผู้บวชได้ เพราะฉะนั้น การบวชที่สมบูรณ์ก็จำเป็นที่จะออกบวชทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง.

อนึ่ง **บวชทำไม** ? ปัญหานี้ ตอบตามทางพิจารณาดูตามประวัติของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้านั้น เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระราชกุมาร

ก็ทรงมีความบริบูรณ์พูนสุขทุกประการ แต่ได้ทรงปรารภถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีครอบงำสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า จึงทรงประสงค์จะพบโมกขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย เมื่อได้ทรงประสพพบเห็นสมณะ คือนักบวช ก็ทรงเลื่อมใสในการบวช ทรงเห็นว่าจะเป็นทางแสวงหาโมกขธรรม คือธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ดังกล่าวนั้นได้ จึงได้เสด็จออกบวช เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายแห่งการบวชของพระพุทธเจ้า จึงได้มุ่งโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ของโลก คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย พร้อมทั้งความเกิด ผู้ที่บวชตามพระพุทธเจ้าในชั้นแรก ก็มีความมุ่งเช่นนี้ ดังเช่นพระสาวกในครั้งพระพุทธกาลรูปหนึ่งชื่อว่าพระรัฏฐปาละ[๑] ท่านเป็นลูกเศรษฐี แต่ก็ได้สละทรัพย์สินสมบัติออกบวชปฏิบัติจนเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง วันหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้น พระนามว่าพระเจ้าโกรัพยะ ได้ถามท่านว่า ท่านบวชทำไม ? เพราะว่าคนโดยมากนั้น บวชกันเพราะเหตุว่า มีความเสื่อมเพราะชราบ้าง มีความเสื่อม

๑. รฏฺฐปาลสุตฺต ๑๓/๔๐๒

เพราะความป่วยไข้บ้าง มีความเสื่อมทรัพย์สมบัติบ้าง มีความเสื่อมญาติบ้าง แต่ว่าท่านรัฏฐปาละเป็นผู้ที่ยังไม่มีความเสื่อมใด ๆ ดั่งกล่าวนั้น ไฉนท่านจึงออกบวช ท่านก็ตอบว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสธัมมุทเทสไว้ ๔ ข้อ คือ

๑. โลกอันชราย่อมนำเข้าไป ไม่ยั่งยืน

๒. โลกไม่มีอะไรต้านทานจากความ เจ็บป่วย ไม่เป็นใหญ่

๓. โลกไม่ใช่ของ ๆ ตน เพราะทุก ๆ คนจำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ด้วยอำนาจของความตาย และ

๔. โลกพร่องอยู่ ไม่มีอิ่ม เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก

ท่านได้ปรารภธัมมุทเทส คือการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ ประการนี้ จึงได้ออกบวช

แต่ว่าการบวชนั้น ก็มิได้มีผู้มุ่งผลอย่างสูงดังกล่าวนี้เสมอไปดังในมิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์ ได้ถามพระนาคเสนว่า ประโยชน์สูงสุดของการบวชคืออะไร[๑] ? พระนาคเสนท่านก็ตอบว่า ประโยชน์สูงสุดของการบวชนั้น คือ

๑. มิลินฺทปญฺหา ปพฺพชฺชาปญฺหา น. ๔๕

พระนิพพาน คือ ความดับ เพราะไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ทั้งหมด แต่คนก็มิใช่บวชหลีกหนีราชภัยบ้าง หลีกหนีโจรภัยบ้าง ปฏิบัติตามพระราชประสงค์หรือตามประสงค์ของผู้มีอำนาจบ้าง ต้องการความเป็นใหญ่บ้าง ต้องการที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายบ้าง เพราะกลัวภัยต่าง ๆ บ้าง พระเจ้ามิลินท์ก็ถามว่า พระนาคเสนเล่า เมื่อบวชมุ่งประโยชน์อย่างนี้หรือหรือมุ่งอย่างไร พระนาคเสนก็ตอบว่า เมื่อท่านบวชนั้น ท่านยังเป็นหนุ่ม ก็ไม่ได้คิดจะมุ่งประโยชน์อย่างนี้ แต่ว่าท่านคิดว่า พระสมณะศักยบุตรเหล่านี้ เป็นบัณฑิต คือเป็นผู้ฉลาด จักสามารถยังเราให้ศึกษาได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงได้บวชเพื่อศึกษา ครั้นท่านได้ศึกษาแล้ว ท่านจึงได้เห็นประโยชน์ของการบวช เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านบวชก็ด้วยมุ่งประโยชน์เช่นนั้นเหมือนกัน พระนาคเสนท่านตอบพระเจ้ามิลินท์ดังนี้

แม้ในบัดนี้ การบวชจะไม่ได้มุ่งทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า บวชด้วยมุ่งจะศึกษาพระ-พุทธศาสนา และปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดประณีตเท่าที่เมื่อเข้ามาบวชแล้วจึงจะปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น แม้มี

ความมุ่งจะบวชศึกษาและปฏิบัติดังกล่าวนี้ ก็ชื่อว่าเป็นความมุ่งที่ถูกต้องเหมือนกัน ในพระสูตร[๑] ท่านได้แสดงถึงคนที่มุ่งดีเข้ามาบวช แต่ว่าเมื่อบวชแล้วก็ยังมีการได้ต่าง ๆ กัน.

อย่างที่ ๑ เรียกว่า **บวชได้กิ่งใบของพรหมจรรย์** คือบวชแล้วก็มุ่งแต่จะได้ลาภ ได้สักการะ ได้สรรเสริญ เมื่อได้ก็พอใจเพียงเท่านั้น.

อย่างที่ ๒ เรียกว่า **บวชได้กะเทาะเปลือกของพรหมจรรย์** คือ ก็ไม่ได้มุ่งจะได้ลาภสักการะและสรรเสริญทีเดียว แต่ก็ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วย และก็พอใจเพียงว่าจะปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เท่านั้น

อย่างที่ ๓ เรียกว่า **บวชได้เปลือกของพรหมจรรย์** คือ เมื่อปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้แล้ว ก็ปฏิบัติในสมาธิให้สมบูรณ์ด้วยและก็พอใจเพียงสมาธิเท่านั้น.

อย่างที่ ๔ เรียกว่า **บวชได้กระพี้ของพรหมจรรย์** คือ เมื่อปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ให้สมบูรณ์แล้ว ก็ปฏิบัติต่อไปจนเกิดญาณทัสสะคือความรู้ ความรู้ความเห็นธรรมะขึ้นด้วย และก็พอใจเพียงที่รู้ที่เห็นเท่านั้น

---

๑. มหาสาโรปมสุตฺต ๑๒/๓๒๖

อย่างที่ ๕ เรียกว่า **บวชได้แก่นของพรหมจรรย์** คือว่าได้ปฏิบัติ สืบขึ้นไปจนได้วิมุติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์บางส่วนหรือสิ้นเชิง ตามสามารถของการปฏิบัติ

อย่างที่ ๕ นี้ จึงจะชื่อว่าได้บรรลุแก่นของการบวช หรือว่าบวชได้แก่นของพรหมจรรย์

การบวชได้อะไรบ้างตามชั้น ๆ นี้ อันที่จริงเมื่อได้บวชตั้งใจปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นมา ก็ชื่อว่าเป็นการบวชดี ได้แต่ยังมีกิจที่จะต้องทำให้สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกก็ต้องทำต่อไป ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น

การบวช จะได้ประโยชน์ของการบวชตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำดังที่กล่าวมานี้ ก็ต้องอาศัยการบวชใจประกอบอีกส่วนเมื่อบวชพร้อมทั้งกายทั้งใจแล้ว ก็จะเป็นการบุญการกุศลอย่างสูง เป็นบุญก็คือเป็นเครื่องชำระความชั่ว เป็นกุศลก็คือเป็นกิจของคนฉลาดชำระความชั่วของเราเอง และเราเองก็เป็นผู้ฉลาดขึ้นเอง เป็นความฉลาดบริสุทธิ์

เรื่องการบวชตามที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการแสดงประกอบความรู้และความเข้าใจ ควรจะสนใจและตั้งใจทำ

การบวชแม้ชั่วคราวให้เป็นกุศลอย่างสูง เท่าที่สามารถจะทำได้

เรื่องพระพุทธศาสนา

คำว่า **พระพุทธศาสนา** ประกอบด้วยคำว่า พุทธะ ซึ่งแปลว่า *ผู้รู้* กับคำว่า ศาสนา ซึ่งแปลว่า *คำสั่งสอน* รวมกันเข้าเป็น พุทธศาสนา แปลว่า *คำสั่งสอนของผู้รู้* เมื่อพูดว่าพุทธศาสนาความเข้าใจก็ต้องแล่นเข้าไปถึงลัทธิปฏิบัติ และคณะบุคคลซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติในลัทธิปฏิบัตินั้น ไม่ใช่มีความหมายแต่เพียงคำสั่งสอน ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นหนังสือ หรือเป็นเพียงตำหรับตำราเท่านั้น พระพุทธศาสนาที่เราทั้งหลายในบัดนี้ได้รับนับถือและปฏิบัติเนื่องมาจากอะไร คือเราได้อะไรจากสิ่งที่เรียกว่า พระพุทธศาสนา นั้นมานับถือปฏิบัติในบัดนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่าเราได้ หนังสือ อย่างหนึ่ง บุคคล อย่างหนึ่ง หนังสือนั้นก็คือตำราที่แสดงพระพุทธศาสนา บุคคลนั้นก็คือพุทธศาสนิกที่แปลว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกนี้ มิใช่หมายความแต่เพียงคฤหัสถ์ หมายความถึงทั้งบรรพชิต คือนักบวชและคฤหัสถ์ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พูดอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่พุทธ

บริษัท คือหมู่ของผู้นับถือพระพุทธเจ้า ดังที่เรียกว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แต่ในบัดนี้ ภิกษุณีไม่มีแล้ว ก็มีภิกษุกับสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา หรือบุคคลที่เรียกว่า พุทธมามก พุทธมามิกา ก็รวมเรียกว่าพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกทั้งหมด คือในบัดนี้มีหนังสือ ซึ่งเป็นตำราพระพุทธ-ศาสนา และมีบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิก หรือเป็นพุทธบริษัททั้ง ๒ อย่างนี้ หนังสือก็มาจากบุคคลนั่นเอง คือบุคคลที่เป็นพุทธศาสนิกหรือเป็นพุทธบริษัท ได้เป็นผู้ทำหนังสือขึ้นและบุคคลดังกล่าวนี้ก็ได้มีสืบต่อกันเรื่อยมา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลและสืบต่อมาตั้งแต่จากที่เกิดของพระพุทธศาสนา มาจนถึงในต่างประเทศของประเทศนั้น ดังเช่นในประเทศไทยในบัดนี้ คือว่า ได้มีพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัทสืบต่อกันเรื่อยมา จึงมาถึงเราทั้งหลายในบัดนี้ และเราทั้งหลายในบัดนี้ก็ได้เป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัทในปัจจุบันและคนรุ่นต่อๆ ไปก็จะสืบต่อไปอีก

หนังสือ คือตำราพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวแล้วว่าก็ออกมาจากบุคคล คือบุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ๆ ได้ทำเอาไว้ และเมื่อเราได้ศึกษาในหนังสือตำรา

พุทธศาสนาแล้ว เราจึงทราบประวัติของพุทธศาสนา ตั้งแต่ต้นมา เพราะฉะนั้น การทราบเรื่องพระพุทธศาสนาในบัดนี้ จึงทราบได้จากหนังสือซึ่งเป็นตำราบุคคลซึ่งเป็นผู้รู้พระพุทธศาสนาในบัดนี้ ก็รู้จากหนังสือหรือตำราและก็บอกอธิบายกันต่อ ๆ มา เพราะฉะนั้น ก็ควรจะทราบหนังสือที่เป็นตำราในพระพุทธศาสนาว่ามีขึ้นอย่างไร.

หนังสือที่เป็นตำราพระพุทธศาสนานี้ มีเล่าว่าได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างสมบูรณ์ เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้วสี่ร้อยปีเศษ คือหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วได้สี่ร้อยปีเศษ ภิกษุซึ่งเป็นพหูสูต ในประเทศลังกา ได้ปรารภความทรงจำของบุคคลว่าเสื่อมทรามลง ต่อไปก็คงไม่มีใครสามารถจะจำทรงพระพุทธวจนะไว้ได้ทั้งหมด จึงได้ประชุมกันทำสังคายนา คือสอบสวนร้อยกรองพระพุทธวจนะตามที่ต่างคนได้จำกันไว้ได้ รับรองต้องกันแล้วก็เขียนลงเป็นหนังสือตำราที่เขียนขึ้นเป็นครั้งแรก ที่เล่าถึงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคำสั่งสอนไว้อย่างไร เรียกว่าเป็นปกรณ์คือเป็นหนังสือชั้น บาลี เป็นหลักฐานชั้นที่หนึ่ง และต่อมาก็มีอาจารย์ได้แต่งคำอธิบายบาลีนั้น คำอธิบายบาลีของพระ

อาจารย์นั้น เรียกว่า อรรถกถา แปลว่ากล่าวเนื้อความ เป็นตำราชั้นที่สอง ต่อมาก็มีอาจารย์แต่งอธิบายอรรถกถานั้นอีก เรียกว่า ฎีกา เป็นตำราชั้นที่สาม ต่อมาก็มีพระอาจารย์แต่งอธิบายฎีกาออกไปอีก เรียกว่า อนุฎีกา เป็นตำราชั้นที่สี่ และก็ยังมีพระอาจารย์แต่งอธิบายเบ็ดเตล็ดเป็นเรื่องสำคัญบ้าง เป็นเรื่องย่อย ๆ บ้าง อีกมากมาย ก็เรียกว่าเป็นปกรณ์พิเศษ คือเป็นหนังสือพิเศษต่าง ๆ แต่ว่าตำราที่เป็นหลักก็คือ บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ดังกล่าวมานั้น หนังสือเหล่านี้ ได้มีในประเทศลังกา และตามประวัติก็เล่าว่า เดิมก็เขียนเป็นภาษาลังกาหรือภาษาสีหฬอยู่เป็นอันมาก และต่อมาก็ได้มีพระเถระ เช่นพระ-พุทธโฆษาจารย์ มาแปลเป็นภาษาบาลี ที่ในบัดนี้นับถือว่าเป็นภาษาพระพุทธศาสนาจนถึงในบัดนี้ หนังสือตำราเหล่านี้ก็ได้แปลเป็นภาษาบาลีในลังกาทั้งหมด ในประเทศไทยเราก็ได้ตำราเหล่านี้มา เช่นในบัดนี้ที่เป็นชั้นบาลีก็ได้มาบริบูรณ์ ชั้นอรรถกถา ก็ได้มาบริบูรณ์ ฎีกา อนุฎีกาก็มีโดยมาก แต่ที่พิมพ์แล้วด้วยอักษรไทย สำหรับที่เป็นบาลีเรียกว่าพระไตรปิฎก พิมพ์ทั้งหมด พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๕

ครั้งหนึ่ง พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๗ คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๖ เป็นครั้งที่ ๒ และในเวลาต่อ ๆ มาก็เพียงแต่พิมพ์ซ่อม สำหรับที่เป็นชั้นบาลีอันเรียกว่า พระไตรปิฎกนี้ ทางคณะสงฆ์ได้แปลเป็นภาษาไทย และได้พิมพ์เสร็จแล้วเป็นจำนวนมากเล่ม เป็นฉบับแปลของกรมการศาสนา ส่วนที่เป็นชั้นอรรถกถา ได้พิมพ์ไว้ด้วยอักษรไทยเป็นส่วนมาก ชั้นฎีกาก็ได้พิมพ์บ้างแต่เป็นส่วนน้อย แต่หนังสือเหล่านี้โดยมากก็เป็นภาษาบาลี เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อจะรู้พระพุทธศาสนาด้วยตนเองจากตำราเดิมจึงต้องศึกษาภาษาบาลี หรือภาษามคธ พระภิกษุที่บวชมีหน้าที่จะต้องศึกษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ต้องเรียนบาลีกันและก็นำเอาพระธรรมวินัย จากบาลีนั้นมาแสดงแก่ผู้ที่ไม่ได้เรียนภาษาบาลี.

เมื่อทราบว่า เราในบัดนี้ ได้ทราบพระพุทธศาสนาจากหนังสือ และจากคณะบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิกดังที่กล่าวมาโดยย่อนี้แล้ว ก็ควรจะทราบต่อไปว่า เมื่อศึกษาจากหนังสือ และบุคคลที่เป็นพุทธศาสนิก ที่เป็นครู

บาอาจารย์ต่อ ๆ กันมา จึงได้ทราบว่า ต้นเดิมของพระพุทธศาสนานั้น ก็คือพระพุทธเจ้า.

พระรัตนตรัย

คำว่า **พระพุทธะ** แปลว่า *พระผู้รู้* ในภาษาไทยเราเติมคำว่า **เจ้า** เรียกว่า **พระพุทธเจ้า** คือเอาความรู้ของท่านมาเป็นชื่อ ตามพุทธประวัติที่ทราบจากหนังสือทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวนั้น พระพุทธเจ้า ก็เป็นบุคคล คือเป็นมนุษย์เรานี่เอง ซึ่งมีประวัติดังที่แสดงไว้ในพระพุทธประวัติแล้ว แต่ว่าท่านได้ค้นคว้าหาความรู้จึงประสพความรู้ที่เป็นโลกุตระ คือความรู้ที่เป็นส่วนเหนือโลก หมายความง่าย ๆ ว่า ความรู้ที่เป็นส่วนโลกิยะหรือเป็นส่วนโลกนั้น เมื่อประมวลเข้าแล้ว ก็เป็นความรู้ในด้านสร้างบ้าง ในด้านธำรงรักษาบ้าง ในด้านทำลายล้างบ้าง ผู้รู้เองและความรู้นั้นเองก็เป็นไปในทางคดีโลก ซึ่งต้องเป็นไปตามคติธรรมดาของโลก ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เพราะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับโลก นอกจากนี้ ยังต้องเป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ถึงจะเป็นเจ้าโลก แต่ไม่เป็นเจ้าตัณหา ต้องเป็นทาสของตัณ

หาในหัวใจของตัวเอง เพราะฉะนั้น ความรู้ที่ยังต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย และยังต้องเป็นทาสของตัณหาดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่ายังเป็นโลกิยะ ยังไม่เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก แต่ความรู้ที่จะเป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลกได้นั้น จะต้องเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์ดังกล่าวได้ พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์คนแรกที่ได้ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม ซึ่งทำให้เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก คือทำให้ท่านผู้รู้นั้นเป็นผู้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยความรู้ดังกล่าวมานี้ และประกาศความรู้นั้นสั่งสอน ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนา.

พระธรรม ทีแรกก็เป็นเสียงที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เป็นเสียงที่ประกาศความจริงให้บุคคลทราบธรรมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เสียงที่ประกาศความจริงแก่โลกนี้ ก็เรียกกันว่า พระธรรมส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนา คือเป็นคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เป็นคำสั่ง เป็นคำสอน ข้อปฏิบัติก็คำสั่งสอนนั้นแสดงชี้ ก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง ผล

ของการปฏิบัติที่เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่า พระธรรม.

หมู่ชนที่ได้ฟังเสียง ซึ่งออกจากพระโอษฐของพระพุทธเจ้า ได้ความรู้พระธรรม คือความจริงที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน จนถึงได้บรรลุโลกุตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกตามพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระสงฆ์ คือหมู่ของชนที่เป็นสาวก คือผู้ฟังของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้รู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้าได้ พระสงฆ์ดังกล่าวนี้เรียกว่า พระอริยสงฆ์ มุ่งเอาความรู้เป็นสำคัญเหมือนกัน ไม่ได้มุ่งว่าจะต้องเป็นคฤหัสถ์หรือจะต้องเป็นบรรพชิต และเมื่อรู้พระธรรมของพระพุทธเจ้า ก็ประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้า ที่มีศรัทธาแก่กล้าก็ขอบวชตามที่ไม่ถึงกับขอบวชตามก็ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงได้เกิดเป็นบริษัท ๔ ขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในบริษัท ๔ นี้ หมู่ของภิกษุก็เรียกว่าพระสงฆ์เหมือนกัน แต่เรียกว่าสมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ เพราะว่าเป็นภิกษุตามพระวินัยด้วยวิธีอุปสมบท รับรองกันว่าเป็นอุปสัมบันหรือเป็นภิกษุขึ้น เมื่อภิกษุหลายรูปมาประชุมกันกระทำกิจของสงฆ์ ก็เรียกว่าสงฆ์.

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นอริยสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะ คือที่พึ่งอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา.

ความเป็นพระอริยสงฆ์นั้นเป็นจำเพาะตน ส่วนหมู่แห่งบุคคลที่ดำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ก็คือพุทธบริษัท หรือพุทธศาสนิกดั่งกล่าวมาข้างต้น ในพุทธบริษัทเหล่านี้ ก็มีภิกษุสงฆ์นี่แหละเป็นบุคคลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้พลีชีวิตมาเพื่อปฏิบัติดำรงรักษาพระพุทธศาสนา นำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมา จนถึงในบัดนี้.

พรรษาที่ ๑

เมื่อก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๕ ปี ในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยดาวฤกษ์ชื่อว่าวิสาขา คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะหรือเวสาขะ ในราตรีวันเพ็ญนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก่อนแต่ตรัสรู้เรียกว่า พระโพธิสัตว์ แปลว่า *ผู้ข้องอยู่ในความรู้* อันหมายความว่า ไม่ทรงข้องอยู่ในสิ่งอื่น ข้องอยู่แต่ในความรู้ จึงทรงแสวงหาความรู้จนได้ตรัสรู้ จึงเรียกว่า พุทธะ ที่แปลว่า *ผู้รู้* หรือ *ตรัสรู้* เราเรียกกันว่า **พระพุทธเจ้า** พระองค์ได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้ชื่อ อัสสัตถะ ต่อมาก็เรียกว่า ต้นโพธิ์ คำว่า โพธิ แปลว่า ตรัสรู้ เพราะพระพุทธเจ้าไปประทับนั่งใต้ต้นไม้นั้นตรัสรู้ จึงได้เรียกว่า ต้นไม้ตรัสรู้ เรียกเป็นศัพท์ว่า *โพธิพฤกษ์* แต่ชื่อของต้นไม้ชนิดนี้ว่า อัสสัตถะ ที่ตรัสรู้นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ใน ตำบลอุรุเวลา ใน มคธรัฐ

เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้ประทับนั่งเสวยวิมุติสุขในที่ต่าง ๆ ใกล้กับโพธิพฤกษ์นั้นอยู่หลายสัปดาห์ ได้ทรงดำริถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นของที่ลุ่มลึก ในชั้นแรกก็ทรงมี

ความขวนขวายน้อยว่าจะไม่ทรงแสดงธรรมนั้น[๑] เพราะเห็นว่าคนเป็นอันมากจะไม่เข้าใจ แต่ก็ได้ทรงพิจารณาดูหมู่สัตว์เห็นว่า *หมู่สัตว์นั้นมีต่างๆ กัน ผู้ที่จะตรัสรู้ได้ก็มีอยู่ เทียบด้วยดอกบัวสามเหล่าที่จะบานได้ ผู้ที่ตรัสรู้ไม่ได้ก็มี อันเทียบด้วยดอกบัวอีกชนิดหนึ่งที่จะจมอยู่ก้นสระ ไม่มีหวังจะบาน* แลท่านแสดงว่า ท้าวสหัมบดีพรหมได้มากราบทูลอาราธนา ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ดั่งกล่าวนั้น ก็ทรงรับอาราธนาของพรหม เรื่องนี้ก็ถอดความว่า ได้เกิดพระกรุณาขึ้นแก่สัตว์โลก พระกรุณานั้นเองทำให้ทรงตกลงพระหฤทัยว่า จะทรงแสดงธรรมสอน.

เมื่อได้ตกลงพระหฤทัยดั่งนี้ ก็ได้ทรงทำสังขาราธิษฐาน คือตั้งพระหฤทัยว่า จะทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่จนกว่าจะประกาศพระพุทธศาสนาตั้งลงได้โดยมั่นคง มีพุทธบริษัทบริบูรณ์ และได้ทรงพิจารณาถึงบุคคลที่จะทรงแสดงธรรมะสั่งสอนเป็นครั้งแรก ได้ทรงระลึกถึงอาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งได้เคยเข้าไปทรงศึกษาอยู่ในชั้นแรกแต่ก็ได้ทรงทราบว่า ท่านทั้งสองนั้นถึงมรณภาพไปเสียแล้ว ต่อจาก

---

๑. มหาวคค ๔/๙

นั้นจึงได้ทรงระลึกถึงภิกษุ ๕ รูป อันเรียกว่าปัญจวัคคีย์ แปลว่ามีพวก ๕ ซึ่งมาคอยเฝ้าปฏิบัติพระองค์อยู่ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เมื่อทรงเลิกทุกกรกิริยา มาทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต ทรงทราบว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ได้ไปพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี จึงได้เสด็จออกจากบริเวณโพธิพฤกษ์ที่ตรัสรู้ ในตำบลอุรุเวลา เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปสู่กรุงพาราณสี เพื่อจะเสด็จไปยังตำบลที่ภิกษุทั้ง ๕ นั้นพักอยู่ ในตอนนี้พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงว่า ได้เสด็จออกจากตำบลอุรุเวลาที่ตรัสรู้ในตอนเช้าของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘หน้าวันเข้าพรรษา คือได้เสด็จไปตอนเช้าของวันโกน และก็ได้เสด็จถึงตำบลที่พระภิกษุปัญจวัคคีย์พักอยู่ คืออิสิปตนมฤคทายวัน ในตอนเย็นวันนั้น แต่ถ้าดูระยะทางตามแผนที่จากตำบลอุรุเวลา ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา ไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่บัดนี้เรียกว่าสารนาถ ก็เป็นหนทางถึงร้อยไมล์เศษ ในคัมภีร์ชั้นบาลี ไม่ได้กำหนดวัน เป็นแต่เพียงได้บอกว่าได้เสด็จไป โดยลำดับเท่านั้น.

ภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ นั้น มีชื่อว่า ๑. โกณ-ฑัญญะ ๒. วัปปะ ๓. ภัททิยะ ๔. มหามานะ และ ๕. อัสสชิ โกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ท่านโกณฑัญญะผู้นี้ได้เป็นพรหมณ์คนหนึ่งในจำนวน ๑๐๘ คน ที่มาประชุมทำทำนายพระลักษณะ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประสูติแล้ว ๕ วัน พราหมณ์เหล่านี้ พากันทำนายว่าพระองค์จะมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ส่วนท่านโกณฑัญญะเป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในหมู่พราหมณ์นั้น ได้ทำนายไว้คติเดียวว่า จะเสด็จออกทรงผนวช และจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก เพราะฉะนั้น จึงได้คอยฟังข่าวพระโพธิสัตว์อยู่เสมอ จนเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ท่านโกณฑัญญะ ก็ได้ชักชวนบุตรของพราหมณ์ที่มาประชุมทำนายพระลักษณะในคราวนั้นได้อีก ๔ คนรวมกันเป็น ๕ คน ออกบวชคอยติดตามพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ ไปทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ก็เป็นที่สพอัธยาศัยของท่านทั้ง ๕ นั้น ซึ่งนิยมในทางนั้นก็พากันไปคอยเฝ้าปฏิบัติ ครั้นพระองค์ได้ทรงเลิกละเสียแล้ว ท่านทั้ง ๕ นั้นก็เห็นว่า พระองค์ได้ทรง

เวียนมาเป็นผู้มักมากจะไม่สามารถตรัสรู้พระธรรมได้ ก็พากันหลีกไปพักอยู่ที่ตำบลอิสิปตนมฤคทายวันนั้น

เมื่อ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันไม่ให้ลุกต้อนรับ ไม่ให้ทำการอภิวาท แต่ให้ปูอาสนะไว้ ถ้าทรงประสงค์จะนั่งก็นั่ง แต่ถ้าไม่ทรงประสงค์ก็แล้วไป แต่ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเข้าต่างก็ลืมกติกาที่ตั้งกันไว้ พากันลุกขึ้นรับและอภิวาทกราบไหว้ และนำน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาท ผ้าเช็ดพระบาทมาคอยปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับบนอาสนะทรงล้างพระบาทแล้ว พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็พากันเรียกพระองค์ด้วยถ้อยคำตีเสมอ คือเรียกพระองค์ว่า อาวุโส ที่แปลว่า *ผู้มีอายุ* หรือแปลกันอย่างภาษาไทยว่า **คุณ** พระพุทธเจ้าก็ตรัสห้าม และได้ตรัสว่า ตถาคตมาก็เพื่อจะแสดงอมตธรรมให้ท่านทั้งหลายฟัง เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟังและปฏิบัติโดยชอบ ก็จะเกิดความรู้จนถึงที่สุดทุกข์ได้ ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลคัดค้านว่า *เมื่อทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยายังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อทรงเลิกเสียจะตรัสรู้ได้อย่างไร* พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสยืนยันเช่นนั้นและพวกภิกษุ

ปัญจวัคคีย์ก็คงคัดค้านเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ระลึกว่า แต่ก่อนนี้พระองค์ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ พวกปัญจวัคคีย์ก็ระลึกขึ้นได้ว่าพระองค์ไม่เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ยินยอมเพื่อจะฟังธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่า พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ พากันตั้งใจเพื่อจะฟังธรรมพระองค์แล้วจึงได้ทรงแสดง ปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรก โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ *ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนานี้ในวันรุ่งขึ้นจากที่เสด็จไปถึง คือได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะหรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษาซึ่งเป็นวันที่ได้ประกอบพิธีอาสาฬหะบูชา ดังที่ได้กำหนดตั้งขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่ง.*

ปฐมเทศนานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไร จึงได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร ปัญหาเหล่านี้ ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระ-

สูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ.

ใจความปฐมเทศนานี้ ตอนที่ ๑. พระพุทธเจ้า ได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิต คือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่ายมุ่งความสิ้นราคะ คือความติด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้มุ่งพระนิพพาน ไม่ควรจะส้องเสพ อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในทางกามและอัตตกิลมถานุโยค ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปุถุชน มิใช่เป็นกิจของบรรพชิตผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ เป็นหนทางกลาง อยู่ในระหว่างทางทั้ง ๒ นั้นแต่ว่าไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้ง ๒ นั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ให้เกิดจักษุ คือดวงตาเห็นธรรมจะทำให้เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ ทำให้เกิดความรอบรู้ทำให้เกิดความดับกิเลส อันได้แก่ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นของประเสริฐ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา

เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

ตอนที่ ๒. ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อทางทั้ง ๒ ข้างต้น แลมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ คำว่า อริยสัจจ์ แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้ แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้ อริยสัจจ์ ๔ นี้ได้แก่:–

๑. ทุกข์ ในพระสูตรนี้ ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือชี้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือแห้งใจ ปริเทวะ คือคร่ำครวญรัญจวนใจ ทุกขะคือ ทุกข์กาย เช่นป่วยไข้ โทมนัสสะคือทุกข์ใจ อุปายาส คือคับแค้นใจ เป็นทุกข์ อัปปิยสัมปโยค ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ขันธ์ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์.

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้ซัดส่ายไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับนันทิ ความเพลิดเพลินราคะ ความติดความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็นอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ มี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่.

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า คือดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมดปล่อยคืนตัณหาเสียได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งหมด.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่ามรรค ได้แก่มรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ดั่งกล่าวข้างต้นนั้น.

ตอนที่ ๓. พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่าตรัสรู้ นั้น คือต้องเป็นรู้ ที่มีลักษณะอย่างไร รู้ ที่เรียกว่าเป็นตรัสรู้ นั้น ต้องมีลักษณะดั่งนี้คือ เป็นความรู้ ที่ผุดขึ้นว่า

นี้เป็นทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี้เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ควรละ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ละได้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี้เป็น นิโรธ ความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ ควรกระ-ทำให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี้เป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มีขึ้นเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้นญาณคือความรู้ จะเรียกว่า ตรัสรู้ ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็นสัจจญาณ คือความรู้ในความจริงว่านี่เป็นความทุกข์จริงนี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริงนี่เป็นนิโรธ คือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง ส่วนหนึ่ง ต้องเป็นกิจจญาณ ความรู้ในกิจคือหน้าที่ คือรู้ว่า หน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ ได้แก่กำหนดทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยได้แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้องปฏิบัติอบรม ส่วนหนึ่ง

ต้องเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จ คือรู้ว่าทุกข์ก็ได้กำหนดรู้เสร็จแล้ว สมุทัย ก็ละเสร็จแล้ว นิโรธก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค ก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้วส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ มีวนรอบ ๓ ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น โดยเป็นสัจจญาณ คือความรู้ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือต้องรู้ในกิจ อันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ ๔ นั้นโดยเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ คือว่ามีอาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งกล่าวนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มีความรู้ดั่งกล่าวนี้ จึงเรียกว่าเป็น พุทธะ คือเป็นผู้ตรัสรู้ ถ้าจะเรียกปัญญาของท่านก็เป็น โพธิ ที่แปลว่าความตรัสรู้.

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้ จึงเป็นการตอบปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่

หนึ่ง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้นในท้ายพระสูตร พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่า เมื่อความรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองดั่งกล่าวนี้ ยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ตราบใด ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อญาณดั่งกล่าวนั้นเกิดขึ้นบริสุทธิ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้ตรัสรู้ และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เองก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดั่งกล่าวนั้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมะ คือในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเคยเรียนมาจากใคร เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและก็ทรงดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์แล้วก็เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะคือความจริงอันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรง

สดับมาจากใคร ความรู้นั้นผุดขึ้นเองอันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ หมายถึงว่าได้ทรงมีความรู้ ดังที่แสดงไว้ในพระสูตร ดังกล่าวนั้นแล.

เมื่อได้เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงแสดงปฐม-เทศนา โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่อิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสีในแคว้นกาสีและเมื่อได้เล่าความแห่งปฐมเทศนานั้นโดยย่อ ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องประกอบก่อน.

แคว้นกาสี ตามเรื่องที่แสดงในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏว่า เคยเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองมาในสมัยก่อนพุทธกาล คู่กับแคว้นโกศลที่อยู่ติดต่อกัน คำว่า กาสี เข้าใจกันว่าเป็นชื่อของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปกครองแคว้นนั้นในอดีต.

คำว่า **พาราณสี** บางคนว่ามาจากคำว่า พรณา กับ อสี ต่อกัน คือที่ตรงนั้นมีแม่น้ำพรณาอยู่ทางเหนือ แม่น้ำอสีอยู่ทางใต้ แต่อีกแบบหนึ่งก็กล่าวว่า แม่น้ำคงคาและแม่น้ำชื่อว่าวรุณมาบรรจบกันและมีความเชื่อถือของคนว่า มีแม่น้ำอีกสายหนึ่งลอดมาข้างใต้ มาบรรจบกันที่ตรงนั้น แต่

ที่เห็นกันอยู่ก็เป็นแม่น้ำสองสายมาบรรจบกันว่ารวมชื่อของแม่น้ำนั้นเข้าก็เป็นพาราณสี.

ส่วนคำว่า **อิสิปตนะ** แปลตามศัพท์ว่า ที่เป็นที่ตกของฤษี มีอธิบายสองอย่าง อย่างหนึ่งมีอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพระพุทธเจ้าจำนวน ๕๐๐ รูป เหาะมาถึงที่ตรงนั้น ก็มานิพพาน แล้วสรีระของท่านก็ตกลงมาที่ตรงนั้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้ามีจำนวน ๕๐๐ รูป คือจำนวนมาก ได้ออกมาจากป่าและพากันพักอยู่ที่แห่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อิสิปตนะ แปลว่าที่ตกของฤษี หรือที่มาประชุมพักของฤษีก็ได้ คำว่า **ฤษี** แปลตามศัพท์ว่า *ผู้มีปรกติแสวงหา* หมายความว่า ผู้มีปรกติแสวงหาคุณวิเศษ เดิมก็ใช้เป็นชื่อเรียกนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ก็ใช้คำนี้เป็นชื่อของผู้แสวงหาธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย ดังที่เรียกพระสาวกเป็นต้นว่า เป็นอิสิ หรือฤษี แต่ว่าใช้ในความหมายว่า *แสวงธรรม*

คำว่า มิคทายะ นั้น คำว่า **ทายะ** บางท่านแปลว่า **ป่า** มิคทายะ แปลว่า ป่าเนื้อ อีกคำหนึ่ง **ทาวะ**

คือเป็นตัว **ว** แปลว่า **ป่า** เหมือนกัน **มิคทาวะ** ก็แปลว่า **ป่าเนื้อ** อีกอย่างหนึ่ง **ทายะ** แปลว่า **ให้** มิคทายะ ก็แปลว่า ที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ คือเนื้อนก ที่อยู่ในเขตนั้นก็ถูกห้ามไม่ให้ทำอันตราย คือเท่ากับเป็นที่หวงห้ามไม่ให้ทำอันตรายแก่สัตว์ป่าในที่นั้น

ความเจริญของแคว้นกาสี ในอดีต ได้มีเล่าไว้ในชาดกเป็นอันมาก ในบางครั้งได้มีความเจริญในด้านศีลธรรมมาก จนถึงมีเล่าไว้ในชาดก[๑]ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีมีพระนาม ว่าพรหมทัต พระนามนี้เป็นพระนามของกษัตริย์แห่งแคว้นนี้สืบต่อกันมาทุก ๆ องค์ พระเจ้าพรหมทัตพระองค์นี้ ได้ทรงตั้งอยู่ในความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงตัดสินความของราษฎรด้วยความเที่ยงตรง ทรงปกครองให้มีความสุขไม่เบียดเบียนกันและกัน จนเป็นที่สรรเสริญกันทั่วไป พระองค์ได้เคยปลอมพระองค์เสด็จไปเที่ยวสอดส่องดูสุขทุกข์ของราษฎรอยู่เสมอ ก็ไม่พบที่ตำหนิติเตียน พระองค์ได้เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับเรื่อยไปจนถึงชายแดน ในคราวหนึ่ง และในรัฐโกศลซึ่งอยู่ติดกัน

---

๑. ราโชวาท ชา อ. ๓/๑

พระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้น มีพระนามว่าพัลลิกะก็ทรงปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขคล้ายคลึงกัน ชอบปลอมพระองค์เสด็จออกสอดส่องดูทุกข์สุขของราษฎร และในคราวหนึ่ง ก็เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับออกไปจนถึงชายแดน รถของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ มาสวนกันในทางแคบแห่งหนึ่ง สารถีของทั้งสองฝ่ายก็เกี่ยงจะให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ยอมฉะนั้นก็ได้ถามกันถึงพระราชประวัติต่าง ๆ ปรากฏว่ามีพระชนม์เท่ากันมีกำลังรี้พลทรัพย์สมบัติก็เท่าเทียมกัน ไม่ด้อยกว่ากัน ก็ยังไม่มีเหตุที่จะอ้างให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ คราวนี้จึงได้ถามกันขึ้นถึงธรรมะของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ นายสารถีของพระเจ้าพัลลิกะซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโกศลตอบว่า พระเจ้าพัลลิกะพระราชาของตนนั้นทรงโต้ตอบหนักแก่คนที่หนักมา ทรงโต้ตอบอ่อนแก่คนที่อ่อนมา ทรงชนะความดีด้วยความดี แต่เมื่อชั่วมาก็ทรงเอาชนะความชั่ว พระเจ้าแผ่นดินของตนเป็นเช่นนี้ ฝ่ายสารถีของพระเจ้าพรหมทัตกรุงกาสีก็ตอบว่า พระเจ้าแผ่นดินของตนนั้น ทรงเอาชนะคนโกรธด้วยความไม่

โกรธ ทรงเอาชนะคนชั่วหรือความชั่วด้วยความดี ทรงเอาชนะคนตระหนี่หรือความตระหนี่ด้วยการบริจาค พระเจ้าแผ่นดินของตนได้มีธรรมะเช่นนี้ เมื่อได้ฟังดังนั้น ฝ่ายพระเจ้าพัลลิกะแห่งกรุงโกศลเห็นว่า ธรรมะของพระ-เจ้าพรหมทัตสูงกว่า จึงได้ยอมหลีกทางให้.

อีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องแสดงการให้อภัยแก่เนื้อ[๑] คือมีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีพระองค์หนึ่ง ได้โปรดล่าเนื้อและเสวยเนื้อและเสวยเนื้อสัตว์เป็นอาจิณ ได้เกณฑ์ให้ราษฎรตามเสด็จในการล่าเนื้อ จนราษฎรพากันระอา เพราะต้องละทิ้งการงาน จึงได้คิดที่จะหาที่สักแห่งหนึ่งจัดล้อมไว้และต้อนเนื้อเข้ามารักษาไว้ที่นั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินต้องการจะล่าเนื้อ ก็ให้มาล่าเอาไป พวกตนก็จะไม่ต้องเสียเวลาทำมาหากิน จึงได้พร้อมกันไปต้อนเอาเนื้อมารวมไว้ในที่แห่งหนึ่งเป็นจำนวนมาก เนื้อที่ถูกต้อนมานั้นได้มีอยู่สองหมู่ หัวหน้าของเนื้อหมู่หนึ่งชื่อว่านิโครธ อีกหมู่หนึ่งชื่อว่าสาขะ เนื้อทั้งสองนี้เป็นเนื้อที่มีรูปงาม พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้เสด็จ

๑, นิโครธมิคชา. อ. ๑/๒๒๑

มาทอดพระเนตร ก็พระราชทานอภัยให้โดยเฉพาะ ไม่ให้ใครทำอันตราย เมื่อต้อนเนื้อมารวมไว้ดังนั้นแล้ว บางคราวพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จมาเอง บางคราวก็ให้พ่อครัวมาจัดการประหารไปปรุงอาหารเป็นประจำ เนื้อที่ถูกเขาไล่จะฆ่าก็พากันวิ่งหนี จะจับฆ่าได้สักตัวหนึ่งก็บาดเจ็บกันหลายตัว เพราะฉะนั้น หัวหน้าทั้งสองก็หารือกันว่า ไหน ๆ ก็จะต้องตายด้วยกันแล้ว จัดวาระไปรอรับความตายอยู่วันละตัว เมื่อถึงวาระของเนื้อตัวไหน เนื้อตัวนั้นก็ไปรออยู่ในที่เขาจะประหาร หมู่เนื้อทั้งปวงก็ตกลงกัน และก็ผลัดวาระกันไปให้เขาจับฆ่า คราวนี้ก็ถึงวาระของแม่เนื้อตัวหนึ่งซึ่งมีครรภ์แก่ เป็นบริวารของเนื้อชื่อว่าสาขะ แม่เนื้อตัวนั้นไปหาหัวหน้าขอร้องว่าให้ตกลูกเสียก่อน เมื่อตกลูกแล้วก็จะเข้ารับวาระ ฝ่ายหัวหน้าก็ไม่ยอม เพราะไม่อาจจะจัดใครไปแทนได้ เนื้อท้องแก่นั้นก็ไปหาหัวหน้าเนื้ออีกฝูงหนึ่ง ซึ่งชื่อว่า นิโครธ หัวหน้าเนื้อทองชื่อว่านิโครธนั้นสงสาร จึงรับภาระที่จะช่วย ได้เอาตัวเองไปรอรับวาระ ฝ่ายพ่อครัวเข้ามาเพื่อจะฆ่าเนื้อ เมื่อมาเห็นเนื้อหัวหน้าซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้สั่งห้ามไว้แล้วก็ไม่กล้าทำอันตราย ไปทูลให้ทรงทราบ

พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงถามสอบสวนได้ความแล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า แม้แต่สัตว์เดียรัจฉานก็ยังมีจิตใจที่มีเมตตากรุณา ไฉนมนุษย์จึงไม่มี จึงพระราชทานอภัยให้แก่หมู่เนื้อทั้งหลาย ห้ามไม่ให้ใครทำอันตรายทั่ว ๆ ไปทั้งหมด

เรื่องชาดกโดยมากในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องเล่าในแคว้นกาสีนี้เกือบทั้งนั้น อันแสดงว่าเป็นแคว้นที่เคยรุ่งเรืองมามาก แต่ก็หมายความว่ารุ่งเรืองมามากก่อนสมัยพุทธกาล คือก่อนที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น แคว้นกาสีนี้ปรากฏว่าได้ด้อยอำนาจลงไป จนต้องไปรวมอยู่กับแคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่อยู่ในเวลานั้น แต่ว่าในสมัยพระพุทธเจ้านั้น แคว้นกาสีนี้จะเป็นแคว้นอิสระหรืออย่างไรไม่ปรากฏชัด **แต่ก็มี**เรื่องเกี่ยวเนื่องอยู่กับแคว้นโกศลและมคธ เพราะฉะนั้น ก็ควรจะทราบอีกสองแคว้นนั้นโดยสังเขปก่อน **แคว้นมคธ** หรือ **มคธรัฐ** นั้น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า **พิมพิสาร** ราชธานี ชื่อว่า **ราชคหะ** หรือ **ราชคฤห์** ส่วน แคว้นโกศล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ปเสนดิ ราชธานี ชื่อว่า สาวัตถี พระเจ้า

พิมพิสาร กรุงราชคฤห์แห่งมคธรัฐกับพระเจ้าปเสนทิกรุงสาวัตถีแห่งโกศลรัฐ ต่างก็เป็นพระสวามีของขนิษฐภคินีของกันและกัน คือพระขนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิไปอภิเษกเป็นพระอรรคมเหษีของพระเจ้าพิมพิสาร พระขนิษฐภคินีของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ไปอภิเษกเป็นอรรคมเหษีของพระเจ้าปเสนทิ เมื่อพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิ อันมีพระนามว่า **พระเจ้ามหาโกศล** หรือ **มหาปเสนทิ** ทรงจัดอภิเษกพระราชธิดาซึ่งเป็น ขนิษฐภคินี ของ พระ เจ้า ปเสนทิในปัจจุบันนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้พระราชทานกาสิกคามให้แก่พระราชธิดา เพื่อเป็นค่าเครื่องประดับทนุบำรุงพระราชธิดาของพระองค์ ผู้ปกครองของแคว้นกาสีไม่ปรากฎชัด เพราะในตำนานพุทธศาสนาจะมีเล่าไว้ก็ในเมื่อมาเกี่ยวพันกับเรื่องทางศาสนาเท่านั้น ถ้าไม่มีเกี่ยวพันก็ไม่เล่า แต่ว่ามีกล่าวไว้ในอรรถกถาพระวินัยเล่มหนึ่ง[๑] ว่า พระเจ้าแผ่นดินของกาสีเป็น พระ ภาดา ร่วม พระ บิดา ของ พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลในสมัยนั้น และในบาลีวินัยแห่งหนึ่ง[๑๘] ก็มีเล่าถึงว่า พระเจ้ากาสีได้ส่งผ้าเนื้อดีไปพระราช

๑ สมนต ๒๒๒๖ ๒. มหาวคค จีวรขนฺธก ๕๑๙๒

ทานแก่หมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์ ผ้าแคว้นนกาสีนี้เป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เป็นของดีมีราคามาก ส่วนการศาสนาในแคว้นกาสีโดยเฉพาะในพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหลวงในสมัยพระพุทธเจ้า ปรากฏว่าเป็นที่รวมของลัทธิศาสนาเป็นอันมาก ดังที่กล่าวว่า มีศาสดาเจ้าลัทธิสั่งสอนอยู่เป็นก๊กใหญ่ ๖ ก๊ก และที่มีผู้นับถือมากตามหลักฐานที่แสดงกันมาก็คือ ศาสนาไชนะ กับศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาในแหล่งที่มีศาสนาต่าง ๆ กำ**ลังรุ่ง**เรืองอยู่

คราวนี้ จะแสดงความของปฐมเทศนา อธิบายออกไปโดยสังเขป

อริยสัจจ์ ข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า *ทุกข์* แปลตามศัพท์ว่า *สิ่งที่ทนอยู่ยาก* มีความหมายเป็นสองอย่างคืออย่างหนึ่งหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับ หรือแตกสลาย เรียกง่าย ๆ ว่าหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดขึ้นมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่งนั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่าทนอยู่ยาก คือ ทนอยู่ไม่ได้ ถ้า

ทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตกสลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับต้องแตกสลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเอง ก็ต้องเป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น ในพระสูตร ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาดังกล่าวนั้น ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด เช่นบางท่านอธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความจริง ทุก ๆ คนก็ไม่รู้ว่าทุกข์อย่างไร เวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นี่ก็เหมือนกันถ้ามุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในขั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สึกว่าจะเป็นทุกข์อะไร แต่ครั้นอายุมากเข้าเป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลงจึงค่อยรู้สึกขึ้น เมื่อเวลาจะตายว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตายจริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็น

ทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่ากลัวตายนั้นความจริง กลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อจะตายจริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สึกที่จะกลัวแล้ว และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าเดือดร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมดาที่จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือ ว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อเกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี้เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายยืน แต่คนเราเองไปมีตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทาน คือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่าความทุกข์ใจต่าง ๆ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสาปิ ทุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน

อะไร สิ่งทั้งหลายในโลกตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือ ก็ไม่เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหานี่ที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ ก็เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ ข้อที่ ๒

เมื่อดับตัณหา ความยึดถือได้ ก็เป็นความดับทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๓ อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไร เทียบดูเหมือนอย่างเดี๋ยวนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้น ในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าไม่มีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมดตัณหาอุปาทานเสียทุกข์ ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่

ว่าสิ่งทั้งหลายในโลก ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน มีดับ

มรรคนั้น ก็หมายความว่า การปฏิบัติอบรมจิต และอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้ความเห็น จนเป็นเหตุให้ละตัณหาอุปาทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วยไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ไม่ใช่รู้แล้ว ทำไม่ได้อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

ในปฐมเทศนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดยสังเขปบางข้อ ดังนี้

คราวนี้จะอธิบาย ญาณ คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจจ์ ที่ว่ามีวน ๓ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อน คือ:-

๑. **สัจจญาณ** ความรู้ในสัจจะคือ จริง.

๒. **กิจจญาณ** ความรู้ในเกิดหน้าที่ ๆ พึงทำ.

๓. **กตญาณ** ความรู้ในการทำกิจเสร็จ.

การที่จะทำความเข้าใจ **ญาณ** ในอริยสัจจ์ ก็ควรจะทำความเข้าใจ **ญาณ** คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า **ข้อเท็จจริง** เมื่อรู้ความจริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดั่งนี้แล้ว จึงลงมือจัดทำจนสำเร็จรู้ความเบื้องต้นเทียบได้กับ **สัจจญาน** *สัจจญาณ* รู้ว่าจะต้องทำอย่างไรเทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ *กตญาณ* อีกอย่างหนึ่ง เทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็จะต้องรักษาอย่างไร นี้เทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี้เทียบได้กับ *กตญาณ* ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้

คราวนี้ว่าถึงความรู้ใน **อริยสัจจ** อริยสัจจนั้นมี ๔ ข้อ ดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าทรงชี้ตัวของอริยสัจจทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า ทุกข์ ก็ทรงแสดงว่าอะไรเป็นทุกข์เมื่อทรงแสดงว่า **สมุทัย** ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัยเมื่อทรงแสดงว่า นิโรธ ความดับทุกข์ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไรเมื่อทรงแสดง **มรรค** ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วยครบถ้วน ฉะนั้น

ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะอริยสัจจ์ ก็ต้องรู้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่า ความเกิด แก่ ตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ ก็ความเกิด แก่ ตายนั้น เป็นทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ตัณหาเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ดับตัณ-หาเสีย เป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์จริงหรือไม่ เบื้องต้น ก็จะต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ดังกล่าวนี้ก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดังเช่นรู้ตามแบบ หรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจจ์ ฟังเรื่องอริยสัจจ์ ก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวนกันอยู่เป็นประจำว่า ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ **รู้ตามสัญญา** ดังนี้ *ยังไม่ชื่อญาณ* ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยเอง เป็นความรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแท้แน่นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น ก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่าลงความเห็นเข้ามาที่

ตัวเราเอง เพราะอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็อยู่ที่ตัวของเรา รู้เข้ามาที่ตัวของเรา เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือกกัน รู้เข้ามาที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเองว่า เป็นความดับทุกข์มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเอง ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดลงไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้ แน่นอนลงไปเองว่า นี้เป็นเหตุเกิดเหตุ นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า *สัจจญาณา* รู้ในความจริงซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่า คนทั้ง ๔ นี้มีลักษณะนิสัย

ใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร เป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้ง ๔ นี้ดี ว่าเป็นอย่างไร

คราวนี้ถึง **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สืบไปว่า ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรสมุทัยนั้นควรละ คือสละให้พ้นไป นิโรธนั้นควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่ากิจจญาณ รู้ในกิจ คือในหน้าที่ควรทำอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมแต่ละข้อ

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจจ์ ๔ นี้ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในทุกข์ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัยก็คือ ละ ดั่งกล่าว แต่คนเราไปปฏิบัติสับกัน ดั่งเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนัก เพราะปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตต-วินิบาตกรรมตัวเอง นี้เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองฆ่าเสียนั้นจัดเข้าในทุกข์ สัจจะคืออยู่ในหมวดทุกข์ ที่ท่านว่า ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ดั่ง

ที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละ คือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่านั้น คือสมุทัยต่างหาก ได้แก่ตัณหาที่เป็นตัวเหตุ อันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวม ๆ ว่า กิเลสเป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า โลภ โกรธ หลง ก็ได้ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่า เมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็นทุกขสัจจะ เพราะร่างกายต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตีทำร้ายโทสะ คือความโกรธในใจของตัวเองนั่นแหละ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นก็ให้ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสียถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำ

ร้ายร่างกายของใครเพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมะ ปฏิบัติให้ถูกหน้าที่ของธรรมะเรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำแจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่ บางทีเราไม่ค่อยสนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอเป็นครั้งคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้วจะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับนอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ซึ่งดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความสุขได้ ก็เพราะเหตุว่ามีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะฉะนั้น ก็ต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของความสงบอยู่เสมออย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละ เป็นผลที่จะทำให้ จิตใจได้รับความสุข และคอยรักษาความสงบนั้นไว้.

คราวนี้ **มรรค** หน้าที่ ๆ จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่าจะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้น ที่เราเองว่าตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น อบรมความเห็นชอบความดำริชอบ พูดชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอกไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในด้านคดีธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่าอะไรของเราผิด อะไรของเราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มีมาก ๆ ขึ้น นี่เป็นหน้าที่ ๆ จะต้องทำในมรรคมีองค์ ๘

รู้ในกิจ คือหน้าที่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่ากิจญาณ

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจ คือหน้าที่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึง กตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรง

ปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงขั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** ผู้รู้ที่บริบูรณ์ เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่าเหมือนอย่างรอยเท้าช้าง เป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ :-

๑. **ปริญเญยยธรรม** แปลว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่พวกทุกขสัจจ์ทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมดรวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็ได้แก่ธรรมะหมวดขันธ์ อายนะ ธาตุ เป็นต้น ทั้งหมด.

๒. **ปหาตัพพธรรม** ธรรมที่ควรละ ได้แก่กิเลสทั้งหมดที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็เช่น อกุศลมูล ๓ นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด.

๓. **สัจฉิกาตัพพธรรม** แปลว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ผลของการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ,

๔. **ภาเวตัพพธรรม** ธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้นเป็นขึ้น ได้แก่ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไป ที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติธรรม ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น.

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่งคือ ในปฐมเทศนานี้ ตอนแสดงทุกขสัจจ์ไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่า ได้รวมไว้ในคำว่า ทุกฺข คือทุกข์กาย ในคำว่า โสก ปริเทว ทุกฺข โทมนสฺส อุปายาส นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺส-ปายาสาปิ ทุกฺขา เสีย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักษุ** คือดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัจจวัคคีย์ว่า *สิ่งใดสิ่ง*

หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกขสัจจ์แจ้งขึ้น เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่า สิ่งที่ต้องเกิด ต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า เอหิ ภิกฺขุ จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด ด้วยพระวาจาเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทา แปลว่า การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาจาว่าจงเป็นภิกษุมาเถิด

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป* เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้นท่านแสดงว่ามีรัตนะ[๑] ๗ ได้แก่ จักกรตนะ จักรแก้ว หัตถิรตนะ ช้างแก้ว อัสสรตนะ ม้าแก้ว มณิรตนะ มณีแก้ว อิตถิรตนะ สตรีแก้ว คหปติรตนะ คฤหบดีแก้ว

๑. จกฺกวตฺติสุต ๑๑/๖๒

ปริณายกรตนะ นางแก้ว เป็นเครื่องทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะมีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลกจนเป็นเจ้าโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัตนะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้าโลกได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุดแต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรัตนะ ๗ นั้น จักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจ สำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าโลก ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้นก็จะต้องมีอาณาจักร คืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่าทรงตั้งพระพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศนานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพระพุทธจักรขึ้นด้วยธรรมเป็นอันเริ่มตั้งขึ้นด้วยปฐมเทศนานี้

เมื่อท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทรงพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอบรมอีก ๔ รูป ด้วยธรรมะ

เป็ดเตล็ดต่าง ๆ ต่อมาท่านวัปปะและท่านภัททิยะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ พระพุทธเจ้าได้อบรมอีก ๒ ท่าน ท่านที่ได้อุปสมบทแล้ว ๓ ท่าน ก็เป็นผู้ไปบิณฑบาตมาเลี้ยงรวมกันทั้ง ๖ ต่อมาท่านมหานามะกับท่านอัสสชิ ก็ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทเช่นเดียวกัน ท่านวัปปะได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทในวันแรม ๑ ค่ำ ท่านภัททิยะในวันแรม ๒ ค่ำ ท่านมหานามะในวันแรม ๓ ค่ำ ท่านอัสสชิในวันแรม ๔ ค่ำ ส่วนในชั้นบาลี ได้กล่าวไว้เป็นคู่กัน ดังที่เล่ามาทีแรก เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุเรียบร้อยพร้อมกันแล้วในวันแรม ๔ ค่ำแห่งเดือนสาวนะ ที่ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ อันเรียกว่า **อนัตตลักขณสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงลักขณะคือเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อนัตตาตัวตน* พระสูตรนี้มีใจความโดยย่อดังต่อไปนี้ :-

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดง รูป เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ถ้าทั้ง ๕ นี้ พึงเป็นอัตตาตัวตน ทั้ง ๕ นี้ก็พึงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็จะพึงได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลยแต่เพราะเหตุว่าทั้ง ๕ นี้มิใช่อัตตาตัวตน ฉะนั้นทั้ง ๕ นี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของท่านทั้ง ๕ นั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ กราบทูลว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนั่นเป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ ที่เป็นส่วน

อดีตก็ดี เป็นส่วนอนาคตก็ดี เป็นส่วนปัจจุบันก็ดี เป็นส่วนภายในก็ดี เป็นส่วนภายนอกก็ดี เป็นส่วนหยาบก็ดี เป็นส่วนละเอียดก็ดี เป็นส่วนเลวก็ดี เป็นส่วนประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นี่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวมานั้นต่อไปว่า อริยสาวกคือผู้ฟังผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทาคือความหน่ายในรูป หน่ายในเวทนา หน่ายในสัญญา หน่ายในสังขาร หน่ายในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือสิ้นความคิด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะก็ย่อมวิมุติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุติ ก็ย่อมมีญาณ คือความรู้ว่าวิมุติหลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติ คือความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีกต่อไป.

พระธรรมสังคาหกาจารย์ หรือพระอาจารย์ผู้ทำสังคายนาร้อยกรองตั้งเป็นพระบาลีไว้ ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายพระสูตรว่า เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้สดับสูตรนี้จบแล้วก็มีใจปีติโสมนัสแนบแน่น จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะกิเลส คือได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป

พระสูตรที่ ๒ นี้ มีใจความดังที่ย่อมากล่าวนั้น แต่ก็ควรทำความเข้าใจสืบต่อไป *จุดมุ่งของพระสูตรนี้ ต้องการที่จะชี้อนัตตาเพราะได้มีความเข้าใจในเรื่อง* อัตตา *ที่แปลกันว่า ตัวตน* และมีความเชื่อมั่นกันอยู่หลายอย่าง แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็มักจะมี **ทิฏฐิ** คือความเห็นกันอยู่ ๒ อย่างคือ **สัสสตทิฏฐิ** ความเห็นว่าเที่ยงอย่าง ๑ **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญอย่าง ๑ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้น คือเห็นว่า ในปัจจุบันชาตินี้ ก็มีอัตตา คือตัวตน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตา คือตัวตนก็ยังไม่สิ้น ยังจะมีสืบภพชาติต่อไปมีชาติหน้าเรื่อยไปไม่มีขาดสูญ แปลว่า มีอัตตา คือตัวตนยืนที่ตลอดไป นี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ คือความเห็นว่าเที่ยง ส่วนที่มีความเห็นว่าขาดสูญอันเรียกว่าอุจเฉททิฏฐินั้น คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เมื่อสิ้น

ชีวิตไปแล้ว อัตตาตัวตนก็สิ้นไปไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะให้ไปเกิด ดังที่เห็นว่า ตายสูญ นี่เรียกว่าอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเห็นทั้ง ๒ นี้เป็น **มิจฉาทิฏฐิ** คือความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่าง คือ เห็นว่าเที่ยงก็ผิด เห็นว่าขาดสูญก็ผิด เพราะทางพระพุทธศาสนา ไม่ยอมชี้ว่ามีอะไรเป็นอัตตา คือตัวตนที่จะให้เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือความยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น เมื่อยังมีอุปา-ทาน คือความยึดถืออยู่ ก็ยังไม่สิ้นกิเลสและสิ้นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเป็นตัวกิเลส แต่ว่าได้แสดงเป็นหลักเหตุผลในปฏิจจสมุปบาท ยกมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องว่าเมื่อยังมีอวิชชาเป็นต้น ก็ยังต้องมีชาติ คือความเกิดเมื่อสิ้นอวิชชาเป็นต้น ก็สิ้นชาติ คือความเกิด ทรงพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลดั่งนี้และไม่ชี้ตัวยว่า จะเป็นชาติอดีต ชาติอนาคตหรือชาติปัจจุบัน สุดแต่ว่าจะยังมีเหตุมีผลดั่งกล่าวนี้สัมพันธ์กันอยู่อย่างไรเท่านั้น กาลเมื่อไรไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ว่า เมื่อยังมีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุก็สิ้นผล

คราวนี้ผู้ที่ยังมีความเห็นว่ามี **อัตตา** คือมี ตัวตนนั้น จะเป็นอัตตาคือตัวตน เฉพาะในปัจจุบัน หรือจะสืบต่อ

ไปในอนาคตก็ตามก็จะต้องมีความเห็นสืบต่อไปว่า อะไรคือ อัตตาตัวตน โดยมากนั้นย่อมมีความถืออยู่ในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารบ้างในวิญญาณบ้าง ว่าเป็นอัตตา คือตัวคน

รูปนั้น ก็ได้แก่รูปกายทั้งหมด ที่ประกอบด้วยอาการต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ดังที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ หรือจะแยกให้ละเอียดไปกว่านั้น ในทางสรีรวิทยาก็ตาม หรือจะกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ **มหาภูตรูป** รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และ **อุปาทายรูป** รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และ อุปาทายรูป รูปอาศัย เช่นประสาทต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับรูปใหญ่นั้นก็ตาม ทั้งหมดรวมเรียกว่า **รูป** เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า รูปขันธ์ แปลว่า *กองรูป* หรือ *หมวดรูป* เพราะว่ามีลักษณะอาการมีส่วนประกอบมากมายด้วยกัน ตามตำราศัพท์เล่าว่า ครั้งเดิมทีเดียว คนเราสังเกตเอาว่า เมื่อหัวใจยังเต้นตุ๊บ ๆ อยู่ก็ยังมีอัตตาตาตัวตนอยู่เมื่อดับลมหายใจเสียแล้ว ก็สิ้นชีวะอัตตาตัวตนก็ดับจึงเรียกลมหายใจว่า *อัตตา* ในสันสกฤตเรียกว่า **อาตมัน** บาลีก็เป็น **อัตตา** อาตมันนี้ ก็ไปตรงกับศัพท์

กิริยาในภาษาเยอรมัน แปลว่า หายใจเหมือนกันแล้วก็เขียนอ่านว่าเป็นอาตมัน เหมือนอย่างสันสกฤต นี่แสดงว่าคนครั้งดั้งเดิมนั้น เข้าใจว่าอัตตาก็อยู่ที่ลมหายใจนี่แหละ ตั้งชื่อเรียกว่าอาตมัน มาตรงกับบาลีว่า อัตตา นี่เข้าใจแต่รูปเท่านั้น

อนึ่ง ก็เข้าใจว่าอัตตาอยู่ที่เวทนา เวทนาก็ได้แก่ความสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้างเวทนามีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า เวทนาขันธ์ กองเวทนาคือว่าเมื่อรู้จักคิดเข้าก็คิดสืบไปว่า ลำพังรูป แม้จะยังหายใจอยู่ ถ้าไม่มีเวทนา ก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นสุขอย่าง แต่ว่าเพราะมีเวทนานี่แหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ฉะนั้น จึงได้เลื่อนความเข้าใจว่า อัตตา คือตัวตนนั้น ก็ได้แก่เวทนานี่เอง เพราะว่าเป็นสภาพที่คอยกินสุขกินทุกข์ และก็แปลอัตตา ว่า *ผู้กิน* อันหมายความว่า *กินสุขกินทุกข์* ก็ได้แก่เวทนานี่เอง

อนึ่ง มีความเข้าใจเลื่อนไปถึงสัญญา สัญญาก็ได้แก่ความจำหมาย คือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ มีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า สัญญาขันธ์ แปลว่า กองสัญญาหรือ

ว่าหมวดสัญญา เห็นว่าลำพังแต่กินสุขกินทุกข์กินแล้วก็ลืม จำอะไรไว้ไม่ได้ก็ไม่ยั่งยืนอะไร ความยั่งยืนมาอยู่ที่ความจำได้หมายรู้ ฉะนั้น สัญญา คือความจำได้หมายรู้จึงเป็นอัตตาตัวตน

อนึ่ง มีความคิดเลื่อนไปอีกว่า สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เป็นอัตตา คือตัวตน เพราะลำพังสัญญา คือความจำได้ หมายรู้นั้น ก็สักแต่ว่าจำ ๆ เท่านั้น ถ้าจำแล้วไม่เอาไปคิดอ่านให้เป็นเรื่องราวอะไรต่อไป ก็ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรติดต่อกันแต่การที่จะเป็นเรื่องเป็นราวอะไรติดต่อกัน ก็ต้องมีความคิดปรุง หรือความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ตัวความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ จึงเป็นอัตตาตัวตนและความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ก็มีมาก จึงเรียกว่าสังขารขันธ์กองสังขาร หรือหมวดสังขาร

อนึ่ง มีความคิดสืบเข้าไปอีกว่า วิญญาณ นี่เป็นอัตตาตัวตนวิญญาณนี้หมายถึงใจหรือ หมาย ถึง สิ่ง ที่ จะ ไปเวียนเกิดก็มี หมายเพียงความรู้สึกเห็นรูป รู้สึกได้ยินเสียงในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้นก็มี ฝ่ายที่มีความเห็นว่า วิญญาณเป็นอัตตานั้น ก็ด้วยมีความเข้าใจว่า

วิญญาณ ก็คือใจที่เป็น (ไม่ตาย) ล่องลอยไปไหนก็ไปได้ เหมือนอย่างเราอยู่ในที่นี้ แต่ว่าใจล่องลอยไปอยู่ที่โน่นที่นี่ ไปไกลเท่าไรก็ได้ และไปได้อย่างรวดเร็ว และถ้ายิ่งมีความเข้าใจว่า เมื่อตายไปแล้ว วิญญาณเป็นตัวไปเกิดก็ยิ่งจะมีความเห็นกระชับลงไปว่านี่เองเป็นอัตตาคืออัตตา คือ ตัวตน และความเข้าใจของคนโดยมาก ก็เข้าใจดั่งนี้คือเมื่อเรียกว่าวิญญาณ ก็เข้าใจว่า ได้แก่ใจที่ล่องลองไปไหนได้หรือว่าเป็นตัวที่จะไปเกิดต่อไป

ในคนเราก็มีสิ่งทั้ง ๕ นี้ คือ มีรูป ได้แก่มีรูปกายหรือรูปขันธ์กองรูป มีเวทนาขันธ์ กองเวทนา มีสัญญาขันธ์กองสัญญา มีสังขารขันธ์ กองสังขาร มีวิญญาณขันธ์กองวิญญาณมีอยู่ด้วยกันทั้ง๕ และที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวเป็นตน ก็เข้าใจกันอยู่ที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ ในเวลาที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ยังมีอยู่บริบูรณ์ ก็เข้าใจว่ามีตัวมีตนบริบูรณ์ ถ้าพิการ ก็เข้าใจว่าอัตตาพิการ เช่น ถ้ารูปขันธ์พิการเสีย อย่างเช่นตาบอด หูหนวก จมูกไม่ได้กลิ่น ลิ้นไม่ได้รส กายเป็นอัมพาต ก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ถ้ายิ่งสลบไสลไปด้วยเสียอีก ก็ยิ่งไม่รู้อะไร ฉะนั้นเพียงแต่รูปขันธ์อย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นข้อสำคัญ เมื่อยังมี

อยู่บริบูรณ์ ทุก ๆ คนจึงยังมีความรู้สึกอะไรต่อมิอะไร คิดอะไรต่อมิอะไรอยู่ได้ อีก ๔ อย่างนั้นก็เหมือนกันเพราะมีเวทนาอยู่ จึงมีความสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อะไรต่าง ๆ มีสัญญาอยู่ จึงมีความจำได้หมายรู้ มีสังขารอยู่ จึงมีความคิดปรุงหรือปรุงคิดไปได้ มีวิญญาณอยู่จึงมีความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าอาการเหล่านี้เสียไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นความบกพร่อง ถ้าขาดไปเสียทั้งหมด ก็เลยเป็นผู้มีความไม่รู้สึกอะไรเลย เพราะฉะนั้น ที่บุคคลยังมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนอยู่อย่างบริบูรณ์ ก็เพราะมีอาการทั้ง ๕ นี้ประกอบกันอยู่สมบูรณ์ และเป็นไปโดยสะดวกไม่ขัดข้อง ฉะนั้นจึงยึดถืออาการทั้ง ๕ เหล่านี้เองว่าเป็นอัตตาตัวตน ถ้าหากว่าสิ้นอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ ก็ไม่มีอะไรให้ยึดถือ และไม่มีอะไรที่จะให้มีความคิดในการที่จะให้ยึดถือ ในสมัยพุทธกาลหรือสมัยไหน ๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนี้ และพระปัญจวัคคีย์นั้น ก็ย่อมมีความยึดถืออยู่เช่นนี้อย่างมั่นคง เพราะฉะนั้น เมื่อฟังธรรมจักร ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ จึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้

ทรงแสดงธรรมอบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมจนครบทั้ง ๕ รูปแต่ก็ได้เพียงดวงตาเห็นธรรม เท่ากับว่าเห็นทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ขึ้นเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ ชี้ลักษณะของอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตนโดยชัดเจน

ได้เล่าถึงเรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง **อนัตตลักขณสูตร** ได้ย่อความของพระสูตรนั้น และได้อธิบายเรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าแต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร ? จึงขอสรุปความในตอนนั้นว่า สิ่งทั้ง ๕ เหล่านั้น แต่ละสิ่งมีมากด้วยกัน ฉะนั้นจึงเรียกว่า **ขันธ์** ที่แปลว่า กอง หรือ **หมู่หมวด** คือเรียกว่า **รูปขันธ์** กองรูป **เวทนาขันธ์** กองเวทนา **สัญญาขันธ์** กองสัญญา **สังขารขันธ์** กองสังขาร **วิญญาณขันธ์** กองวิญญาณ รวมเรียกว่า **ปัญจขันธ** แปลว่ากองทั้ง ๕ หรือเรียกเป็นไทยว่า *เบญจขันธ์* คำนี้จะได้พบในหนังสือทางพระพุทธศาสนา หรือในเทศนาเป็นอันมากเพราะฉะนั้น ก็ควรที่จะกำหนดชื่อไว้ และทำความเข้าใจ.

ทุก ๆ คน เมื่อกล่าวถึงอัตตาตัวตน โดยปกติก็จะต้องมุ่งไปที่ปัญจขันธ์นี้ เพราะเว้นจากปัญจขันธ์นี้แล้ว ก็ไม่

มีสิ่งอะไรที่จะสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นความเข้าใจว่า อะไรเป็นอัตตาตัวตนจึงเข้าใจกันที่ปัญจขันธ์นี้ และก็ยึดกันที่ปัญจขันธ์นี้ว่า เป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ปัญจอุปาทานขันธ์** ปัญจะก็แปลว่า ๕ อุปาทาน ก็แปลว่าเป็นที่ยึดถือ ขันธ์ ก็แปลว่า ขันธ์แปลรวมกันว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ คือเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตนดั่งกล่าว ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาปัญจขันธ์นี้ ขึ้นชี้ว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนเป็นการค้านการยึดถือของภิกษุปัญจวัคคีย์ และของคนทั่วไป ได้ทรงแสดงเหตุผลในข้อนี้ไว้ว่า ถ้าปัญจขันธ์จะพึงเป็นอัตตาตัวตนไซร้ ปัญจขันธ์ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็จะพึงได้ในปัญจขันธ์ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้ ขออย่าให้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะเหตุที่ปัญจขันธ์เป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็ไม่ได้ในปัญจขันธ์ว่า ขอให้ปัญจขันธ์เป็นอย่างนี้ อย่าเป็นอย่างนั้น ฉะนั้น จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน นี้เป็นเหตุผลที่ทรงชี้ในพระพุทธสูตรนี้.

คำว่า เป็นไปเพื่ออาพาธ โดยทั่วไปหมายความว่า เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ เพราะอาพาธใช้ในความหมายว่า **เจ็บไข้** แต่คำว่า อาพาธ อาจอธิบายให้เห็นความ

หมายกว้างไปกว่านั้น คือ คำว่าอาพาธ แปลว่า **เป็นที่ถูกเบียดเบียน เป็นที่ถูกทำลายให้หมดสิ้น** เมื่อให้คำแปลอย่างนี้ ก็อาจอธิบายให้กว้างออกไปอีกว่า ปัญจขันธ์เมื่อเกิดขึ้นก็จะต้องถูกความแก่เบียดเบียน ถูกพยาธิ คือความป่วยไข้เบียดเบียน ตลอดจนถึงถูกความตายเบียดเบียน รวมความว่า เมื่อเกิดขึ้นมา ก็ต้องมีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปจนถึงดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องถูกความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และถูกความดับเบียดเบียนทำลายล้างให้หมดสิ้น.

จะพึงเห็นได้ว่า **รูปขันธ์** กองรูป ก็เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ ก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา แต่อาศัยบุคคลบริโภคอาหารเข้าไปทะนุบำรุง คอยซ่อมส่วนที่สึกหรออยู่เสมอ จึงรู้สึกมีความสืบต่อเรื่อยมา แม้แต่ในทางการแพทย์ปัจจุบัน ก็รับรองว่า แม้ส่วนที่แข็งที่สุดในร่างกาย เช่นกระดูก ก็เปลี่ยนไปอยู่ กระดูกเมื่อเกิด กับกระดูกในบัดนี้ ก็เปลี่ยนคนละส่วนแล้ว ส่วนที่อ่อนกว่านั้น เช่นเนื้อหนังก็ยิ่งจะเปลี่ยนไปได้เร็ว ฉะนั้น รูปขันธ์ก็มีความเกิดดับอยู่เรื่อย แต่อาศัยที่มี สันตติ คือความสืบต่อเพราะชีวิตยังดำรงอยู่จึงยังเป็นมาได้ เวทนาขันธ์ กองเวท-

นา ปรากฏเกิดดับเห็นได้ชัดอย่างเช่นความสุขเกิดขึ้นแล้วหายไป ความทุกข์เกิดขึ้นแล้วก็หายไป ความเป็นกลาง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็หายไป เปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ สัญญาขันธ์ กองสัญญา ความจำหมาย ก็เกิดดับอยู่เสมอ สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุง หรือความคิดปรุงคิดเป็นเรื่องต่างๆ ก็เกิดดับอยู่เสมอ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็เกิดดับอยู่เสมอ.

คราวนี้ ควรจะทำความเข้าใจคำว่า **วิญญาณ** ได้เคยให้ความหมายทั่ว ๆ ไป ไว้แล้วว่าหมายถึง **ใจ** หมายถึง สภาพที่จะไปเกิดต่อไป หมายถึง ความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น ที่หมายถึงใจ หรือหมายถึงสภาพที่จะเวียนเกิดต่อไปนั้น เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แม้ในเรื่องทางพระพุทธศาสนาเองที่เป็นเรื่องเล่า เมื่อเล่าถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิด ใช้คำว่า **วิญญาณ** ก็มี แต่ความหมายในปัญจขันธ์นี้ ไม่ใช่หมายความถึงสภาพเช่นนั้น แต่หมายถึงความรู้สึกเห็นรูป ในเมื่อตากับรูปกระทบกัน อันเรียกว่า **จักขุวิญญาณ** ความรู้สึกได้ยินเสียงในเวลาที่หูกับเสียงกระทบกัน เรียกว่า **โสตวิญญาณ**

ความรู้สึกได้กลิ่น ในเมื่อฆานะกับกลิ่นกระทบกัน เรียกว่า ฆานวิญญาณ ความรู้สึกในรส ในเมื่อลิ้นกับรสกระทบกัน เรียกว่า **ชิวหาวิญญาณ** ความรู้สึกถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้อง ในเวลาที่กายกับสิ่งที่ถูกต้องกายกระทบกัน เรียกว่า **กาย-วิญญาณ** ความรู้สึกในเรื่องที่มโนหรือมนะรู้ในเวลาที่มนะกับเรื่องกระทบกัน เรียกว่า **มโนวิญญาณ** วิญญาณในปัญจขันธ์ หมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะทั้ง ๖ ดั่งกล่าวแล้ว ฉะนั้น ความรู้สึกดั่งกล่าวนี้ จึงมีมากเมื่อตาเห็นรูป เกิดความรู้สึกเห็นรูป นี่ก็เป็นจักขุวิญ-ญาณ ครั้นหูได้ยินเสียง ก็เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงขึ้น ก็เป็นโสตวิญญาณเป็นต้นเพราะฉะนั้น จึงมิใช่มีหนึ่ง แต่ว่ามีมาก จึงเรียกว่าเป็นวิญญาณขันธ์ดั่งที่กล่าวมาแล้ว วิญ-ญาณขันธ์ที่มีอธิบายอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอ

ฉะนั้น **ปัญจขันธ์** จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ คือต้องถูกเบียดเบียน คือต้องถูกทำลายล้างให้หมดสิ้นไป ด้วยอำ-นาจของความแก่ เจ็บ ตาย หรือว่า เกิด ดับ อยู่เสมอ ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ คือบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้เป็นอย่างนั้น ก็บังคับไม่ได้อย่างเช่น

รูปขันธ์ จะบังคับว่า จะต้องให้คงอยู่อย่างนั้น อย่าให้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ดังที่จะพึงเห็นได้ว่าเมื่อเกิดขึ้นมาก็เปลี่ยนแปลงมาจนถึงที่สุด ใครจะชอบใจในระยะไหน และปรารถนาจะให้คงอยู่ในระยะนั้น ก็ปรารถนาไม่ได้ กองเวทนาก็เหมือนกันก็ย่อมปรารถนาสุขอยู่เสมอไม่ได้ ทุกข์ก็เหมือนกัน เมื่อทุกข์เกิดขึ้น โดยปกติก็ไม่ชอบ แต่ทุกข์นั้นก็ต้องถูกเบียดเบียนเหมือนกัน คือว่าเกิดขึ้นแล้วก็ต้องหายไป แล้วเกิดอย่างอื่นขึ้นแทนกองสัญญาก็เหมือนกัน จะบังคับให้จำได้หมายรู้อยู่ตลอดไป ก็ไม่ได้เหมือนกัน กองสังขาร คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดก็ไม่ได้เหมือนกัน และกองวิญญาณ คือความรู้สึกทางอายตนะดั่งกล่าวมานั้น ก็เหมือนกัน บังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ดั่งกล่าวมานี้ ปัญจขันธ์ต้องเป็นไปเพื่ออาพาธต้องเป็นไปตามคติธรรม ฉะนั้นจึงเป็น อนัตตา ไม่ใช่อัตตา ตัวตน

ตามลักษณะนี้ พึงเห็นว่า สิ่งที่จะเป็นอัตตาตัวตนนั้น ก็ควรจะเป็นที่ไม่เป็นสิ่งไปเพื่ออาพาธ เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็ไม่ชื่อว่าอัตตา

ดั่งเช่นปัญจขันธ์ ซึ่งเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตา เมื่อพิจารณาแล้ว ก็จะพึงเห็นว่า ไม่ใช่แต่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ด้วยเหตุผลดั่งที่กล่าวมานี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ลักษณะว่าเป็น **อนัตต** คือไม่ใช่ตัวตนอย่างไรแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสถามความรู้ความเข้าใจของท่านทั้ง ๕ นั้นว่า ปัญจขันธ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดเป็นทุกข์มีการแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่านี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่าไม่ควรเห็นอย่างนั้น

ในตอนนี้ เรียกว่าเป็นการสอบครั้งแรกในพระพุทธศาสนา คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอบถามท่านปัญจวัคคีย์ถึงความรู้ ความเห็นของท่านในเมื่อฟังเทศน์แล้ว นับว่าเป็นการสอบไล่ครั้งแรก และในข้อสอบที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นถามนี้ ก็เป็นอันตรัสถามในหลักของไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันได้แก่ **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง

ทุกฺขํ เป็นทุกข์ **อนตฺตา** ไม่ใช่อัตตาตัวตน ได้ทรงแสดงลักษณะแห่งอนัตตาก่อนดั่งที่กล่าวมาแล้ว จึงได้ตรัสสอบถามว่าปัญจขันธ์ ที่กล่าวมาแล้วนั้น คือว่า ที่เป็นไปเพื่ออาพาธและที่ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้นั้นเป็น **นิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งเที่ยง** หรือเป็น **อนิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง** ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็น **อนิจฺจํ** คือ **เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง** เพราะว่าถ้าเป็นสิ่งที่เที่ยงแล้ว จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธและบังคับได้ แต่นี่ไม่เป็นเช่นนั้น จึงเป็น **อนิจฺจํ** คือ **สิ่งที่ไม่เที่ยง** และเมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ในที่นี้ ท่านก็กล่าวไว้เองว่า คือมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะคำว่า ทุกข์ แปลว่า สิ่งที่ทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์นั้น ก็คือลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ คืออย่างไร คือก็ต้องแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดานี้ เรียกตามศัพท์ว่า **วิปริณามธรรม** นี่เป็นอีกคำหนึ่งที่จะได้เห็นในหนังสือทางพระพุทธศาสนาหรือในทางเทศนาเป็นอันมาก วิปริณามธรรมแปลว่า แปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เป็นอนิจจัง คือ

ไม่เที่ยงสิ่งที่เป็นทุกข์ มีความแปรแปรวนไปเป็นธรรมดา ก็อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะเห็นว่า เอตํ มม นี่เป็นของเราเอโสหมสฺมิเราเป็นนี่ เอ โส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตา คือตัวตนของเรา เพราะฉะนั้นไตรลักษณ์นี้จึงเป็นสิ่งที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน อันจะพึงกล่าวได้ว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา หรือจะกล่าวกลับกันว่า สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นก็ ไม่เที่ยงเป็นทุกขดังนี้ก็ ได้เพราะก็อยู่ในลักษณะที่เนื่องกัน ฉะนั้น ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอบถามนี้ จึงเป็นอันได้ตรัสสอบถามในหลักไตรลักษณ์ เป็นอันได้ทรงแสดงหลักไตรลักษณ์ ในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกด้วย.

เมื่อพระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอบถาม และพระปัญจวัคคีย์ก็ได้กราบทูลตอบ แสดงว่า ได้มีความรู้ความเห็นถูกต้องแล้ว จึงได้ตรัสสรุปความว่า ปัญจขันธ์ โดยกาล คือเป็นอดีตล่วงมาแล้วก็ตามเป็นอนาคต ยังไม่มาถึงก็ตาม เป็นปัจจุบันก็ตาม โดยที่ตั้ง เป็นส่วนภายในก็ตาม เป็นส่วนภายนอกก็ตาม โดยวัตถุ เป็นของหยาบก็ตาม เป็นของละเอียดก็ตาม โดยคุณภาพ เป็นของเลวก็ตาม เป็นของประ

ณีตก็ตาม โดยระยะไกล เช่นว่า ล่วงมาแล้ว หรือว่ายังไม่มาถึงก็ตาม หรือว่าอยู่ใกล้ เช่นว่า ล่วงมาแล้ว หรือว่ายังไม่มาถึงก็ตาม หรือว่าอยู่ใกล้ เช่นว่า เป็นปัจจุบันก็ตาม ทั้งหมดก็สักแต่ว่า เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรที่จะเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนี่ นี่ไม่ใช่อัตตา ตัวตนของเรา.

เมื่อตรัสสรุปดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสผลที่สืบเนื่องจากความรู้ความเห็นชอบดั่งกล่าวมานี้ว่า อริยสาวาผู้สดับแล้วอย่างนี้ คือว่า มีปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วอย่างนี้ ย่อมมีความหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นกำหนัด คือว่าสิ้นราคะ เมื่อสิ้นราคะ ก็ย่อมวิมุติหลุดพ้น เมื่อวิมุติหลุดพ้นก็ย่อมมีญาณคือความรู้ว่าพ้นแล้ว เป็นอันว่าได้ทรงแสดงธรรมะในส่วนโลกุตรธรรมได้ ธรรมะสัมมัปคือ ปัญญา ความรู้ชอบ นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสิ้นราคะ วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะความรู้เห็นว่าหลุดพ้น

ธรรมะ เหล่านี้ เป็นธรรมะที่เป็นหลักทั้งนั้น ต้องมี สัมมัปปัญญา คือมีความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจ-

ขันธ์ก่อน จึงจะเกิด **นิพพิทา** คือความหน่ายขึ้น เมื่อเกิดนิพพิทา คือความหน่ายจึงจะเกิด **วิราคะ** คือสิ้นราคะ สิ้นความติด สิ้นความยินดี สิ้นความกำหนัด เมื่อเกิดวิราคะจึงจะเกิด **วิมุตติ** ความหลุดพ้นจากความยึดถือว่า เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อเกิดวิมุติ จึงจะเกิด **วิมุตติญาณทัสสนะ** ความรู้เห็นว่าพ้นแล้ว เมื่อถึงตอนนี้ จึงจะเป็นผู้เสร็จกิจ ลำดับธรรมะนี้ ควรกำหนดไว้ โดยชื่อด้วย และทำความเข้าใจด้วย จึงจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ถึงปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไป ในหนังสือทั้งปวงหรือในเทศนาทั้งปวง.

ฉะนั้น จะได้กล่าวสรุปในตอนนี้อีกสักหนหนึ่ง คือเบื้องต้นต้องศึกษาให้รู้จักปัญจขันธ์ ว่ามีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร ต่อไปก็ศึกษาให้รู้จักไตรลักษณะที่เป็นไปในปัญจขันธ์นั้น คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เมื่อเกิดสัมมัปปัญญา คือความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจขันธ์ คือปัญจขันธ์เป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ตามสัญญาหรือว่าแกล้งรู้ รู้ไปตามที่เป็นแล้วอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ดั่ง

กล่าวโดยลำดับ อันนี้เป็นหลักธรรมะ เมื่อมีความเข้าใจตลอดสายอย่างนี้ ก็จะเข้าใจพระพุทธศาสนาในส่วนปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไปด้วย.

ในท้ายพระสูตรแสดงว่า เมื่อพระปัญจวัคคีย์ได้สดับพระสูตรนี้แล้ว ก็มีจิตปีติโสมนัส จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่ดองนอนจมหมักหมมอยู่ในสันดาน จึงได้บังเกิดเป็นพระอรหันต์ขึ้น ๖ รูปในโลก พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์รูปแรก ท่านพระปัญจวัคคีย์ที่ฟังอนัตตลักขณสูตร จนจิตพ้นจากอาสวะกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์อีก ๕ รูป ก็รวมเป็น ๖ รูปด้วยกัน พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็น พระพุทธรัตนะ รัตนะคือพระพุทธเจ้า พระธรรมได้ชื่อว่า พระธรรมรัตน รัตนคือพระธรรม พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขึ้นมานั้น ได้ชื่อว่าเป็น สังฆรัตนะ รัตนะคือพระสงฆ์ รัตนะทั้ง ๓ จึงเกิดขึ้นบริบูรณ์ในวันนั้น ท่านแสดงว่าวันนั้นเป็นวันแรม ๕ ค่ำ แห่งเดือนสาวนะ ซึ่งตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย ฉะนั้น ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ส่วนวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนานั้น ท่านพระโกณฑัญญะรูปเดียวได้เกิดดวงตาเห็นธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า ได้สำเร็จพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และก็ได้ขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเพียงรูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นวันที่เริ่มจะมีพระสังฆรัตนะในชั้นแรกเท่านั้นยังไม่บริบูรณ์ แต่ก็ชื่อว่า เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาครั้งแรก เป็นวันที่ได้เริ่มตั้งพุทธจักรขึ้นในโลก ต่อมาเมื่อถึงวันแรม ๕ ค่ำเดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ในกรุงพาราณสีนั้น ได้มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรเศรษฐี ชื่อ **ยสะ** มารดาบิดาหวงแหนรักษาเป็นอย่างยิ่งจนถึงสร้างปราสาทให้อยู่ใน ๓ ฤดู ในคืนวันหนึ่งยสะกุลบุตรนั้น ได้รับความบำเรอให้เป็นสุขด้วยดนตรีต่าง ๆ บนปราสาทที่มีแต่สตรีล้วน ได้หลับไปก่อน สตรีทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บำเรอหลับภายหลัง แต่ยสะกุลบุตรได้ตื่นขึ้นก่อนและได้เห็นอาการต่าง ๆ ของสตรีผู้นอนหลับ ก็มีความเบื่อหน่าย

จนถึงอุทานขึ้นว่า ที่นี่วุ่นวาย ที่นี่ขัดข้อง แล้วก็ลงจากปราสาทเดินไปออกประตูเมืองพาราณสี ตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วก็เดินบ่นไปอย่างนั้น ในขณะนั้น พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรมอยู่ ทรงได้ยินเสียงยสะกุลบุตรบ่นไปอย่างนั้น ตรัสขึ้นว่า ที่นี่ไม่ขัดข้อง ที่นี่ไม่วุ่นวาย ยสะกุลบุตรได้ฟังก็มีความยินดี ที่นี่ไม่ขัดข้องไม่วุ่นวายก็นั่งลง พระพุทธเจ้าก็ตรัส อนุปุพพิกถา และ อริยสัจจ์ ๔ จบแล้ว ยสะกุลบุตรเกิดดวงตาเห็นธรรม.

ครั้นสว่างขึ้น มารดาของยสะกุลบุตรได้ขึ้นไปบนปราสาท ไม่พบบุตรก็ไปบอกเศรษฐีผู้บิดา เศรษฐีผู้บิดาก็ส่งคนไปเที่ยวค้นหา ส่วนตนเองได้เดินไปทางป่าอิสิปตน-มฤคทายวัน พบรองเท้าทองของบุตรวางอยู่ ก็ตรงเข้าไปถามพระพุทธเจ้าว่า ยสะกุลบุตรอยู่ที่นี่หรือไม่ พระพุทธ-เจ้าตรัสว่า นั่งลงแล้วก็จะพบยสะกุลบุตร เศรษฐีผู้บิดาก็นั่งลง พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ เศรษฐีผู้บิดาก็เกิดดวงตาเห็นธรรม และ แสดงตนเป็น อุบาสกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า เป็นอุบาสกคนแรกผู้เปล่งวาจาถึงรัตนะ

๓ เป็นสรณะ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถา และอริสัจจ์แก่เศรษฐีผู้บิดานั้น ยสะกุลบุตรก็ได้ฟังทบทวนไปด้วย ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในขณะนั้นเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้มองเห็นยสะกุลบุตร จึงกล่าวขึ้นชักชวนให้กลับไปบ้าน อ้างว่ามารดากำลังคร่ำครวญถึงเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ ๆ ชีวิตแก่มารดา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ยสะกุลบุตรเป็นผู้มีจิตสิ้นอาสวกิเลสแล้ว ไม่ควรที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีก เศรษฐีผู้บิดาจึงอนุโมทนา และได้นิมนต์พระพุทธเจ้าขอให้ยสะกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะเขาไปฉันในเรือนของตน ยสะกุลบุตร ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันในเรือนของเศรษฐี มีพระยสะซึ่งอุปสมบทใหม่เป็นปัจฉาสมณะ และได้เทศนาโปรดมารดาของยสะกับปุราณทุติยิกา ซึ่งแปลว่าสตรีผู้เป็นที่สองคนเก่า หมายถึงภรรยาซึ่งกลายเป็นคนเก่าไปแล้ว ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยอนุปุพพิกถาและ อริยสัจจ์ ๔ เช่นเดียวกัน สตรีทั้งสองนั้น ได้แสดงตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า เป็นอุบาสิกาผู้ถึงรัตนะ ๓

เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนา.

ต่อมาก็มีสหายของพระยสะอีก ๔ คน ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีที่สืบสกุลกันมาโดยลำดับ ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ฟังอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรมก็ทูลขออุปสมบท ได้อุปสมบทโดยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุสาสน์สั่งสอนจนจิต พ้น จาก อาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๑๑ องค์ ในโลก ต่อมาสหายชาวชนบทของพระยสะอีก ๕๐ คน ได้ข่าวเข้าใจว่า ธรรมวินัยที่พระยสะออกบวชนั้นจะไม่เป็นของต่ำทราม การบวชของพระยสะก็คงไม่เป็นของต่ำทราม จึงได้พากันมา พระยสะได้พาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ จนสหาย ๕๐ คนนั้นได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลขออุปสมบท ได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อได้ฟังพุทธโอวาทที่ทรงอนุสาสน์สอนอบรมก็มีจิตพ้นจากอาสวะเป็น พระ อรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์ในโลก นับว่ามีจำนวนมากพอสมควร พระพุทธเจ้าจึงได้มีพระพุทธดำรัสโดยความว่า เราผู้ตถาคตเป็นผู้พ้นจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์ และของ

มนุษย์ทั้งหมด แม้ท่านทั้งหลายก็เป็นผู้พ้นจากบ่วง ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด ท่านทั้งหลายจง เที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่โลก เพื่อความสุขแก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย แต่ว่า ๒ รูป อย่าไป โดยทางอันเดียวกัน คือให้ไปทางละ ๑ รูป แยกกันไป จงแสดงธรรมที่มีความไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลางไพเราะในที่สุดพร้อมทั้งอรรถะคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำประกาศพรหมจรรย์คือพระศาสนา ที่บริบูรณ์บริสุทธิ์ โดยสิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในจักขุ คือมีกิเลสที่บังดวงตาปัญญาแต่เพียงเล็กน้อยมีอยู่ เมื่อไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อมประโยชน์ ผู้ที่รู้ธรรมก็จักมีอยู่ ส่วนเราผู้ตถาคตเองนั้นจะไปยังอุรุเวลา เสนา นิคม เพื่อ แสดงธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งพระสาวกซึ่งเป็นผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เริ่มแยกกันไปประกาศพระศาสนาในครั้งนั้นอย่างนี้

ในสมัยนั้น ภิกษุที่แยกย้ายกันไปประกาศพระศา-สนา ได้ไปในทิศต่าง ๆ กัน ในชนบทต่าง ๆ กัน เมื่อมี

ใครต้องการบรรพชาอุปสมบท ก็ต้องนำมาเฝ้าพระพุทธเจ้าประทานบรรพชาอุปสมบท เป็นความลำบาก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภถึงความลำบากข้อนี้ ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้บรรพชาอุปสมบทเองได้ ด้วยได้ตรัสอนุญาตให้ผู้ที่ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบท ปลง ผม และ หนวดก่อน นุ่งห่มผ้ากาสายะ คือผ้าย้อมน้ำฝาด ทำผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระหย่งประคองอัญชลีแล้วนำให้กล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ วาระที่๑ วาระที่ ๒ วาระที่ ๓ ก็เป็นอันอุปสมบทเป็นภิกษุได้ด้วยพิธีเพียงเท่านั้น วิธีนี้เรียกว่า **ติสรณลนอุปสัมปทา**

คราวนี้จะอธิบายอนุปุพกถาและอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสอนแก่ยสะกุลบุตรเป็นต้น คำว่า **อนุปุพพิกถา** แปลว่าถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไปมี ๕ คือ ทานกถาถ้อยคำที่พรรณนาทาน สีลกถา ถ้อยคำที่พรรณนาศีล สัคคกถา ถ้วยคำที่พรรณนาสวรรค์ กามาทินวกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอาทีนพคือโทษของกาม เนกขัมมานิสังสกถา ถ้วยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะคือการออกจากกาม

ถ้อยคำที่พรรณนาทานนั้น **ทาน** แปลว่า **ให้** เป็นชื่อของวัตถุ แปลว่า วัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนา แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้ทางพระพุทธศาสนาแสดงทานด้วย มุ่งให้บุคคลทำการบริจาค เป็นการ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ หรือ บูชา *เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น และด้วยมุ่งกำจัดโลภะคือความโลภ มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของตนด้วย* แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมีผลมากนั้นต้องประกอบด้วยวัตถุสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยวัตถุคือสิ่งที่ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีโทษเจตนาสมบัติความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดีตั้งแต่เมื่อก่อนให้ในขณะที่ให้ และในภายหลังที่ให้แล้ว กับปฏิคาหกสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยปฏิคาหก คือผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่นเป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้ที่ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า **มีการเลือกให้** ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือกคือต้อง เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ กับต้องดูให้พอเหมาะสม ไม่ทำตนเองต้องลำบากเพราะการให้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทาน

กถาพรรณนาทานนี้เป็นข้อที่ ๑.

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **ศีล** ศีลนั้น ตามศัพท์แปล ว่า **ปกติ** หมายถึงความปกติกาย ปรกติวาจา ปรกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ฉะนั้น จึงต้องมี วิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้นอย่างต่ำก็คือ **ศีล ๕** ได้แก่เจตนางดเว้นจากภัยหรือเวร ๕ ประการฉะนั้น ศีล จึงเท่ากับเป็นความไม่มีเวร ไม่มีภัย เมื่อรักษาศีล ก็เท่ากับว่า **ทำอภัยทาน** คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็เป็นผู้ที่ไม่ก่อภัยก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีลนี้เป็นข้อที่ ๒

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง **สวรรค์** คำว่า สวรรค์ ก็ออกมาจากศัพท์บาลีว่า สคฺค แปลว่า *ที่เป็นที่ข้องเป็นที่ติดก็ได้ ที่เป็นที่มีอารมณ์อันเลิศก็ได้* ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่งซึ่งบุคคลผู้ทำความดี จะพึงเข้าถึงในเวลาที่สิ้นชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่นสวรรค์กามาพจร ที่แปลว่าชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องที่มีแสดงไว้

ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนาก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติดมาไม่หมด คือติดมาบางส่วน

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง มีความว่า สวรรค์ชั้น **ผัสสายตนะ ๖ ชั้น** อันเราเห็นแล้ว คือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะที่ให้เกิดผัสสะได้แก่

ในที่ใด มีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะเห็นได้ด้วยตา ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นรูป

ในที่ใด มีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงได้ยินได้ด้วยหู ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นเสียง

ในที่ใด มีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นฆานะ

ในที่ใด มีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้นที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนชั้นชิวหา

ในที่ใด มีโผฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้องที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงกระทบถูกได้ด้วยกายที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นกาย

ในที่ใด มีธรรม คือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นธรรมะคือชั้นเรื่องราว

ตามพระพุทธภาษิตนี้ เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ชี้ลงไปกลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคต ในโลกนี้ หรือในโลกหน้าก็ตามที เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ในที่ใด ในที่นั้นก็ชื่อว่าเป็นสวรรค์ เพราะจัดเป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ มีอารมณ์ที่งดงามและในขณะเดียวกันก็เป็นที่ข้องที่ติดเป็นอย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง สวรรค์ดังกล่าวมานี้ จำต้องอาศัยทานอาศัยศีลเป็นเหตุ พิจารณาดูตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเห็นเข้าเรื่องกันได้กับสวรรค์ ๖ ชั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้นคือเมื่อต่างมีทาน เฉลี่ยเผื่อแผ่ให้ความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกัน ให้อภัยกันและกันก็จะต่างมีความสุข

ด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่ก็จะมีความเจริญตาเจริญหู เจริญจมูก เจริญลิ้น เจริญกายเจริญใจปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากความคับแค้น และที่เกิดจากความเบียดเบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง **กามาทีนพ คือโทษของ-กาม** สวรรค์ได้ชื่อว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจ เป็นอย่างยิ่ง คำว่า **กาม** นั้น เป็นวัตถุที่เป็นภายนอกดั่งกล่าวนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล คือเป็นชื่อของความใคร่ ความปรารถนาความพอใจ เมื่อมีความใคร่ความปรารถนาความพอใจเป็นกิเลสกามในจิตใจ วัตถุข้างนอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสกามอยู่ วัตถุข้างภายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นกามของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญ ซึ่งมีกิเลสกามอยู่ในใจ เมื่อไปในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นกามของเขา เพราะว่าเป็นที่รักใคร่ ปรารถนาพอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน เพราะว่าท่านไม่มีความใคร่ ปรารถนา พอใจ สิ่งนั้น ๆ ก็คง

เป็นวัตถุ ๆ อยู่โดยธรรมดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกามจึงมีความหมายเป็นสอง หมายถึงวัตถุภายนอกก็ได้ หมายถึงกิเลสในใจก็ได้ แต่ว่าโดยปรกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ คำว่ากามเป็นชื่อของวัตถุภายนอก เพราะเป็นที่ใคร่ที่ปรารถนา ที่พอใจ ของบุคคลทั่วไปสวรรค์ แม้จะมีอารมณ์อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่น่าใคร่น่าปรารถนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับเหมือนอย่างวัตถุทั้งปวงในโลก ถึงจะเปลี่ยนแปลงไปช้า ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไปมีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง ก็ยิ่งทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า **อาทีนพ** คือ โทษของกาม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔.

ต่อจากนั้น ก็เป็นข้อที่ ๕ ทรงแสดง **เนกขัมมะ** คือการออกจากกาม การออกจากกามนั้น **ออกทางกาย** ได้แก่การออกบวชประการหนึ่ง **ออกทางใจ** ได้แก่การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบสงัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำให้จิตใจสงบและมี

ความสุข ตัดกังวลห่วงใยอันเกี่ยวกับกามด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยอานิสงส์ของเนกขัมมะเป็นข้อที่ ๕.

เมื่อได้ทรงแสดงอนุปุปพิกถาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตแช่มชื่นผ่องใส ปราศจาก **นิวรณ์** คือ กิเลส เครื่องกั้นจิต มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรมที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควรที่จะรับน้ำย่อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงอริยสัจจ์ ๔ คือทรงชี้ทุกข์ ชี้สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชี้นิโรธ ความดับทุกข์ ชี้มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยดั่งในปฐมเทศนานั้น อริยสัจจ์ ๔ นี้เรียกว่า สามุกฺกํสิกธมฺมเทศนา คือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยปรกติเมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถา และอริยสัจจ์ ๔ แล้ว ผู้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ที่ท่านแสดงว่า ได้เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา.

อนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ นี้ ตามประวัติในพระพุทธศาสนาปรากฏว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงแก่มนุษย์

ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ไม่ทรงแสดงแก่เทพยดาหรือภิกษุ และผู้ที่จะทรงแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีจิตเลื่อมใส เบิกบาน ควรที่จะได้รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมื่อได้ฟังจบลงแล้วจึงได้รับผล คือได้ดวงตาเห็นธรรม.

ดวงตาเห็นธรรมนั้น ตามศัพท์เรียกว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านแสดงไว้ตรงกันคือ เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เรียกว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักษุ จะฟังเทศน์กัณฑ์ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้ พิจารณาดูก็น่าเข้าใจกันว่า คือเห็นทุกข์นั่นเอง เห็นเกิดดับ เรียกว่าเห็นทุกข์ หรือว่า เห็นทุกข์ คือเห็นเกิดดับ โดยมากเห็นแต่เกิดอย่างเห็นชีวิตของเราในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ว่าไม่รู้สึกว่าจะดับ ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิดและยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็นธรรมนั้น **ต้อง**เห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกันแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบ ความชัง ไว้ที่ไหนความชอบ

ความชัง ที่เป็นกิเลสนั้นจะตั้งอยู่ได้ ต้องตั้งในสิ่งที่เราเห็นว่า ยังมีอยู่ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ว่าถ้าเห็นว่าดับเสียแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง ชอบก็ไม่มีที่ตั้ง ชังก็ไม่มีที่ตั้งเพราะไม่มีอะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่า ดับเสียแล้ว.

ฉะนั้น โดยปรกติบุคคลจึงยังไม่ชื่อว่าเห็นทุกสัจจะ จะเห็นก็เห็นเพียงนิดหน่อย ถ้าจะเห็นที่เป็นดวงตาเห็นธรรม จะต้องเห็นให้ตลอดคือเห็นถึงดับ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงดับในปัจจุบันกิเลสไม่มีที่ตั้งนั่นแหละ จึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่ฟังเทศน์ จนได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อจะมุ่งกำหนดว่า เทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจให้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด.

พระบรมศาสดา ได้ทรงจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตน-มิคทายวันนั้นครั้นออกพรรษาแล้ว ในอรรถกถาแห่งหนึ่ง

แสดงว่า ได้เสด็จจาริกจากอิสิปตนมิคทายวันในวันปาฏิบท คือวันแรม ๑ ค่ำ เสด็จย้อนไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นตำบลที่ตรัสรู้ มุ่งจะเสด็จไปโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ คน ซึ่งตั้งสำนักอยู่ในตำบลนั้น ในระหว่างที่เสด็จออกจากอิสิปตน-มิคทายวัน ได้ประทับที่พักที่ร่มไม้ในแถวไร่ฝ้ายแห่งหนึ่งก็ได้ทรงพบกับ **ภัททวัคคิยกุมาร** มีจำนวน ๓๐ คน ซึ่งมาเที่ยวเล่นกันอยู่พร้อมกับภริยาของตน แต่สหายคนหนึ่งไม่มีภริยา ก็นำเอาหญิงโสเภณีมา เมื่อเผลอ หญิงโสเภณีก็ลักเอาห่อสิ่งของหนีไป ก็พากันเที่ยวตามหา มาพบพระศาสดา กราบทูลถามว่าได้พบหญิงนั้นบ้างหรือไม่ พระองค์ตรัสถามเรื่อง กุมารเหล่านั้นก็กราบทูลเล่าถวายจนถึงเที่ยวตามหา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า จะแสวงหาสตรีดี หรือจะแสวงหาตนดี กุมารเหล่านั้นกราบทูลว่า แสวงหาตนดีกว่า พระ-พุทธเจ้าทรงแสดง **อนุปุพพิกถา** และ **อริยสัจจ์** กุมารเหล่านั้นฟังแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อุปสมบท แล้วส่งไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เองก็เสด็จต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลาที่ชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ คนนั้นอาศัยอยู่.

ชฎิลเหล่านั้น มีหัวหน้าอยู่ ๓ คน ชื่อ **อุรุเวลกัสสปะ** คนหนึ่งมีบริวาร ๕๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ตำบลหนึ่ง น้องคนที่สองชื่อว่า **นทีกัสสปะ** มีบริวาร ๓๐๐ คน ตั้งอาศรมพำนักอยู่ถัดไปอีกแห่งหนึ่ง น้องคนสุดท้องชื่อว่า **คยากัสสปะ** มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งพำนักอยู่แห่งหนึ่งในที่ถัดไป พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปะก่อน ได้ตรัสขออาศัยพัก อุรุเวลกัสสปะก็ยอมให้พัก พระองค์ได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้อุรุเวลกัสสปะ หายจากความสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นความสำคัญผิด ตามเรื่องแสดงว่าในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธี **อิทธิปาฏิหาริย์** คือ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ **อาเทสนาปาฏิหาริย์** แสดงวิธีดักใจต่าง ๆ จนอุรุเวลกัสสปะคลายจากความสำคัญผิดนั้น และทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ไปบอกบริวารเสียก่อน อุรุเวลกัสสปะก็บอกบริวารบริวารก็บอกว่าเห็นชอบพร้อมกันลอยเครื่องสำหรับชฎิล เช่นเครื่องที่ทำผมเป็นเซิงหาบคาน ซึ่งเป็นชฎิลบริขาร ลอยน้ำทิ้งเสียหมด แล้วก็ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ต่อมานทีกัสสปะกับบริวารได้เห็นชฎิลบริขารของพี่ชายกับบริวารลอยน้ำมา

ก็คิดว่าจะเกิดอันตรายแก่พี่และคณะ ก็พร้อมกันมา เห็นพี่และคณะอุปสมบทเป็นภิกษุ ก็พากันลอยบริขารชฎิลของตน ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ฝ่ายคยากัสสปะและบริวารก็คงปฏิบัติเช่นเดียวกันจึงเป็นอันว่า ชฎิลรวม ๑,๐๐๐ คน ซึ่งมีหัวหน้า ๓ คน ก็ได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็มาถึงวาระที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คืออบรมสั่งสอนเพื่อให้ชฎิลเหล่านั้นได้บรรลุธรรมะสืบต่อไป จึงได้ทรงนำไปยัง ตำบลคยาสีสะใกล้แม่น้ำคยา แล้วก็ตรัสเทศนา ที่พระคันถรจนาจารย์ได้ขนานนามว่า **อาทิตตปริยายสูตร** คือ เป็นพระสูตรที่แสดงบรรยายถึงที่เป็นของร้อน.

ในพระสูตรนี้ ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน สิ่งทั้งปวง คืออะไรบ้าง ก็ได้ทรงยกขึ้นแสดงเป็นหมวด ๆ ดั่งต่อไปนี้

ตอนที่หนึ่ง หมวดที่ ๑ จักษุ รูปที่เห็นได้ด้วยจักษุ จักขุวิญญาณ วิญญาณ คือความรู้สึกเห็นรูปทางจักษุ จักขุสัมผัส สัมผัส อาศัยจักษุ จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ.

หมวดที่ ๒ โสตะคือหู สัททะคือเสียง โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดเพราะสัมผัสอาศัยโสตะคือหู

หมวดที่ ๓ ฆานะคือจมูก คันธะคือกลิ่น ฆานวิญญาณวิญญาณอาศัยจมูก ฆานสัมผัส สัมผัสอาศัยจมูก ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจมูก.

หมวดที่ ๔ ชิวหาคือลิ้น รสะคือรส ชิวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัส สัมผัสอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัสสชาเวทนาเวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยลิ้น.

หมวดที่ ๕ กายะคือกาย โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง กายวิญญาณ วิญญาณอาศัยกาย กายสัมผัสอาศัยกาย กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย

หมวดที่ ๖ มโนหรือมนะคือใจ ธรรมะคือเรื่อง มโนวิญญาณ วิญญาณอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัส สัมผัสอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัม–ผัสอาศัยมนะคือใจเหล่านี้เป็นของร้อน.

ตอนที่สอง ได้ทรงแสดงว่า ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ไหม้ให้ร้อน ก็ทรงชี้ว่า สิ่งทั้งปวงนี้ร้อน

เพราะไฟ คือราคะความติด ความยินดี ความกำหนัด ร้อนเพราะไฟ คือโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ร้อนเพราะไฟ คือโมหะ ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ร้อนเพราะความแก่ ร้อนเพราะความตาย ร้อนเพราะโสกะ คือความแห้งใจ ปริเทวะ ความร่ำไรรำพันหรือความระทมใจทุกขะ ความเจ็บไข้หรือความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจอุปายาสะ ความคับแค้นใจ ฉะนั้น จึงได้ตรัสว่าเป็นของร้อน.

ตอนที่สาม ได้ทรงแสดงผลของความรู้เห็นต่อไปว่าเมื่ออริยสาวกคือผู้ฟัง ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐ ได้สดับแล้วแล้วอย่างนี้ คือว่า ได้มีความรู้ความเห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น เมื่อหน่ายก็สิ้นกำหนัด เมื่อสิ้นกำหนัดก็วิมุติ คือหลุดพ้นก็มีญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นว่าพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้วกิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีก.

ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปนั้น ได้สดับพระธรรมเทศนานี้ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งหลาย เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๑,๐๐๐ รูป.

ในพระสูตรนี้ ได้จำแนกแสดงส่วนต่าง ๆ ภายในกายนี้ให้ละเอียดมากขึ้นอีก ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และใน อนัตตลักขณสูตร ที่แสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ได้ยกเบญจขันธ์ขึ้นแสดงคือ *รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* แต่ยังไม่ได้จำแนกถึงวิถีคือทางที่เกิดขึ้นตามลำดับ ในพระสูตรนี้ได้แสดงความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ เหล่านั้น แต่แสดงถึงเพียงเวทนา เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นก็ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ก่อน.

มติทางพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พิจารณาจากพระสูตรต่าง ๆ พอสรุปลงได้ว่า แสดงบุคคลว่าประกอบด้วยกายส่วนหนึ่ง จิตส่วนหนึ่ง กายก็หมายถึงรูปกาย จิตก็หมายถึงธรรมชาติชนิดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่คิดนึก และมีหน้าที่รู้ เพราะเป็นธาตุรู้ การแสดงปฏิบัติธรรมโดยตรงก็มุ่งอบรมจิตเป็นประการสำคัญ แม้พระบรมศาสดาเองเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อทรงพบทางที่ถูกต้อง ก็หมายความว่า ได้ทรงพบทางปฏิบัติจิต จึงได้ทรงเริ่มปฏิบัติอบรมจิต ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ธรรมะ เพราะฉะนั้น เรื่องจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่ว่าจิตตามทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่

ได้หมายความว่าเป็นกาย หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของกาย คือว่า จิตไม่ใช่รูป ดั่งมีพระพุทธภาษิตที่แสดงว่า อสรีระ *ไม่มีสรีระ* คือ *ไม่มีรูปร่าง* แต่ว่า คุหาสยะ มีคูหา อันหมายถึง *กายอันเป็นที่อาศัย* เมื่อบุคคลมีจิตและกายประกอบกันอยู่ ชีวิตจึงดำเนินอยู่เป็นไปอยู่ แต่ว่าเมื่อจิตพรากออกไปจากกาย หรือว่ากายแตกสลายเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตไม่ได้ ชีวะก็สิ้นไป สำหรับเรื่องจิตนี้จะพึงพิสูจน์ได้ตามที่แสดงไว้ทางพระพุทธศาสนาอย่างไรนั้น จะขอยกไว้ก่อ จะย้อนกล่าวถึงวิถีจิตต่อไป.

จิตแม้มีหน้าที่คิดมีหน้าที่รู้เป็นธาตุรู้ดั่งกล่าวก็จริง แต่การที่จะออกมารู้อะไรได้นั้น จำต้องอาศัยกาย คือรู้ได้ทางอายตนะหรือทางทวาร กล่าวคือต้องอาศัยออกมารู้รูปทางจักษุประสาท คือ ตา รู้เสียงทางโสตประสาท คือ หูรู้กลิ่นทางฆานประสาท คือ จมูก รู้รสทางชิวหาประสาทคือลิ้น รู้โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทางกายประสาทคือ กาย รู้ธรรมะ คือเรื่องทางมนะที่แปลว่าใจ เพราะฉะนั้น จักษุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ กาย มนะ ใจ จึงเป็นทวาร คือ เป็นประตู

สำหรับที่จะให้จิตรู้รูป รู้เสียงเป็นต้นดังกล่าวมานั้น ถ้าไม่มีทางทั้ง๖ นี้ จิตก็เหมือนถูกขังอยู่ในห้องที่ไม่มีประตูหน้าต่าง ออกมารู้อะไรไม่ได้ ทางรู้ของจิตทั้ง ๖ ดังกล่าวมานั้น สำหรับจักษุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็เป็นที่เข้าใจได้ง่าย แต่มนะคือทางที่ ๖ นี้ ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ.

มนะ แปลกันว่า **ใจ** แต่ตามศัพท์แปลว่า **รู้** มีหน้าที่สำหรับ **รู้ธรรมะ** ธรรมะ ในที่นี้ หมายความว่า เรื่อง คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้วในอดีต แต่ก็มานึกถึงในปัจจุบัน ความนึกถึงเรื่องในอดีตดังกล่าวนั้นไม่ได้อาศัยตาหูเดี๋ยวนั้น แต่คราวนี้มานึกขึ้นได้ด้วยอะไร สมมติว่าไปเห็นรูป ได้ยินเสียงมาเมื่อเช้านี้ แต่ว่ามานั่งนึกถึงอยู่เดี๋ยวนี้ นึกถึงรูปนึกถึงเสียงนั้น นึกถึงด้วยอะไร เพราะไม่ได้อาศัยตา ไม่ได้อาศัยหู เมื่อเช้านี้ต่างหากต้องอาศัยตาอาศัยหู แต่ว่าการที่มานั่งนึกถึงเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องใช้ตาไม่ต้องใช้หู คราวนี้ใช้อะไร อันนี้ท่านจึงแสดงทางที่ ๖ คือมนะ นึกถึงได้ด้วยมนะที่แปลว่าใจ หรือแปลว่ารู้ และธรรมะในที่นี้

หมายถึงเรื่องอดีตต่าง ๆ ดั่งกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้นทาง พระพุทธศาสนาจึงแสดงทวารซึ่งเป็นทางที่ ๖ คือมนะ แต่ ไม่เรียกว่าประสาท มนะตามที่อธิบายมานี้ สมเด็จพระ-มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสันนิษ-ฐานว่า ได้แก่ **มันสมอง** [๑]

มนะ คือทางที่ ๖ นี้ ยังมีหน้าที่พิเศษอย่างหนึ่งที่ แสดงไว้ในอรรถกถาอภิธรรม คือในขั้นบาลีนั้นได้แสดงว่า

จักขุ คือตา รูปะ คือรูป กระทบกันก็เกิดจักษุ วิญญาณ วิญญาณอาศัยจักษุคือตา วิญญาณในที่นี้ก็อธิบาย ว่า ความรู้สึกเห็นรูป.

โสตะ คือหู สัททะ คือเสียง กระทบกันก็เกิด โสตวิญญาณความรู้สึกได้ยินเสียง

ฆานะ คือจมูก คันธะ คือกลิ่น กระทบกันก็ เกิดฆานวิญญาณความรู้สึกสูดกลิ่นหรือได้กลิ่น.

ชิวหา คือลิ้น รสะ คือรส กระทบกันก็เกิดชิว-หาวิญญาณความรู้สึกได้รสทางลิ้น.

---

๑. วิปัลลาสกถา

กาย กับ โผฏฐัพพะ กระทบกัน ก็เกิดกายวิญญาณ ความรู้สึกทางกาย.

มนะ กับ ธรรมะ กระทบกัน ก็เกิดเป็นมโนวิญญาณ ความรู้สึกทางมนะ คือใจ.

ในบาลีแสดงอย่างนี้ ดังบาลีในพระสูตรนี้ คือ วิญญาณ มาเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อมีวิญญาณแล้วก็ต้องมี สัมผัส อันดับสอง สัมผัสแปลว่า ความกระทบกันก็มี ๖ เช่นเดียวกัน แต่มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าสัมผัสนั้น ได้แก่ความประชุมกันของจักษุและรูป และจักขุวิญญาณจึงจะเรียกว่าจักขุสัมผัส ความประชุมของโสตะ หู สัททะ เสียงและโสตวิญญาณ จึงจะเรียกว่าโสตสัมผัส ความประชุมกันของฆานะ จมูก คันธะ กลิ่น และฆานวิญญาณ จึงจะเป็นฆานสัมผัส ความประชุมกันของชิวหา รสะ และชิวหาวิญญาณ จึงจะเป็นชิวหาสัมผัส ความประชุมกันของกาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ จึงจะเป็นกายสัมผัสความประชุมกันของมนะ ธรรมะ และมโนวิญญาณ จึงจะเป็นมโนสัมผัส.

อันดับสามก็เป็น เวทนา คือเมื่อเป็นสัมผัสแล้วก็เป็นเวทนาคือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง

ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขบ้าง เวทนาก็มี ๖ สืบไปจากสัมผัส เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยโสตะ ฆาน สัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยฆานะ ชิวหาสัม ผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยชิวหา กายสัมผัสสชา เวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะ.

อันดับที่สี่ก็คือ สัญญา ความจำได้หมายรู้ ก็นับเป็น ๖ คือรูปสัญญา ความจำหมายในรูป สัททสัญญา ความจำหมายในเสียงคันธสัญญา ความจำหมายในกลิ่น รสสัญญา ความจำหมายในรสโผฏฐัพพสัญญา ความจำหมายในโผฏฐัพพะ ธรรมสัญญา ความจำหมายในเรื่อง.

อันดับ ๕ ก็เป็น สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปตามสัญญา เป็นกุศลคือเป็นส่วนดีบ้าง เป็นอกุศลคือเป็นส่วนไม่ดีบ้าง เป็นอัพยากฤต คือเป็นส่วนกลาง ๆ บ้าง.

เพราะฉะนั้น นับตั้งแต่วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา สังขารนี้ รวมเรียกว่า นามธรรม คือเป็นส่วนนาม นามแปลว่าน้อม หมายความว่าเป็นอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อะไรต่าง ๆ อาศัยกาย คืออาศัยทวาร ๖ ดังกล่าวมานั้น

เมื่อจิตน้อมออกไปรู้ รู้ขั้นแรกก็เป็นวิญญาณ รู้ขั้นที่สอง รู้ขั้นที่สาม ก็เป็นเวทนา รู้ขั้นที่สี่ ก็เป็นสัญญา รู้ขั้นที่ห้าก็เป็นสังขาร แต่ว่าในเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ นั้น นับเพียง ๔ คือว่าสัมผัสไม่นับ ยกออกเสีย และนับรูปเข้าเป็นที่ ๑ คือรูปกาย แล้วก็เอาวิญญาณไปไว้ท้าย คือเรียงเสียใหม่ว่า รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าเมื่อกล่าวโดยลำดับที่เกิดวิญญาณต้องมาก่อน เป็นวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ทำไมท่านจึงเอาเรียงไว้ท้าย ก็เพื่อให้เป็นวงกลม เพราะอาการที่จิตน้อมไปรู้ที่เรียกว่านามนั้น รู้ขั้นที่ ๑ เป็นวิญญาณ สัมผัสไม่นับ ขั้นที่ ๒ ก็เป็นเวทนา ขั้นที่ ๓ เป็นสัญญา ขั้นที่ ๔ เป็นสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วย รู้ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับความคิดนั้น ก็ย้อนมาเป็นวิญญาณอีก แล้วก็มาเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ย้อนมาเป็นวิญญาณ เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขารไปใหม่ เป็นวงกลม เพราะฉะนั้น ปัญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีทางเกิดดั่งกล่าวมานี้ และเมื่อย่นย่อลงก็เป็น ๒ คือเป็น รูป อย่างหนึ่ง นาม อย่างหนึ่ง รูปก็เป็นรูป

กาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นนามกาย แต่มักเรียกสั้น ๆ กันว่า นามรูป เรียกว่านามเพราะเป็นอาการที่น้อมไปรู้ของจิต ดั่งบรรยายมานั้น.

วิถีจิต คือทางดำเนินของจิตที่ปรากฏเป็นนามธรรมอาศัยรูปธรรม คือจิตอาศัยรูปแสดงอาการเป็นนาม น้อมออกมารู้รูป รู้เสียงทีแรกก็น้อมออกมาเป็น วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็วนกลับไปใหม่เป็นวงกลม จะอธิบายเกี่ยวแก่มนะต่อไป ได้กล่าวถึงอายตนะภายในหรือทวารทั้ง ๖ คู่กับอายตนะภายนอก ๖ แล้ว และได้กล่าวนามธรรมซึ่งเป็นวิถีสืบไปจากนั้น นั้นเป็นการแสดงอธิบายตามพระบาลี แต่ในอรรถกถาพระอภิธรรมได้อธิบายพิเศษเกี่ยวแก่ มนะ ซึ่งก็ได้อ้างแต่ยังไม่ได้อธิบาย จึงจะมาจับอธิบายในตอนนี้.

ตามอธิบายในอรรถกถานั้น มนะอันเป็นอายตนะที่ ๖ หรือเป็นทวารที่ ๖ ต้องประกอบด้วยอายตนะ ๕ ข้างต้นเสมอ จึงจะเกิดวิญญาณตามสาย ได้แก่เมื่อ จักษุ (ตา) และ รูป มากระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดจักษุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) โสตะ (หู) สัททะ (เสียง) กระทบกัน จะต้องกระทบถึงมนะด้วย จึง

เกิดโสตวิญญาณ (ความรู้สึกได้ยินเสียงทางหู) ฆานะ (จมูก) คันธะ (กลิ่น) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดฆานวิญญาณ (ความรู้สึกเป็นกลิ่นทางจมูก) ชิวหา (ลิ้น) รสะ (รส) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดชิวหาวิญญาณ (ความรู้สึกรู้รสทางลิ้น) กายะ (กาย) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้อง) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดกายวิญญาณ (ความรู้สึกกระทบทางกาย) ส่วนข้อที่ ๖ นั้น มนะ กับ ธรรมะ คือเรื่องกระทบกันก็เกิดมโนวิญญาณ (ความรู้สึกรู้เรื่องทางมนะ) ฉะนั้น มนะ ข้อที่ ๖ จึงต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้นอยู่เสมอ แลท่านอธิบายในพระอภิธรรมละเอียดไปกว่านั้น เช่นข้อที่ ๑ จักษุ (ตา) รูปะ ท่าน เรียกว่า วรรณะ คือ สี แล้วก็ต้องมี แสงสว่าง มี มนสิการ คือการกระทำไว้ในใจ จึงจะเกิดเป็น จักษุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) มนสิการะ การกระทำไว้ในใจก็คือ มนะดั่งที่ได้อธิบายแล้ว เป็นอันว่าในอายตนะ ๕ ข้างต้นนั้น รูปเป็นต้นต้องกระทบทั้งจักษุประสาทตามทางของตน และต้องกระทบทั้งมนะในขณะเดียวกัน ท่าน

แสดงว่ารวดเร็วมาก เมื่อรูปมากระทบกับจักษุก็กระทบถึงมนะด้วยทันที เหมือนอย่างนกที่บินมาจับที่กิ่งไม้บนต้นไม้เงาของนกก็กระทบไปถึงพื้นดินทันที เกือบจะเรียกได้ว่าในขณะเดียวกัน.

ตามที่อธิบายมานี้ พึงสังเกตคำ ๓ คำ วิญญาณ คำหนึ่ง มนะ หรือ มโน คำหนึ่ง จิต อีกคำหนึ่ง คำทั้ง ๓ คำนี้ใช้ต่างกัน.

วิญญาณ นั้น ใช้ในความหมายเพียงรู้สึกเห็นรูปเป็นต้น ดังที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือไม่ได้หมายไปถึงสภาพที่จะไปเกิดต่อไป ซึ่งเป็นตัวยั่งยืน.

มนะ หรือ มโน ก็มีความหมายเพียงทวารหรืออายตนะที่ ๖ มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้น กับเกี่ยวข้องธรรมะคือเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้ว ดังที่อธิบายมาแล้วเท่านั้นคือมีหน้าที่เป็นอายตนะคือที่ต่อ หรือเป็นทวารคือเป็นช่องทางสำหรับจิตดำเนินเหมือนหนึ่งอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น.

ส่วน จิต มีความหมายเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีสรีระคือรูปร่าง แต่ว่าอาศัยอยู่ในคูหา ที่แปลว่าถ้ำ คือในกายอันนี้ มีหน้าที่เป็นผู้รู้เป็นผู้แสดงเจตนา (ความจงใจประกอบกรรม) มีหน้าที่ที่จะดำเนินออกมารู้ตามวิถีที่กล่าวมานั้น และเป็นที่จะต้องปฏิบัติอบรมให้เป็นศีลให้เป็นสมาธิและให้ประกอบด้วยความรู้เป็นตัวปัญญา ตลอดจนถึงให้เป็นผู้วิมุตคือเป็นผู้หลุดพ้น ดั่งในท้ายของอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรที่อธิบายมาแล้ว ก็แสดงว่าจิตของท่านเหล่านั้นวิมุตหลุดพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ แม้เช่นนั้นก็ไม่มีพระพุทธภาษิตสักแห่งหนึ่ง แสดงว่าจิตเป็นอัตตาคือตัวตน แต่กลับมีพระพุทธภาษิตแสดงไม่ให้ถือว่า จิตเป็นอัตตาคือตัวตน ในพระสูตรนั้นได้แสดงว่า ถือว่ากายเป็นตัวตนเสียยังดีกว่าถือว่าจิตเป็นอัตตา คือ ตัวตนเป็นการไม่ดี เพราะว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เหมือนอย่างวานรที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เมื่ออยู่บนต้นไม้ก็โยนตัวจับกิ่งนี้ ปล่อยจากกิ่งนี้ ไปจับกิ่งนั้นปล่อยจากกิ่งนั้นไปจับกิ่งโน้น ฉะนั้น ถ้าหากว่าจิตเป็นอัตตา

อัตตาก็จะเท่ากับวานรที่มีธรรมชาติหลุกหลิก ดังกล่าวมาแล้วนั้น ท่านจึงไม่ให้ถือจิตเป็นอัตตาคือตัวตน.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ก็ไม่ให้ถืออะไรทั้งหมดว่าอัตตาคือตัวตน ถ้าไปถือเข้า ก็แสดงว่ายังมีอุปาทาน คือความยึดถือและก็จะต้องคิดขึ้นสิ่งที่ถือนั้นให้เป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อยังคิดขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ ก็ยังเป็นภพหรือเป็นภาวะหรือภวะอยู่ เมื่อเป็นตนหรือเป็นภาวะหรือภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ก็ยังจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับเพราะเป็นสิ่งที่คิดปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงให้ปล่อยวางทั้งหมด ส่วนธรรมอันใดที่มีอยู่ที่เป็นอยู่อย่างไร ก็คงมีอยู่หรือเป็นอยู่ไปเช่นนั้น คือว่าปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ตามเรื่อง.

คราวนี้ จะย้อนมาทำความเข้าใจในเรื่อง นามธรรม อีกสักเล็กน้อย คือตามที่กล่าวว่า นามธรรมเป็นวิถีจิตซึ่งเกิดเป็นวงกลมอยู่เสมอ ไม่ใช่เกิดอย่างเดียว ดับด้วยอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อตามองเห็นหนังสือก็เกิดจักษุวิญญาณ คือความรู้สึกเห็นขึ้น แล้วก็เวทนา คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ แล้วเกิดสัญญา คือ ความจำ

หมาย แล้วเกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดในสิ่งที่เห็นนั้น เมื่อคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดไป ก็เกิดวิญญาณคือความรู้สึกขึ้นในเรื่องที่ปรุงหรือที่คิดนั้นไปด้วย แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร แล้วก็มาวิญญาวนกันไป คราวนี้พอหูได้ยินเสียง เช่นได้ยินเสียงนาฬิกาตี ก็ทิ้งเรื่องหนังสือไปเกิดโสตวิญญาณ คือความรู้สึกได้ยินเสียงนั้นอีก แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดวิญญาณ เกิดเวทนา เป็นวงกลมในสิ่งที่ได้ยินนั้นอีก คราวนี้จมูกได้กลิ่นธูปหรือกลิ่นอะไรอย่างอื่น นามธรรมก็มาเกิดในเรื่องกลิ่น เรื่องเสียงนั้นก็หายไปเลิกกันไป เมื่อบริโภคอาหารลิ้นได้ประสบกับรส ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของรสนั้น กายได้ถูกต้อง เช่นว่าได้อาบน้ำ ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของสิ่งที่ถูกต้องนั้น แล้วบางทีมนะไปกระทบกับธรรมะ คือว่าย้อนไปคิดถึงเรื่องในอดีตที่ประสพพบผ่านมาแล้ว ก็เกิดนามธรรมในสายตาของมนะวนกันไปอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น วันหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอนเช้าเรื่อยมา นามธรรมจึงเกิดดับไปนับไม่ถ้วนตามที่ประสพ และถ้าเรื่องใดมีความมุ่งใจอยู่มาก ก็ต่อกันไปได้นาน แต่ถ้าเรื่องใด

ความมุ่งของใจน้อย นามธรรมในเรื่องนั้นก็น้อย สุดแต่ว่าจะมีความมุ่งใจน้อยหรือมากอย่างไร ฉะนั้นรูปกับนามจึงเป็นส่วนที่ทุก ๆ คนมีอยู่ อาศัยอยู่ ทำงานอยู่ตามหน้าที่และมีอาการที่เกิดดับอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะว่างเว้น ถ้าพิจารณาดูก็จะเห็นความจริงอันนี้ได้

ความเกิดดับของรูปนั้น อาจจะเห็นได้ง่าย ส่วนความเกิดดับของนามนั้น เมื่อพิจารณาก็พอจะเห็นได้ง่ายเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่องที่เกิดดับกับใจ แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วมาก เพราะอาการของใจเป็นสิ่งที่ละเอียด และเป็นสิ่งที่รวดเร็ว.

ในอาทิตตปริยายสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ยกขึ้นแสดงเพียงแต่เวทนา ด้วยทรงชี้ให้เห็นว่า เป็นของที่ร้อนหรือถูกเผาให้ไหม้อยู่เสมอ เท่ากับว่าทรงแสดงทุกขสัจจ์ความจริงคือทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงสมุทัยสัจจ์ ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าในพระสูตรทรงยกเอาราคะ โทสะ โมหะ และเพราะบุคคลมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นไฟที่แผดเผาอยู่เสมอ จึงได้เดือดร้อนอยู่ด้วยความโศกเป็นต้น

และด้วยความเกิดแก่ตาย ซึ่งเป็นสภาพธรรมดา ต่อจากนั้น ก็แสดงมรรคสัจจ์ ความจริงคือมรรค ได้แก่ปัญญาที่กำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง แล้วก็ทรงแสดงนิโรธสัจจ์ ความจริงคือความดับทุกข์ตั้งต้นแต่เกิดนิพพิทา ความหน่าย แล้วเกิดวิราคะ ความสิ้นราคะเกิดวิมุติ ความหลุดพ้น เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้นมีนัยเดียวกันกับที่แสดงไว้ในท้ายอนัตตลักขณสูตร.

